

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 121

Київ
Вид-во імені М. П. Драгоманова
2014

**Фахове видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

*Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 12 від 29 травня 2014 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор (**головний редактор**);
Ю. В. Бех доктор філософських наук, професор (**відповідальний секретар**);
І. В. Григоренко кандидат філологічних наук, доцент (**секретар-координатор, літературний редактор**);
- Філософія**
- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич доктор філософських наук, професор;
Г. І. Волинка доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
Н. І. Мозгова доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр доктор філософських наук, професор;
І. М. Предборська доктор філософських наук, професор;
Т. В. Розова доктор філософських наук, професор;
- Соціологія**
- В. Б. Свух** доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гуцінгер доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка доктор філософських наук, професор;
Ю. І. Яковенко доктор соціологічних наук, професор;
- Політологія**
- Б. І. Андрушишин** доктор історичних наук, професор;
О. В. Бабкіна доктор політичних наук, професор;
І. М. Варзар доктор політичних наук, професор;
К. О. Ващенко доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко доктор політичних наук, професор;
М. А. Дмитренко доктор політичних наук, професор;
Г. І. Зеленько доктор політичних наук, професор;
М. П. Медведєв доктор політичних наук, професор (Російська Федерація, м. Москва);
С. О. Телешун доктор політичних наук, професор.

Н 72 **Нова парадигма:** [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 121. –
К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 236 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

ФІЛОСОФІЯ

Жижко Т. А.

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ІДЕЇ УНІВЕРСИТЕТУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті здійснено філософське дослідження ідеї університету, що, виражаючи ідею єдності освіти й науки як продуктивної сили, відображає роль університету в формуванні всезагального інтелекту в межах інституту освіти.

Ключові слова: ідея університету, академічний вплив, всезагальний інтелект, вища освіта, гуманізація.

Дослідження університетської проблематики привертає все більше уваги вчених останнім часом у зв'язку з процесами перевизначення ролі та місця університетів у суспільстві, що глобалізується. Останнім часом дослідники трансформаційних процесів у галузі освіти наголошують на загальносвітовій тенденції трансформації організаційної моделі університетів від моделі класичного університету, тобто культурної інституції (її іноді називають колегіальною моделлю, або моделлю дослідницького університету) до університету як організації, що надає освітянські послуги (яку також визначають як управлінську або навіть підприємницьку модель).

Такий перехід пов'язаний із сучасними соціальними трансформаціями, серед яких кількісно-якісні зміни студентської когорти, загальне зростання попиту на вищу освіту, урізноманітнення освітніх вимог до університету з боку майбутніх вступників, посилення ринкового впливу на сферу освіти. Останнє проявляється у формуванні глобального ринку освіти, посиленні конкуренції всередині національних систем освіти внаслідок зменшення державного фінансування, появи нових освітніх закладів. Деякі дослідники наголошують на перетворенні американських та багатьох європейських університетів на освітні корпорації, вказуючи на

негативні наслідки поширення підприємницької моделі. У пострадянських країнах, і зокрема в Україні, де триває процес модернізації освітніх організацій і відбувається активна комерціалізація державної освіти, зростає актуальність вивчення трансформації діяльності університетів, що акцентується включенням цих країн у європейський освітній простір (через приєднання до Болонського процесу

Головним наріжним каменем сучасних дискусій постає ідея університету, її наявність у сучасних університетах, її місце в академічному і суспільному (громадянському) дискурсі. Університет вже більше двох століть слугує темою постійних роздумів і палких дискусій. Це пояснюється, зокрема, тим, що з університетом так чи інакше пов'язано життя всієї інтелектуальної еліти сучасних суспільств. Саме університет є місцем, де вона утворюється і виховується, він же є і тим місцем, з яким пов'язано подальше життя тих людей, які здійснюють найбільш помітний вплив на духовний ландшафт сучасності.

Щодо ідеї університету, вона охоплює понад півтисячоліття, починаючись з моменту зародження в Італії XII – XIII століть перших університетів і сягаючи кінця XVII – початку XIX ст. Власне, на початкових етапах своєї історії термін *universitas* вживався для позначення корпорації вчителів та учнів, що складалася в межах вищої школи (*studium*) з універсальною програмою навчання. З часом уже самі школи такого типу почали називати університетами. І відтоді в енциклопедичних словниках університетом називають «найстаріший і головний тип європейського вищого навчального закладу» [1, III]. Тому університет за визначенням повинен прищеплювати людині здатність до універсального осмислення світу, до самостійного навчання і самовдосконалення протягом усього життя. Також, що дуже важливо, саме філософія, завдяки своєрідній природі цього типу духовного освоєння світу, відіграє визначальну роль у реалізації ідеї університету в тому вигляді, в якому ідея ця утвердилась в європейській культурі.

Історія розвитку культури та освіти засвідчує, що першими університетами були Болонський і Паризький. Перший з них засновано студентами та викладачами, що прибули сюди з різних міст для вивчення юриспруденції. Їх кількість у XII столітті сягала 10 тисяч. Перші університети були корпоративними структурами, які об'єднували викладачів і студентів на засадах спільних наукових і навчальних інтересів.

Аналіз становлення та історичної генези університетської освіти у Європі треба починати із перших університетів, їх ролі у розвитку освіти, науки і культури в європейському просторі.

Загальноновизнаним у науковому співтоваристві є факт, що Болонський університет – перший університет Європи.

Історія Університету Болоньї – це частина історії великих мислителів і учених, що робить згадку про університет неодмінною в оглядах європейської культури. Установа, яку ми сьогодні називаємо Університетом, почала набувати сучасної форми в Болоньї наприкінці XI століття, коли вчені граматики, риторики і логіки почали присвячувати себе викладанню.

Немає ніякого сумніву, що вслід за університетом Болоньї у XIII столітті одним із найбільш визнаних стає університет Парижа. У житті Паризького університету, як і в житті інших університетів, однією з важливих подій стала побудова навчальних споруд, яку підтримували створені нещодавно релігійні ордени. Курс навчання в університеті, з огляду на сьогодні, продовжувався дуже тривалий час, та й студенти, які вступали до нього, були дещо молодші за сучасних.

Історія Сорбонни починається з 1215 р., коли декілька церковних шкіл об'єдналися у Паризький університет. Спочатку він мав 4 факультети: вільних мистецтв, канонічного права, медицини і теології. Вже в XIII столітті університет став одним з найбільших в Європі.

Наступним кроком у розвитку університету став дослідницький університет Гумбольдта. У XIX ст. було обґрунтовано декілька концепцій розвитку університетської освіти європейського рівня, провідне місце серед яких по праву відводиться ідеї дослідницького університету Вільгельма фон Гумбольдта і теорії інтелектуального університету Джона Генрі Ньюмена [2, 3]. Дослідницький університет – це сучасна форма інтеграції освіти й науки, яка уже доволі давно визнана за кордоном і має там дуже добру репутацію. Сутність класичного дослідницького університету – інтеграція навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень – уперше системно була визначена В. Гумбольдтом у XIX сторіччі. Девізом заснованого у 1809 році Вільгельмом фон Гумбольдтом університету в Берліні були слова: «Відданість науці».

Найістотнішим пунктом, на думку Вільгельма фон Гумбольдта, є ідеал самокерованої науки як передумова будь-якої доцільної і успішної діяльності наукових установ як у сфері викладання, так і у сфері наукового дослідження. Освіту студент повинен здобувати за наявності зовнішнього керівництва, але самостійно, у взаємодії з науковим дослідженням. Таким чином, студент повинен утворювати

свій дух і характер і готуватися, кінець кінцем, і до трудового життя, яке в ті часи, як правило, означало вступ на державну службу [3, 25].

Університет Гумбольдта виглядає як продуктивне доповнення до державного апарату, наділене відомою часткою ліберальної терпимості як інститут діалогу з державою. Тому Гумбольдт твердо встановлює межі владних повноважень держави відносно університету: «Що ж до зовнішніх стосунків [університету] з державою і дій останнього в цій галузі, то воно повинне лише оберігати духовні ресурси університету (у всьому їх обсязі і різноманітності) і його свободу, призначаючи для цього спеціальних посадових осіб» [4]. План Берлінського університету, окреслений Гумбольдтом, включав фундаментальну реорганізацію дискурсу знання, внаслідок чого університет повинен був перейняти на себе культурну функцію опосередкування, покладену на нього державою: пошук об'єктивного культурного сенсу держави як історичної величини і одночасне суб'єктивне етичне виховання громадян – суб'єктів як потенційних носіїв цієї ідентичності.

Хоча Гумбольдт поважає індивідуальне прагнення до пізнання і свободу науки, він формулює в тому ж контексті центральну для себе думку про те, що розумова діяльність в людстві розвивається лише як спільна діяльність. Гумбольдт вважає, що ця взаємодія необхідна не лише для різних учених і їх дисциплін усередині університету й академії. Він хоче сприяти також взаємодії між обома цими науковими установами, а перш за все між університетськими дослідниками і викладачами, з одного боку, і студентами – з другого. Гуманістичне уявлення Гумбольдта про людину характеризується тим, що він вважає дискусію між ученим, який викладає, і студентом, що самостійно (критично) мислить, еліксиром наукового життя. Тому постійна єдність наукового дослідження і викладання є з часів Гумбольдта бажаним ідеалом і тривалий час специфічною ознакою німецького університету [3, 26].

Дослідницький університет – це добре зарекомендована сучасна форма інтеграції освіти і науки. До того ж, хоча університет нового типу у формі дослідницького вперше з'явився на європейському континенті, найбільший розвиток дослідницькі університети одержали в США.

Таким чином, основною ідеєю, головною місією моделі університету, яку створив Гумбольдт, є наукове пізнання, але не як таке, здійснене у лабораторії, бо воно немає ні суспільного втілення, ні практичної реалізації. Для Гумбольдта головною ознакою університету є комунікація між викладачем та студентом на основі наукового

дослідження, бо тільки так можливо створити нове знання та нових науковців водночас, тобто досягти подвійної мети. Часи змінюються. Масові університети сьогоdnішнього дня і елітарні університети епохи Гумбольдта розділяє непрохідна прірва. Як би ми не ставилися до цього, не можна забувати, що недаремно саме ті університети, які пропонують справжній діалог між дослідниками і студентами, будь-то Гарвард, Оксфорд або Кембридж, є найбільш престижними місцями для навчання у світі [3, 27].

Як вважав Гумбольдт, культурний принцип, втілений в університеті, сполучає поступальну ходу об'єктивної науки (культурне знання) з духовним і моральним вихованням (культивацією) суб'єкта. З цією метою університет був організований Гумбольдтом відповідно до правила спекулятивної філософії, яка роздумує над позитивними знаннями у пошуках їх джерела і мети і одночасно прагне створити такий метадискурс, який міг би легітимувати і організувати все знання загалом [4].

Зв'язок освіти та науки сьогодні не просто очевидна для всіх сентенція, не тільки необхідність, створена часом, а й єдиний шлях розвитку університету. Якщо прийняти за константу думку про те, що університет завжди відрізнявся від інших навчальних закладів, і відповідно до власного призначення повинен відрізнитися й надалі, то освіта через науку – єдиний шлях сучасного університету.

Наразі умовно виокремлюють дві моделі університету (але необхідно пам'ятати, що таке розподілення досить умовне): європейську та американську.

Європейська модель університету. Концепція національного (європейського) університету належить ректорові Берлінського університету, відомому соціологові, дипломатові Вільгельму фон Гумбольдту – братові Олександра Гумбольдта. Ця концепція ґрунтувалася на таких принципах [5, 25-34]:

1. Університет – носій і «ідентифікатор» національної ідеї (національній ідентичності), національної культури (тоді йшлося про культуру німецького народу, який на початку XIX століття лише переживав процес становлення).

2. Університет є свого роду гілкою влади. Його завдання полягає у формуванні владної еліти країни, в подальшому – провідника ідей держави. Тому статус університету був дуже високий.

3. Істотною, якщо не наріжною основою існування, місією і органічною функцією університету є, у зв'язку із сказаним, функція культурологічна, яка органічно поєднується з іще двома засадничими функціями – науковою і освітньо-просвітницькою.

4. Університетське знання консолідується з академічним через вільне право учених Академії викладати в університетах, право університетської професури на дослідницьку діяльність, до того ж переважно в новаторських, несталих сферах пізнання.

5. Університетська вольниця, автономність, незалежність від волі влади – характерні атрибути європейського університету.

Тобто в рамках цієї концепції університет, відповідно до статуту В. Гумбольдта, – це осередок професури і студентів – носіїв культури народу, але зовсім не школа для підготовки фахівців як таких. «Про все – потрохи», головне – володіти загальною культурою, бути енциклопедистом – така атрибутика класичного європейського університету. Треба сказати, що таке ставлення до випускника університету ще збереглося в розумах людей, але на ділі воно практично вже пішло в минуле [6, 5].

Істотно іншою є концепція американських університетів. На відміну від європейських університетів, американський університет орієнтується на професіоналізм, підготовку фахівців найвужчого профілю, але з глибокими практичними знаннями. Вони орієнтовані і адаптуються вже в навчанні до сфери управління, високих технологій військової справи, промисловості, аграрного сектора, медицини і т. д., навіть сфер інноваційної діяльності.

Відповідно до цього:

1. Американські університети – носії найбільш передової наукової думки. Вони істотно випереджають усі інші наукові інституції в країні.

2. Вони є насамперед науково-навчальними установами, де на ґрунтовній індустріальній лабораторній базі, широких (практично необмежених) технічних можливостях студенти навчаються бути дослідниками і фахівцями в певній вузькій сфері навчання.

3. Виникла і культивувалася досить глибока спеціалізація університетів. Одні (Гарвард, наприклад), готують управлінську і військову еліту – і без відповідного диплома навіть дуже обдарованим фахівцям важко розраховувати на досягнення високого становища у відповідній сфері. Інші (наприклад, Сан-Дієго) є законодавцями моди у сфері комп'ютерних технологій і сучасних методів управління тощо.

Тобто уніфікація навчального процесу відсутня; навчальний процес – органічна частина наукових досліджень; кожен університет будує свою концепцію освіти фахівців. Тому закінчити американський університет взагалі – це нічого визначеного не сказати. Треба закінчити певний університет, аби «пробитися» або навіть бути бажаним у певній сфері діяльності [6, 7]. Все це свідчить ще й про те, що однією з головних функцій такої моделі університету є соціальна

стратифікація, а кошти, час і сили, вкладені в освіту, є соціальним капіталом людини, інвестицією у власне майбутнє. Це загалом відповідає прагматичному принципіві.

Обидві моделі університету мають низку переваг та вад, але треба зазначити, що формувалися вони як віддзеркалення тієї чи іншої соціальної ситуації, водночас формуючи соціум навколо себе.

Наразі у всіх країнах, у яких відбуваються перетворення, пов'язані із формуванням постіндустріального та інформаційного суспільства, головною проблемою постає зміна парадигм філософії освіти. Питання про модернізацію, гуманізацію університетів, перетворення їх на щось інше жваво обговорюється навіть тими, хто не має стосунку до освіти. Всі згодні з тим, що вищу освіту необхідно реформувати.

Єдиним неоспорюваним фактом залишається те, що суспільство втрачає риси індустріального суспільства та переходить у постіндустріальну фазу зі стрімким розвитком інформаційних технологій. Оскільки у постіндустріальному суспільстві головну роль відіграють розумові види праці, то освіта виходить на перший план. Отже, перехід від індустріальної цивілізації до постіндустріальної може бути значно прискорений змінами в освіті. Першочерговим завданням на цьому етапі є перегляд індустріальної парадигми освіти та формування нової – особистісної, що має виходити з факторного суб'єктивізму. У рамках індустріального типу цивілізації освіта побудована за нормами і стандартами інженерного мислення. Якщо суспільство – машина, людина – деталь, то освіта в остаточному підсумку є формою проекту чи технології, виробництва стандартизованої людини.

Така освіта базується на технократичному мисленні, відмінними рисами якого є примат засобу над метою, мети – над смыслом і суспільними потребами, техніки – над людиною і її цінностями. Створення індустріальної цивілізації формує людину-функцію, обмежено пристосовану до технології конвеєрного поточного виробництва, алгоритм якого зводиться до тиражування заданої схеми. Для суспільства готують інженерів, лікарів, юристів та інших у рамках досить вузької спеціалізації. Програми складають за принципом: навчити слід того, чого потребує практична діяльність. Внаслідок цього освіта стає духовно спустошеною, що в умовах переходу суспільства від індустріальної до постіндустріальної, інформаційної цивілізації виявляється досить виразно.

Освіта дедалі відчутніше виявляє невідповідність тим вимогам, які ставить перед нею нинішній етап соціального розвитку. Її основні елементи (мета, структура, зміст, методи навчання) перебувають у

глибокій суперечності з соціальними умовами, які різко змінюються. Щоб вивести освіту зі стану кризи, в якому вона сьогодні перебуває, треба змінити парадигму освіти – вона має відповідати основним параметрам постіндустріальної цивілізації, яка постає [7, 235-236].

Як зазначають дослідники, суспільство потребує інституту, що поєднує в собі три часи: минуле, сьогодення і майбутнє. Забезпечити єдність таких чинників, як спадкоємність в культурі, успішна орієнтація людини в сучасному житті і його готовність увійти до завтрашнього дня, стало можливим завдяки об'єднанню в університеті трьох соціальних систем: освіти, культури і науки. На університет покладається місія бути механізмом досягнення стійкого розвитку суспільства. У ситуації середини ХХ – початку ХХІ століть, коли різко наростають процеси диференціації, пов'язані з розвитком розподілу праці і ідеологією індивідуалізму, проблема стабільності суспільства усвідомлюється як соціальна потреба. Оскільки інтелект включається в механізм еволюції, університет перетворюється на інститут, що існує для задоволення цієї потреби.

Отже, якщо згадати історію, у перекладі з англійського слово «університет» (university) дослівно означатиме «універсальне місто». Виникнувши в ХІ столітті, він спочатку включав значення університетського співтовариства: професорів, викладачів і студентів, які об'єднані загальним пафосом – пошуком універсального знання, універсальних істин, які, за їх переконанням, є передумовою отримання свободи, істини, правди, благодійного життя та врешті-решт – рятуння. Зараз університет виступає дещо у новому сенсі. Вже ніхто не шукає універсальних істин, а феноменологія та екзистенціалізм, впродовж агностицизму Канта, взагалі відмовляються від універсальності заради індивідуальної думки та уявлення. У свідомості людини не існує усталених знань та зв'язків, є тільки внутрішня рефлексія на відповідні виклики буття. Інформаційний простір надає людині забагато для усвідомлення, користування знаннями має ситуативний характер. Тому не так давно у освітані з'явилась ідея не навчати фундаментальному знанню, бо воно здебільшого не потрібне, не навчати практичним навичкам – бо вони застаріють раніше, ніж людина припинить навчання, а навчати самостійно здобувати знання та формувати мобільну особистість, яка при необхідності сама опанує певні навички та здобуде інформацію. Не критикуючи таких позицій, зазначимо, що для ідеї університету такий шлях виявився занадто хибним.

Тому пропонується повернутися до визначення університету як охоронця скарбниці знань. Оскільки загально визнано, що знання є

спільним надбанням, а їх об'єктивність та всезагальність визначається самими принципами науковості, то зберігати та охороняти ці знання потрібно всезагально. За умови глобалізаційних тенденцій розвитку цивілізації в останні десятиліття, коли розвинені країни Європи вступили в період становлення постіндустріального суспільства, висуваються принципово нові вимоги до організації університетської освіти. Виходячи з положень філософії освіти й концепції цілісності європейського педагогічного процесу, культурологічних ідей плюралізму й імперативу загальнолюдських цінностей, інтеграційні тенденції в реформуванні ланки вищої освіти заслуговують на особливу увагу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горенко Л.* Болонський університет та його зв'язки з Україною (кінець XVIII – перша половина XIX ст. // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 323-328.
2. *Дем'яненко Н. М.* Європейський регіон вищої освіти: пріоритети розвитку університету // Вісн. Черкаського нац. ун-ту імені Б. Хмельницького. – Вип. 125. – Сер. пед. науки. – 2008. – С. 3-8.
3. *Дуда Г.* Введение к меморандуму Вильгельма фон Гумбольдта «О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине» // Университетское управление. – 1998. – № 3 (6). – С. 24–27.
4. *Рижак Л.* Самодостатня особа як ідеал постнекласичної моделі освіти // Вісн. Львівського ун-ту. Сер.: філософські науки. – Вип. 9. 2006. – С. 12–24.
5. *Гумбольдт В.* Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні // Ідея університету. Антологія. – Львів : Літопис, 2002. – С. 25-34.
6. *Черванев И. Г.* Миссия университета и раздумья об Alma Mater // Наука и общество : науч.-попул. журнал. Университеты: Наука и просвещение. – 2006. – № 3. – С. 3-17.
7. *Прокопенко А. Л.* Зміна парадигми освіти: від традиційної до особистісно-орієнтованої (соціально-філософський аспект) // Мультиверсум. Філософський альманах ; гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 56. – К. : Український центр духовної культури, 2006. – 244 с.

Жижко Т. А. Философская рефлексия идеи университета в современном обществе.

В статье осуществлено философское исследование идеи университета, выражающей единство образования и науки как

производительной силы и отражающей роль университета в формировании всеобщего интеллекта в рамках института образования.

Ключевые слова: идея университета, академическое влияние, всеобщий интеллект, высшее образование, гуманизация.

Zhyzhko T. A. Philosophical reflection of the idea of university in modern society.

The article deals with philosophical investigation of the idea of university, expressing the unity of education and science as a productive force and reflecting the role of university in formation of universal intelligence in the educational institution.

Keywords: the idea of university, academic impact, universal intelligence, higher education, humanization.

Рябека О. Г.

НОВІ ГРАВЦІ ПЛАНЕТАРНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПОЛЯ

У статті розглянуто момент організаційного реструктурування світового порядку і названі якісно нові суб'єкти планетарного розвитку: Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світовий уряд, таємний уряд, легальний уряд, Світова держава, Інтерократія. Генетично вони породжені чотирма тенденціями глобалізаційного процесу, що обумовлює становлення антропологічної, онтологічної, інформаційної і організаційної єдності планетарної спільноти. Подано їх головні параметричні характеристики і умови саморозгортання у дискурсі XXI століття.

Ключові слова: мондіалізм, новий порядок, Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світовий уряд, таємний уряд, легальний уряд, Світова держава, Інтерократія.

Мета цієї публікації полягає у прогнозуванні наслідків для планетарного життя дії глобалізаційного процесу в антропологічній, онтологічній, інформаційній і організаційній сферах сучасного соціального розвитку.

При цьому зазначимо, що різні аспекти вказаної проблеми постійно є у центрі уваги дослідників з різних країн світу і різних галузей знання. І тому ми не бачимо необхідності та й можливості наводити їх публікації, оскільки їх надто багато. Що ж стосується саме узагальновальних робіт, у яких би було відзеркалено становлення якісно нової, а головне, цілісної світосистеми, то їх, на жаль, мало.

Найближче до аналізу цього явища підійшли мондіалісти, що вже достатньо тривалий час вивчають ідею становлення нового світового порядку. Ця теорія, мається на увазі мондіалізм (від фр. monde «мир» (в сенсі «world», а не «rease»), спрямована на встановлення прямого правління Світового уряду. У кінцевому філософсько-політологічному вимірі, сутністю процесу мондіалізації – універсального процесу впорядкування соціального буття людства як цілісності – є поступовий перехід людства від міжнародного порядку до світового.

Не можна не помітити, що ця ж доктрина знаходиться в основі діяльності й Таємного Світового уряду. Вона виглядає, як дволикий Янус, з одного боку – здатна сприяти творінню добра, а з іншого – зла. Вона, як особлива ідеологія, припускає злиття усіх держав і народів в єдине планетарне утворення зі встановленням Світового Уряду, знищенням расових, релігійних, етнічних, національних і культурних меж. Існує «правий» мондіалізм і «лівий». Правий є глобалізацією атлантизму. Лівий вважає необхідним включити в Єдину Державу і євразійський сектор (на тій або іншій основі).

Отже, причиною породження нових гравців планетарного соціального поля, а за робочою гіпотезою до них ми зараховуємо Планетарну особистість, Світове громадянське суспільство, Світовий уряд: таємний і легальний, Світову державу, нарешті, Інтерократію, що претендує, за загальною думкою сучасних дослідників, на управління новим порядком, є сучасний глобалізаційний процес, що охопив усі сфери планетарного життя.

При цьому глобалізаційний процес у кожній сфері нашого планетарного життя або на кожному його окремому організаційному рівні виявляється по-різному і призводить до створення принципово різних кінцевих продуктів.

Тому тут доречно зупинитись на чотирьох головних його тенденціях, що спостерігаються, відповідно, в антропологічній, онтологічній, інформаційній і організаційній сферах планетарної спільноти.

У антропологічній сфері глобалізація призводить до становлення нової людини. Наука висвітлює подібний прорив як дорогу до Всесвіту нового Ренесансу, як зародження і вихід на світову арену «Нових людей». Нові люди вже реально формують ескіз нового Всесвіту і освітлюють дорогу до нього. І цей ескіз пред'являють світу з високих інтелектуальних майданчиків. Серед них – високі парадигмальні установки Родоса, озвучені на Світових громадських форумах «Діалог цивілізацій» [10]. «Нові люди» проголошують вищою цінністю «Людину», її життя і свободу. Саме «Людина» є суб'єктом історії,

активним суб'єктом великих справ і великих вчинків. Ми ж узагальнюємо це терміном «Планетарна особистість».

Вітальні потреби Планетарної особистості ми сприймаємо у їх класичному вигляді, тобто стан здоров'я індивіда є первісним чинником ефективності діяльності, а також об'єктивним обмежувачем можливих сфер самореалізації конкретної особистості. У цій площині слід зауважити, що біологічне тіло планетарної людини протягом ХХІ століття навряд чи зазнає значних змін. Хоча процес визрівання і вихід назовні атрибутивних властивостей біологічного організму не зупинити. Уже на початку ХХІ століття видно, як швидко у наше життя прориваються нові властивості людини. Про це можна судити на основі зростання наших знань про дітей індіго і людей-кристалів. Ще зовсім недавно ми про це зовсім нічого не знали, але сьогодні нові типи *homo sapiens* вже є реальністю, і нею цікавиться сучасна наука.

Соціальні потреби Планетарної Особистості нас цікавлять значно більше, оскільки саме завдяки цим властивостям вона породжує, творить і відтворює планетарний соціальний світ. «Соціальні потреби, що змінюються, виражають зрештою природу людини, детермінують розвиток когнітивної сторони історико-філософського процесу і культури в цілому» [5].

Отже, концептуально ми зводимо соціальні потреби, що мають сформуватися у Планетарної Особистості і розвинутися протягом ХХІ століття, до двох принципових моментів, а саме: 1) вихід на перший план інформаційних потреб, що детермінується вступом світової спільноти в етап інформаційної цивілізації; 2) загострення потреби у якісно іншому соціальному спілкуванні або соціальній взаємодії, що має бути побудована на раціонально організованих смислах. На цій основі має сформуватися навіть новий тип особистості – Інтермен [1; 2].

Отже, об'єктивно під впливом нових інформаційних і телекомунікаційних технологій формується новий образ людини: її новий світогляд, нові потреби і новий спосіб життя. Тому можна сказати, що інформатизація сучасного суспільства породжує новий образ людини – Інформаційну людину. Зміни, що відбуваються у стилі життя та системі цінностей, а саме: можливості поєднання всіляких інтересів та ролей, виділення нових принципів структуризації часу протягом життя в цілому, потенціал розвитку, надлишок інформаційних комунікацій, – все це та багато іншого сприяють становленню людини, що володіє специфічними характеристиками.

У онтологічній сфері тенденція до морфологічної єдності планетарної спільноти полягає у тому, що вона кількісно змінюється у

бік укрупнення організаційних структур (ЄС, Південноамериканський Союз, Євразійський Союз та ін.), а якісно – завдяки зміні властивостей структури, що від стану осередковості, тобто утвореної сукупністю окремих національних держав, переходить до стану мережовості.

Атрактором становлення онтологічної єдності планетарної спільноти є Світовий ринок, що завдяки своїм компонентам (ринку товарів, послуг, капіталу, технології, інформації і міжнародному пересуванню людей, у першу чергу робочої сили) сформує протягом XXI століття нові зони економічного розвитку, найперше йдеться про структури геополітичного походження, а саме: Південноамериканський Союз, Євразійський Союз і низку інших організаційних утворень, що претендують на особливий статус у політико-економічному просторі планети.

Параметрами управління онтологічним розвитком структури Світового суспільства є, на нашу думку, соціальні мережі Інтернет, Facebook, LinkedIn, Твіттер, Vkontakte, нові форми радіозв'язку, від голосового повідомлення мобільного телефону до SMS, WiFi і WiMax та ін. Це означає, що сьогодні ми ще не уявляємо у повній мірі структуру і обсяг параметрів порядку, завдяки яким можемо впливати на структуру і властивості мережевого суспільства. Бурхливий розвиток ІТ-технологій ще не завершився і не усі новинки інструментарію інформаційної доби реалізовані. Поява у просторі Інтернету телеканалів, наприклад телеканалів «112 Україна», «Россия 24» та інших, є чи не найбільш яскравим тому підтвердженням.

Кінцевим продуктом фазового переходу є мережеве суспільство як соціальна структура, заснована на мережах, керованих інформаційно-комунікаційними технологіями, що базуються на мікроелектроніці і мережах комп'ютера, які генерують, обробляють і розподіляють інформацію через системи мереж. Мережеве суспільство на сьогодні ще не охоплює увесь планетарний простір, але складає ядро світової соціальної структури і проявляє тенденцію до швидкого поширення.

У інформаційній сфері тенденція до семантичної єдності планетарної спільноти полягає у переході від локально замкнених інформаційних обмінів між учасниками планетарного життя до створення органічної єдності у формі універсального суспільства знань, органічна цілісність якого забезпечується інформаційним метаболізмом, що живиться семантикою ноосфери. Структурно вона, інформаційна цілісність, утворюється завдяки інформаційному обміну смислами у якому приймають участь людина і суспільство, що обмінюються між собою і зовнішнім середовищем генетичною,

фенотипною, структурною, комунікативною, управлінською інформацією.

Атрактором цієї тенденції є соціальні комунікації, що забезпечують соціальну взаємодію людей між собою за допомогою обміну текстами, які циркулюють каналами соціальних комунікацій, особливо Інтернету і ЗМІ, і сила їх кратологічного впливу на людину прирівнюється до впливу істини і грошей. Це призводить до того, що соціальний вплив спадкової аристократії поступається впливові менеджерів і експертів, і у просторі організаційної діяльності з'являються менеджери планетарного масштабу: мова йде про меритократію, ноократію, раціократію, інетократію, нетократію, езократію та ін.

Параметром порядку у цьому горизонті структурних і функціональних перетворень є наукові знання про планетарне буття, універсальним інструментом – планетарна мова завдяки смислам, що закладені у її семантичні одиниці, а саме – ідеалам суспільного розвитку. Мова Інтернету нині є більш впливовим засобом організаційного мислення і організаційної поведінки, ніж традиційні силові методи управління поведінкою людини. Посилення протягом XXI століття організаційної ролі знанневого компоненту в бутті планетарної спільноти настільки відчутна, що коли науковці заговорили про формування суспільства знань як першого етапу становлення інформаційного суспільства, то його сприймають нині без будь-якого заперечення з боку пересічної людини.

Кінцевим продуктом цієї тенденції є суспільство знань. Його становлення реалізується завдяки інформаційному метаболізмові, що притаманний якісно новим утворенням, а саме живим системам, оскільки забезпечує їх життєдайність і аутопоезис, тобто самовідтворення, а це притаманно функціональним (польовим) системам, наприклад, соціальним організмам окремих країн. Свідченням про становлення якісно нової польової структури – планетарного соціального організму – є самопородження окремих його органів, наприклад Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, Світового банку, МВФ, Світового Суду та ін.

Н.В. Крохмаль з цього приводу пише: «У сучасній соціальній науці, соціальній психології та філософії значного поширення набуває термінологія, пов'язана з поняттям інформації – інформаційний обмін, інформаційна взаємодія, інформаційний метаболізм тощо. Хоч психологи і не забувають про те, що в окремій людині концентрується крім інформаційних ще й речовинні та енергетичні обмінні процеси,

але вони сьогодні відходять на другий план, що пояснюється, на наш погляд, швидкими процесами глобалізації та бурхливим розвитком комп'ютерних та телекомунікаційних технологій.

Усі обмінні процеси, що відбуваються в людині і в соціальних спільнотах, групах, системах, які утворюють окремі люди, можна назвати соціальним метаболізмом, який може включати в себе всі види метаболізмів, притаманних соціальним системам.

Отже, соціальний метаболізм – це міжсистемний обмін, представлений у соціальній системі трьома основними потоками: обмін природними багатствами, територіями, сферами життєвого простору, людськими ресурсами (ресурсна сфера); обмін товарами, капіталом (економічна сфера); обмін ідеями, інформацією, цінностями (інформаційно-культурна сфера)» [4].

У організаційній сфері тенденція до кратологічної єдності планетарної спільноти полягає у переході від нині діючих національних систем державного управління і місцевого самоврядування до становлення органічної системи Світової влади, що розкладається на чотири складові: недержавну владу Світового громадянського суспільства, Світову законодавчу владу, Світову виконавчу владу і Світову судову владу; на демократичних засадах породжує Світову державу з головним виконавчим органом – Світовим урядом, єдиною нормативно-правовою системою у формі загальноцивілізаційної системи цінностей, планетарної моралі і Світовим правом.

Права і свободи особистості людини є лакмусовим папірцем демократичності глобалізаційного процесу у сфері організаційного буття планетарної спільноти. Як нові види Світової влади технологічно народжуються і закріплюються у організаційному бутті планетарної спільноти на початку ХХІ століття, ми розглянемо далі, але така тенденція однозначно призводить до становлення якісно нової системи управління соціальним світовим розвитком і сприяє подальшому саморозгортанню алгоритму саморегуляції цілісної світосистеми.

Демократія проявляє себе у цьому контексті як параметр управління у ході самопородження нового світоустрою, Саме вона забезпечує поки що стихійний розподіл Світової влади у організаційній матриці планетарного життя між матеріальним і духовним виробництвом, між монопольно вибудуваними і агресивно налаштованими на світове панування господарськими утвореннями, між окремими національними державами і їх військово-політичними блоками. Зворотно за таких умов загострюється проблема

переусвідомлення у контексті глобалістики явищ свободи і волі людини і її колективних утворень.

Кінцевим продуктом тут є організоване суспільство (за В. Андрущенком), у якому раціонально розподілена Світова влада, якісно новим розподілом Світової влади між Світовою державою (державною владою: законодавчою, виконавчою і судовою) і Світовим громадянським суспільством (недержавною владою).

Зрозуміло, що усі розглянуті вище процеси, що відбуваються у горизонті 1) людини 2) структури, 3) функціональних можливостей і 4) організаційної взаємодії, зливаються у єдиний процес трансформаційних перетворень світосистеми, в основі якої знаходиться процес соціального метаболізму. Саме метаболізм утворює момент її життєдіяльності.

Якщо ж розкласти цей мегапроцес на складові, то картина прояву в планетарному бутті чотирьох провідних тенденцій глобалізаційного походження буде мати чотири специфічні виміри: 1) антропологічний з кінцевим продуктом, що інтегрує світове співтовариство у органічну цілісність, що живе за принципом сингулярності – Планетарною особистістю; 2) онтологічний (структурний, генетичний) з кінцевим продуктом – мережеве суспільство (за М. Кастельсом); 3) функціональний з кінцевим продуктом – інформаційний метаболізм і суспільство знань (за П. Дракером і Р. Лейном); 4) кратологічний з кінцевим продуктом – організоване суспільство (за В. Андрущенком).

Тут важливо зазначити, що три вищезазначені види суспільства, мається на увазі мережеве, суспільство знань і організаційне суспільство, інтегруються у функціональну цілісність, що ми розглядаємо як інформаційне суспільство.

Погляд на інформаційне суспільство крізь призму процесів самоорганізації має на увазі цілісний «організаційний гештальт» – соціальна організація розглядається і як структура, і як процес, що призводить до створення такої структури. У понятті «організація» фіксуються два аспекти: структурна впорядкованість (взаємоузгодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого – Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, обумовлена його будовою) і еволюційна спрямованість (сукупність процесів або дій – організація, управління, регуляція, що призводять до формування морфологічної структури і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого).

Специфіка розуміння організації як самоорганізації у суспільстві, на наш погляд, дає ключ до інтерпретації нових суб'єктів планетарного соціального поля, що є, одночасно рушійними силами

соціального розвитку — як зовнішніх (реакція відкритої за своєю природою соціальної системи на різні стимулюючі детермінанти), так і внутрішніх (спонтанна зміна структури системи, можливість переходу до складнішого порядку).

Отже, новими головними гравцями планетарного соціального життя, що формуються сьогодні і будуть визначати параметри планетарного життя завтра, на наш погляд, є такі: Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світовий уряд, що сьогодні на практиці існує у вигляді двох взаємовиключних форм: таємній і легальній, Світова держава і Інтерократія.

Про Планетарну особистість ми вже вище вели мову, а тут можемо тільки додати, що виникнення глобальних проблем у процесі вичерпання соціальної домінанти треба розглядати як передумову для становлення нового суб'єкта – людства в цілому, що виявляє себе в активності різних неформальних рухів, підйомі релігійно-духовних шукань, розробці різних проектів світоустрою, діяльності світових інститутів.

Світове громадянське суспільство інтегрує у собі системи транснаціональних співтовариств та неурядових організацій, колективних глобальних рухів, мережевих груп по інтересах, міжнародних професійних (наукових, адвокатських, журналістських та ін.) асоціацій, через які індивіди досягають соціальних і політичних домовленостей на рівні всього світу на основі культивування в усіх сферах буття «суб'єкт-суб'єктних відносин».

Глобальне суспільство постає як солідаризований вплив планетарної громадськості на формулювання та реалізацію рішень Світової державної влади щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку на основі визнання субсидіарного самовизначення кожної особи. Недержавна влада, що притаманна йому, має ті ж самі характеристики, що й державна влада (семантична природа, відношення «командування-підкорення», комунікативна діяльність, самоорганізаційна свідомість особистості, каталітичний вплив на родове життя), але має й принципові відмінності, головними серед яких є такі: панування принципу верховенства приватних інтересів, горизонтальна площина їх функціонування та договірний характер їх взаємореалізації. Воно несе у собі низку відповідних ризиків, наприклад «фейсбук-революції», «твіттерної революції», «вікілікс-революції», «блекберрі-революції», що супроводжуються соціально-політичними і економічними ризиками, чого побоюються владні режими не залежно від географічного положення і соціальної системи

(західна демократія, абсолютна монархія або соціалістичний державний устрій).

Світовий уряд пробивається на поверхню планетарного життя у ході жорсткої боротьби між «темними силами», до яких віднесено фінансистами і чиновниками провідних країн світу, що намагається протягти у життя Таємний Світовий уряд, з одного боку, а, з іншого – легітимним керівництвом національних держав і їх наднаціональних і міжнаціональних утворень за право сформувати Легітимний Світовий уряд на зразок ООН, потреба у якому на початок ХХІ століття надзвичайно загострилась, оскільки виступила назовні у формі негативних тенденцій екологічного, техногенного, біологічного і соціального спрямування, упорядкувати які можливо тільки за умови створення Електронного уряду, що дозволить системно охопити і збалансувати вплив сукупності задіяних у конкретній кризовій ситуації факторів.

Світовий уряд не може існувати сам по собі, оскільки йому потрібні для повноцінного функціонування інші органи планетарного масштабу, разом з якими він має утворити таке новоутворення, як Світова держава; у здатності створити Світову державу вбачається переможна сила Легітимного Світового уряду і слабкість Таємного Світового уряду; Легітимний Світовий уряд має контролювати провідні процеси планетарного життєустрою людей, а національні держави – відповідати за стан і розвиток території, тобто за локальний соціальний розвиток територіальних громад і свого народу взагалі, оскільки міграція і міжетнічні шлюби поступово нівелюють етнічні межі, протистояння може зберегтися на кінець ХХІ століття скоріше над усе тільки по лінії релігійних розломів.

Світова держава є породженням Світового громадянського суспільства. У її структурі має функціонувати Світовий уряд. Повільність її формування пояснюється гетерохронним затриманням формування її багаточисельних атрибутів та інституцій, наприклад Світового права, Світового парламенту, Світового суду, що має відбуватися при збереженні ролі територіального імперативу, якому слідує національні держави і значення яких лише зростає.

Атрибутивною базою Світової держави має бути наявні інститути глобальної міжнародної військової, виконавчої, законодавчої, судової влади, або конституції з юрисдикцією над усією планетою; теоретично доведено, що зняти протиріччя між Світовою державою і національними державами і їх організаційно-політичними утвореннями можливо лише за умови розведення функцій. Це наводить на думку про те, що вона має реалізовувати свою планетарну

владу не у просторі території, а у просторі процесів, що протікають у просторі окремих країн і міждержавних утворень.

На її роль сьогодні претендують окремі і колективні структури, серед яких США, ЄС, Росія, Китай та деякі інші суб'єкти сучасної світової політики. Але на виконання ролі системоутворювального чинника планетарного життя нині більш за усіх підходить така організаційна і політико-економічна структура, як ЄС, що діє на лідерських засадах на противагу силовим методам об'єднання національних держав, країн і народів, на кшталт намагань Російської Федерації.

При такому ході подій, як ми тут його описали, організаційне буття планетарної спільноти протягом XXI століття сформує і надасть владу Інтерократії, тобто тим, хто здатен управляти за допомогою медіаресурсу. Interogacasy є однією з форм безпосередньої демократії в її найбільш інтерактивній формі, використовуючи при цьому у всьому світі підключення до Інтернету для просування цивільного волю і виконати народний суверенітет [8].

Свобода вираження політичних поглядів і свободи слова в Interogacasy отримує свою якнайповнішу форму. Interogacasy розширює динамічну і постійну форму референдуму до абсолютно нової парадигми буття.

Принципи Interogacasy: а) Свобода вираження політичних поглядів і свободи слова для усіх; б) Безпосередня дія волі; в) Конфіденційність і безпека даних; г) Плюралізм.

Interogacasy система Інфраструктура (IIS) є усеосяжною основою для технічній підтримці влади. IIS є необхідною основою нерозривно пов'язана з усіма принципах Interogacasy на усіх його рівнях. Деякі функціональні IIS слід підкреслити кожен з цих принципів, безперервно оцінювати і покращувати, щоб зробити голос кожної людини чутним, дати можливість впливати і змінювати своє життя в найпрямішому питанні. Система дає можливість ініціювати і змінювати мінімумів, вибрати і управління представників. IIS Вторинні характеристики: Соціальний обмін, Історичний представлення даних і відстежування, Персоналізація, коригування по сегментах (наприклад, мови, шрифти, видаленого доступу), універсальність.

Ми навіть в Україні рухаємось у цьому напрямі. Про це яскраво свідчить практика реалізації у вітчизняному медіапросторі концепції Кабінету Міністрів України про Електронне врядування і про Електронний Уряд України [6; 7]. Серед наукових праць слід вказати на перші публікації з цього приводу [3]. До того ж на президентських

виборах 2014 року Інтернет-партія України на своєму V з'їзді висунула кандидатом в президенти Дарта Вейдера. «За результатами тих, що пройшли внутрішньопартійних праймериз, упевнену перемогу отримав Владика Ситх Дарт Вейдер, отже, саме він стане кандидатом на пост президента України від нашої партії», – заявив лідер Інтернет-партії України Дмитро Голубов [9].

Висновком та одночасною пропозицією, що впливає зі сказаного вище, є те, що нові гравці планетарного соціального поля утворять якісно нове організаційне утворення – планетарний соціальний організм (за В. Бехом). Він має стати самобутньою організаційною структурою, що ще тільки має народитися протягом ХХІ століття, але вона, по-перше, формується за законами становлення соціальних організмів окремих країн, а, по-друге, має забезпечити ті ж самі функції, що й родовий соціальний організм. Його самобутність полягає у тому, що вже відомі нам елементи – Планетарна особистість, Світове громадянське суспільство, Світова держава і Світовий уряд – при підйомі на планетарний рівень видозмінюють свої властивості, а відповідно, й функції. Наприклад, інформаційний етап історичного розвитку не передбачає зникнення держави в традиційному його розумінні як керівної підсистеми суспільства, проте актуалізує проблеми трансформації його функцій, а це саме те, що треба вивчати по-новому і користуватися новим знанням про планетарне буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Девтеров І. В.* Інтермен як нова особистість // Вища школа. – К. : Знання, 2011. – № 9. – С. 83-91.
2. *Девтеров І. В.* Соціалізація людини у кіберпросторі: монографія. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – С.233-269.
3. Електронне врядування у контексті тенденцій світового розвитку // Гілея (науковий вісник): зб. наук. Праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип.75 (№ 8). – С. 201-204.
4. *Крохмаль Н. В.* Штучна мова в контексті дослідження соціального метаболізму [Електронний ресурс]. // Ноосфера і цивілізація. – № 1 (13). – С. 45-46. – Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/23106>.
5. *Маслобоева О. Д.* Российский органицизм и космизм XIX – XX вв.: эволюция и актуальность. Часть I-III. Монография. – М. : АПК и ППРО, 2007. – С. 169.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2250-2010-%F0>.

7. Уряд схвалив концепцію розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknti.gov.ua/uk/2010-09-27-06-54-32/35-2010-07-14-10-28-01/246-2010-12-13-18-45-25.html>. – Заголовок з екрану.
8. *Gabdulin A.* Interocracy [Електронний ресурс] // Concepton. – 16 May 2013. – Режим доступу: <http://concepton.wordpress.com/2013/05/16/interocracy>. – Заголовок з екрану.
9. Дарт Вейдер идет в президенты Украины [Електронний ресурс] // Ukraneews. – 31.03.2014. – Режим доступу: <http://ukraneews.com/ru/photo/2014/03/31/1390>. – Заголовок з екрану.
10. *Кочетов Э.* Космологизация. Новый этап мирового развития (постановка научной проблемы и ее общий контур) [Електронний ресурс] // Вся Европа. – 2012. – № 6 (67). – Режим доступу: <http://www.alleuropa.ru/kosmologizatsiya-noviy-etap-mirovogo-razvitiya-postanovka-nauchnoy-problemi-i-ee-obschiy-kontur-1>.

Рябека А. Г. Новые игроки планетарного социального поля.

В статье рассмотрен момент организационного реструктурирования мирового порядка и названы качественно новые субъекты планетарного развития: Планетарная личность, Мировое гражданское общество, Мировое правительство, тайное правительство, легальное правительство, Мировое государство, Интерократия. Генетически они порождены четырьмя тенденциями процесса глобализации, который обуславливает становление антропологического, онтологического, информационного и организационного единства планетарного сообщества. Поданы главные параметрические характеристики и условия саморазвертывания в дискурсе XXI века.

Ключевые слова: мондиализм, новый порядок, Планетарная личность, Мировое гражданское общество, Мировое правительство, тайное правительство, легальное правительство, Мировое государство, интерократия.

Ryabeka O.G. New players of the planetary social field.

The article views the moment of the organizational restructuring of the world order and names the completely new subjects of the planetary development: Planetary personality, Global civil society, World government, secret government, legitimate government, World state, Interocracy. Genetically they were generated by four globalization tendencies, stipulating the formation of anthropological, ontological, informational and organizational entity of the planetary community. Their major parametric characteristics and self-development conditions in the discourse of the XXI century are provided.

Keywords: mondialism, new order, Planetary personality, Global civil society, World government, secret government, legitimate government, World state, Interocracy.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Інформаційне суспільство формує нові соціально-політичні виклики і проблеми, які стосуються поширення інформаційних війн, проблем аксіологічного сегменту, окреслює перспективи та роль нового освітнього простору.

Ключові слова: інформаційні технології, глобалізація, політика, влада.

Сучасне суспільство в останній час співіснує з базовими характеристиками інформаційного та постінформаційного. Таке позиціонування залучає до розгляду соціуму інформаційні технології як такі, що претендують на зміну соціальної структури, на принципову зміну гуманітарного фактора розвитку суспільства. У такий спосіб інформаційне та постінформаційне суспільство розглядається на перетині філософських (осмислення), інженерних (технології), педагогічних (освітній простір), політичних (влада) наук.

Проблеми інформаційного та постінформаційного суспільства є певним трендом розгляду останніх років. Категорія «інформаційне суспільство» зустрічається на початку 60-х років майже одночасна в Японії та США завдяки дослідникам Т. Умесо та Ф. Махлуп [1].

Концепція інформаційного соціуму набула визнання через ґрунтовні роботи Даніела Белла (1973) [2]. До розробки теорії інформаційного суспільства доклали зусиль Ю. Хая-ші та Й. Масуді [3, 4]. У розвиток теорії інформаційного суспільства зробили внесок А. Турен, З. Бжезинський, О. Тоффлер, Р. Дарендорф, Ф. Феррароті, Ю. Хаббермас. Саме вони сформулювали риси суспільства, яке пізніше Тоффлер назве «третьою хвилею». Так, Д. Белл називає визначальними характеристиками такого суспільства – перетворення теоретичних знань в джерело інновацій і визначальний фактор політики.

З сучасних українських вчених привертають увагу праці В. Гавловського, В. Цимбалюка, А. Гальчинського, А. Колодюка, Р. Калюжного, А. Чухно. Серед російських вчених Н.В. Громико, Б.С. Кара-Мурза, В.Н. Порус, А.І. Ракітов, В.Л. Іноземцев, Г.Т. Артамонов, Н.І. Гендіна та ін.

Автор в цій статті намагається підкреслити соціально-політичний вимір інформаційного суспільства, наголошуючи саме на наявній маніпуляції свідомістю як результаті інформаційних війн та

наголосити на існуючих аксіологічних прірвах, що виникають через уніфікацію та деідеологічність суспільства.

Розгляді соціально-політичної складової інформаційного суспільства через її важелі засоби масової інформації, аналіз місця і ролі особистості в новому світі інформаційних технологій, аналіз основних світоглядних цілей інформаційних війн.

Сучасний світ у соціальному вимірі відрізняється надзвичайною швидкоплинністю та багатовекторністю. Саме швидкість змін, реакцій, рішень є принциповою ознакою для сучасного інформаційного суспільства та його окремоті – суспільства знань. У філософському аспекті багато дослідників характеризують таке суспільство, як постмодерне. Тобто це такий рівень соціокультурного простору, який базується на сучасних інформаційних технологіях, віртуалізації соціальних відносин, поліідеологічності.

Інформаційні технології останніх років відрізняються доступністю і створюють фактор безумовного об'єднання людей, на відміну від об'єднання на підставі спільної ідеології, спільної території, національної чи релігійної приналежності тощо. Тобто відбуваються процеси індетермінації та інваріантності. Інформаційні технології проявляють себе як суттєва підстава глобальної єдності людства (на кшталт технології Інтернету) без урахування будь-яких відмінностей людей. Інформаційне суспільство породжує підстави для людської уніфікації з одного боку, і вимагає наявності оціночного фактору, що визначити в глобальній людській єдності свою спільноту, власну ідентифікацію. Формується унікальне середовище, що відрізняється надзвичайно високим рівнем свободи. Глобальна спільнота підводить до іншого рівня цивілізації, якій властиві – однаковість в стандартах, спільність простору – як політичного, так і економічного [10, 158]. Разом з тим свобода породжує творчість, яка стає хаотичною та деіндивідуалізованою. Саме такі умови, як би це не дисонувало із загальною тенденцією, створюють унікальні підстави для самореалізації.

За таких умов зміни стосуються і владного сектору – втрачається державна монополія на владу, потужними суб'єктами влади стають фінансово-промислові групи, політичні утворення, громадські організації. Звідси – наявність змішаної, комплексної політики. Класична модель державної влади базується на примусі і в економічному, і в політичному вимірі. Так, К. Браун використовує термін «над-влада», що актуалізується за добу глобалізації, коли відбувається формування глобальної влади і відповідальності в межах концепції «м'якої влади» («soft power»). «Над-влада» стає можливою в

умовах інформаційно-комунікативного середовища, формуючи гіперпростір, що перебуває в умовах постійних змін і оновлення. Соціальні дослідники наголошують, що теперішня влада як загальний соціофеномен видозмінюється. Спостерігається відхід від прямолінійності тиску до прихованості інформаційних війн, основною метою яких є формування нових цінностей, що будуть вести людину по життю. Це викликає принципові зміни сутності самоусвідомлення, власного Его. «Я» людини трансформується під впливом домінуючих інформаційних технологій, які людина постійно відчуває на собі. Перебування в інформаційному просторі є для сучасної людини умовою її соціальної активності і самореалізації. Тому, щоб не стати об'єктом маніпулятивних технологій, необхідне виключення з інформаційного простору, що не є можливим для соціально активної людини.

Такі обставини змінюють розуміння природи влади. Влада набуває різноматичних рис – відсутність сталої структури та впорядкованості, відсутність домінанти військової складової та інших владних атрибутів. Сучасна влада має іншу природу, підвалини іншої якості, хоча і заснована на економічних факторах розподілу ресурсів серед населення, головне – вона якісно по-іншому тлумачить проблеми управління. В усякому разі має це робити, щоби бути власне владою. Місце прямих наказів як керівництва до дії займає примус до певних стереотипів поведінки. Відбувається процес перетворення особистості у споживача. Попередня модель влади зневажала особистісні прояви зовнішнім тиском, в свою чергу «м'яка влада» («soft power») здійснює заміну цінностей і пріоритетів шляхом нав'язування штучних потреб.

Нове розуміння влади не має суворої визначеності. Оскільки втрачається географічна детермінанта, владна централізація на певному місці. Разом з тим, є принциповий ризик для громадянського суспільства, який полягає в неможливості контролювати владні дії саме через використання маніпулятивних технологій. Характерною рисою сучасної влади є її поширеність і загальнопроникність, адже завдяки інформаційним технологіям до влади є причетними як її прихильники, так і її опоненти.

В умовах глобального інформаційного гіперпростору влада змінює принципи впливу на людину. Влада завжди нівелує окреме «Я», адже її головним завданням є формування зручних єдиних і зрозумілих стандартів поведінки. Докорінна відмінність теперішніх владних проявів полягає в тому, що до цього вимоги уніфікації поширювались переважно на зовнішню поведінку з недоторканністю особистості. В умовах глобалізованості світу основним завданням є зміна внутрішніх

мотивації поведінки людини. Тобто відбувається зміна влади зовнішньої на владу внутрішню, мінімізуючи особистісне «Я» [11]. Особистість використовується як поле застосування штучних намагань і прагнень. Такий процес має глобальний характер не тільки в загальнопланетарному вимірі, але й в пересічному – влада проявляє себе в кітчі, масовій культурі, моді, соціальних меседжах тощо.

Отже, основним засобом здійснення влади в сучасному світі є не тиск і примус, що не надає реального впливу на соціум для управління (підтверджено чисельними соціальними вибухами), а формування такого інформаційного простору, який формує направленість життя кожної окремої людини. Такий стан викликає до життя нову якість комунікації та комунікативних технологій (термін «вибух комунікацій»). Тобто владою формується якісно інший важіль управління та організації інформаційних процесів.

Чубік А.П. наголошує, що становлення категорії «комунікація» в якості однієї з базових для соціальної теорії призвело до виникнення терміну «комунікативна онтологія соціальної реальності» як реальності, яка може бути інтерпретована в якості комунікативної сфери соціокультурних форм і патернів, що самоорганізуються [12]. Комунікативний простір і його нова реальність досліджується в роботах Ю. Хабермаса [13].

На цьому етапі суспільно-цивілізаційного розвитку владні впливи нівелюють власне «Я» людини, нівелюють особистість. На вільне від несхожості місце приходять уніфікований індивід, а інформаційні технології використовують переважно з політичною метою (Н.В. Громико, Б.С. Кара-Мурза, В.Н. Порус). Це призводить до перетворення людини на штучно створеного та маніпульованого індивіда на всіх рівнях його життя. Таким чином, інформаційні технології стають потужним зряддям політичного тиску, особливо в умовах формування і становлення нової культури інформації, принципового зменшення духовності саме в новому комунікативному просторі.

Такий стан принципово посилює роль «четвертої влади» – ЗМІ і має різні інтерпретації від владної служниці до потужної громадської сили. В такий спосіб визнається, що суб'єктом «четвертої влади» є не політичні лідери, не фінансово-промислові корпорації, а всі можливі прояви і застосування засобів масової інформації. Вони беруть на себе функцію передачі культурних цінностей. Якщо до цього часу формування культурних цінностей базувалось на традиції, що знаходило відбиток в культурному спадку (фольклор, філософські та літературні твори, театральні вистави), то період постмодерну піддав

сумніву як самі цінності, так механізми їх формування та передачі через випробуваний соціальний досвід. Натомість альтернативи знайдено не було. Гіперпростір включив людину в мережу, в різноманітність інформаційних потоків з вільним правом вибору позицій у суспільстві. Фактично була побудована модель суспільства, в якій людина, її «Я» знаходить вираз, має цінність саме по собі. У відповідь потік інформації збільшився настільки, що інформація почала втрачати оціночний принцип відбору і момент «оволодіння» осягнення, розуміння, засвоєння інформації. Стрижнем пошуку свого «Я» стали ті ж ЗМІ, які формували відсутній ідеологічний стрижень, але на іншій ціннісній платформі, формуючи якість людини споживача. Відсутність необхідності докладати інтелектуальних зусиль призвела до потреби споживати готові алгоритми дій, що вже були в наявності в засобах масової інформації. Потреба в побудові особистісної моделі поведінки в соціумі була зведена нанівець.

Звідси наново і в іншому розумінні тлумачаться проблеми ідентичності. Західні дослідники (Э. Гідденс, З. Бауман) наголошують, що сформований віртуальний світ призводить до занепаду власного «Я», що є однією зі стратегій ЗМІ ХХІ ст. для управління і маніпуляцією суспільною свідомістю.

З. Бауман виділяє нові антропологічні типи: «фланер», «гравець», «турист» як вираз аполітичності, відбувається зникнення громадянина і заміна його споживачем. До прикладу, осіб, які навчаються в правовому полі, називають «споживачами» освітніх послуг.

Проблему взаємодії інформаційної влади і маси (електорату, населення) досліджує Е. Канетті, виокремлюючи основні елементи образу людини і суспільства (маса, влада, смерть, виживаючий) та досліджуючи процес перерозподілу владних функцій на користь нових суб'єктів влади – влади інформаційної.

На цей момент існують декілька підходів, що характеризують вплив мас-медіа на політичний процес: роль ЗМІ як засіб впливу на громадян (П. Бурдье), альтернативний підхід, що розглядає ЗМІ як інструмент, що передає інформацію, але без впливу на політичні інтереси людини (П.Лазарфельд).

У дослідницьких тенденціях варті уваги ще й технології впливу ЗМІ на політику – конструювання політичної реальності (безпосередній вплив на політичний процес різними засобами – від реклами до пошуку матеріалів, що компрометують) і візуалізації політичного процесу (Е. Деніс, Д. Мерілл). Тобто роль та значення інформаційних технологій для політичного життя суспільства не є однозначними через те, що самі ЗМІ – матеріал різноманітний, без

внутрішньої структури та ієрархії. Варто навести характерний приклад вибору людиною певного інформаційного джерела. Вибір буде базуватися на внутрішніх переконаннях людини. Але вибір буде стосуватися лише джерела, і в значно меншій мірі предмету інформаційного розгляду. Адже в різних інформаційних джерелах розглядають однакові проблеми, але у відмінних ракурсах. Цей принцип лежить в основі концепції інформаційних війн, що є предметом дослідження в роботах Т. Розана, Т. Стоунера, Ф. Уєбстера тощо.

Інформаційні війни неможливі за відсутності глобального інформаційного простору, що сформувався в результаті розбудови інформаційного суспільства. Оскільки основною метою інформаційних війн є розподіл (перерозподіл) інформаційного простору за критерієм інформаційно бідних чи заможних країн. Інформаційно бідні країни допускають на власне інформаційне поле «загарбників», які формують і пропагують цінності та моделі, що є домінантами для країн «інформаційних колонізаторів». Крім того, статус інформаційно бідної чи багатой країни визначається впливовістю регіональних ЗМІ на політичні процеси, що відбуваються в соціумі.

Наявність інформаційних війн обґрунтовується поширенням саме демократичних принципів щодо вільного політичного вибору, а значить формування сталої або «стереотипної» уяви щодо політичної сфери. При наявності значного глобального інформаційного простору втрачається принцип достовірності кінцевої (для споживача) інформації. Така позиція робить будь-якого об'єкта інформаційних війн незахищеним перед інформаційними ударами.

Стратегія інформаційної війни, на думку А.П. Чупіка, базується на декількох факторах, серед яких – стимулювання обговорення, багатоканальний вплив, орієнтація на певні (міцні за критерієм об'єднання) соціальні групи, інформаційна агресія. Формується відчуття страху суб'єктів щодо перетворення в об'єкт інформаційного тиску [12].

В інформаційних війнах використовують два основних напрямків – технологічний (руйнування систем зв'язку і комунікації) та інтелектуальний (гуманітарний вплив). На пострадянському просторі виділяються ще й внутрішні інформаційні війни (до прикладу, війни між фінансово-промисловими групами, між владою та фінансовими структурами, між владою та опозицією, між різними сегментами влади).

У контексті розгляду впливів сучасних інформаційних технологій на зміст «Я» людини варта розгляду концепція «консцієнтальної зброї», запропонована В.К. Потехіним [14].

Концепція спрямована на знищення сталої системи цінностей та їх заміну симулякрами. Як наслідок, формується особистість, яка не співвідносить себе з певною спільнотою, в якій не має засвоєних культурних традицій. Така особистість попадає під вплив чужих і не властивих для цієї особистості як представнику певного соціуму моделей поведінки. Звідси – стереотипи статусів в соціальних мережах, звички харчування, заперечення етики поведінки. Такі норми активно нав'язуються каналами засобів масової інформації, формуючи феномен соціальної моди, яка є обов'язковою для застосування для «мережі». У результаті особистість перетворюється в індивіда.

Протистояти консцієнтальним війнам можливо через формування освітнього простору. Інформаційні протистояння обумовлені трансформацією самого знання, зміни гносеологічної структури. Знання, що перетворення на інформацію стають потужним владним важелем і ресурсом. Інформація – це кристалізоване прикладне знання, використане з певною метою і таке, що не претендує на істину. У постмодернізмі такий стан здобув визначення «мерехтіння смислів» (М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар, К. Хельд, Р. Бахрах, М. Баратц, У. Браун, П. Клотц, В. Фуре). Це описаний вище стан постійних змін, соціальної динаміки.

Цей виклад матеріалу дозволяє зробити певні висновки. Влада новітнього суспільства принципово змінює канали впливу від фізичного на інтелектуальний або ментальний. Це стає можливо через формування і застосування інформаційних технологій, серед яких – глобальна мережа Інтернет, засоби масової інформації, технології зв'язків з громадськістю. Людина стає тотально залежною від описаних впливів, що підкреслює кожної людини в сферу впливу без урахування його особистого вибору. Людина в таких процесах рухається від високого рівня особистості до низького соціального рівня індивіда, залишаючи собі лише вітальні та споживацькі функції, що підтримуються активними ЗМІ. Суспільство в цілому і кожна людина зокрема постають дезорієнтованими, втрачаються традиційні цінності, які замінюються симулякрами. Все призводить до необхідності пошуку контрвпливів для суспільної свідомості.

З огляду на вище викладене в подальших розглядах варто зосередитись на принципово іншій ролі освіти в сучасному інформаційному суспільстві, що полягає не лише в зміні парадигми, але й в використанні інформаційного знаряддя швидкоплинного

сучасного світу. На часі розгляд місця людини творчої в сучасному інформаційному, чи то пак вже постінформаційному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Mchlup F.* The Production and Distribution of Knowledge in the United States. – Princeton : PP, 1962. – 98 p.
2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. – М. : Academia, 1999. – 782 с.
3. *Алексеев П. В.* Социальная философия. – М. : Проспект, 2004. – 227 с.
4. *Masuda Y.* The Information Society as PostIndustrial Society. – Washington : World Future Soc., 1983. – 419 p.
5. *Тоффлер Э.* Третья волна. – М. : АСТ, 2004. – 784 с.
6. Окинавская хартия глобального информационного общества. (Окинава, 22 июля 2000 года). Законодательство Украины, документ 998_163. (Okinawa Charter on Global Information Society. Okinawa, July 22, 2000).
7. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A\RES\65\141 от 20 декабря 2010 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.un.org/ru/development/ict/res.shtml> (дата обращения: 18.02.2012).
8. *Фрэнк Уэбстер.* Теории информационного общества. Пер. с англ. п/р Е. Л. Варгановой. – М. : «Аспект пресс», 2004. – 400 с. (Frank Webster. Theories of the Information Society. Second edition. London and New York, Routledge, 2002)
9. *Махлуп Ф.* Производство и распространение знаний в США. – М. : Прогресс, 1966. — 462 с. (Fritz Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press. 1962)
10. *Коробейникова Л. А.* Глобализация: Концептуальные изменения дискурса // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 2 (3). – С. 144-152.
11. *Фуко М.* Надзирать и наказывать. – М. : Ad Marginem, 1999. – 478 с.
12. Чупик А. П. Человек в информационном пространстве глобализирующегося общества // Известия ТПУ. – 2011. – № 6. – С. 107-110.
13. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб. : Наука, 2001. – 415 с.
14. *Потехин В. К.* Современные консциентальные войны и Национальная Безопасность России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.milresource.ru/Potekhin-1.html>.

15. *Ferguson V.H., Mossback R.W.* Remapping Global Politics. History's Revenge, Future Shock. – New Jersey, Iowa, 2004. – 380 p.
16. *Hardt M., Negri A.* Empire. – Cambridge, M.A. : Harvard University Press, 2000. – 240 p.
17. *Brown C.* Do Great Powers Have Great Responsibilities? Great Power and Moral Agency // *Global Society*. – 2004. – V. 18. – № 1. – P. 12-18.
18. *Чубик А.П.* Человек в информационном пространстве глобализирующегося общества [Электронный ресурс] // Известия ТПУ. – 2011. – № 6. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/chelovek-v-informatsionnom-prostranstve-globaliziruyuschegosya-obschestva>. – Заголовок с экрана.

Бойко А.И. Социально-политический вектор информационного общества.

Информационное общество формирует новые социально-политические вызовы и проблемы, которые касаются распространения информационных войн, проблем аксиологического сегмента, определяются перспективы и роль нового образовательного пространства.

Ключевые слова: информационные технологии, глобализация, политика, власть.

Boyko A. I. Socio-political dimension of information society.

Information society creates new socio-political challenges and problems, which are related to information wars, problems of axiological segment. The perspectives and role of the new educational space are studied.

Keywords: information technologies, globalization, politics, power.

Романенко О. Я.

**ФУТУРОЛОГІЯ ТА ПРОГНОСТИКА ЯК СПОСОБИ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО МАЙБУТНЬОГО**

У статті проаналізовано основні наукові методи соціального прогнозування, а також шляхи його інституалізації. Такими методами є методи екстраполяції, експертного опитування, історичної аналогії та метод моделювання. Основними способами інституціоналізації наукового прогнозування соціального майбутнього є футурологія та прогностика. Футурологію та прогностику можна розглядати як науки, що забезпечують передбачення майбутніх станів соціальної системи.

Ключові слова: інституалізація, футурологія, прогностика, екстраполяція, експертне опитування, історична аналогія, моделювання.

Звертаючись до проблеми інституалізації наукового прогнозування соціального майбутнього, слід спочатку з'ясувати, на підставі яких методів відбувається таке соціальне прогнозування. При цьому можна виокремити чотири великих блоки інструментального забезпечення соціально-наукового передбачення, тут йдеться, зокрема, про методи екстраполяції, експертного опитування, історичної аналогії та метод моделювання.

Для аналізу співвідношення футурології та прогностики необхідно розглянуто теоретичні позиції В. Аругюнова, Д. Гвішані, Є. Гражданнікова, М. Людвиченко, М. Полані, Т. Ящук та інших, а також спеціальні статті з енциклопедичних словників. Крім того, варто проаналізувати синергетичний та соціально-системний підходи до цієї проблеми.

Мета статті – виявити зв'язок між завданнями інституалізації наукового прогнозування соціального майбутнього, які виражають методи такого прогнозування, та тими можливостями, які надають футурологія та прогностика як наукові дисципліни.

Власне, під методами екстраполяції розуміють сукупність пізнавальних прийомів та засобів наукового передбачення, що ґрунтуються на уявленні про відносну стабільність тенденцій розвитку системи в минулому, теперішньому та майбутньому [5, 116]. Тобто метод екстраполяції реалізується через виявлення деякої стійкої тенденції (тренду) розвитку предмету дослідження у минулому та поширення її в межах певного горизонту прогнозування в майбутньому. Цей метод, отже, заснований на уявленні про лінійний та жорстко детермінований спосіб розгортання суспільно-історичного процесу, тобто найбільш притаманний для досліджень, що базуються на лінійній моделі історії як базовому принципі пояснення суспільної динаміки.

Метод екстраполяції у різноманітних своїх варіаціях може бути реалізованим через звернення до відмінних логічних стратегій побудови наукових міркувань, дозволяючи в одних випадках застосовувати індуктивний шлях їх розгортання, що, як ми вказували, більш превалює в контексті простої та сценарної екстраполяції, а в інших – дедуктивний, який найбільш повно виявляється в межах морфологічної екстраполяції. Таке різноманіття дослідницьких стратегій, які можуть бути реалізовані в межах цього методу, по-різному охоплюючи властивості предмета дослідження у майбутньому,

дозволяють деяким авторам стверджувати про те, що екстраполяція є єдиним науковим методом дослідження, який уможливило отримання більш-менш строгого знання про майбутні події, адже спирається на цілком очевидні та відносно стабільні тенденції суспільного розвитку. Такої позиції, зокрема, дотримується російський дослідник Є.Д. Гражданніков, обґрунтовуючи свою концепцію екстраполяційної прогностики [3]. Водночас, інші науковці, які працюють в галузі методології наукового прогнозування, вказують і на ряд принципових недоліків цього методу, зауважуючи, що «тільки при короткостроковому прогнозуванні екстраполяція дає правильний результат» [1, 21], адже в контексті наукових досліджень, що розраховані на забезпечення більш тривалого горизонту прогнозування, він виявляється малоефективним, часто призводячи до абсурду, адже не дозволяє у повній мірі враховувати якісні параметри досліджуваного предмету.

У цьому сенсі достатньо цікавим методом наукового прогнозування, який дозволяє подолати означені вище недоліки, уможливаючи, окрім кількісних параметрів, забезпечити передбачення й якісних вимірів предмету дослідження, є метод експертних оцінок. Його основна перевага полягає в тому, що він дозволяє залучити до прогностичного дослідження фахівців, які працюють в різних галузях знань, що надає можливість отримання більш повної картини прогнозованих майбутніх подій. Передбачення в цьому випадку реалізується як певна систематизація експертних висновків фахівців, які аналізують проблему дослідження, виходячи із власної предметної та концептуальної перспективи, виявляючи завдяки цьому цілу мережу факторів, що впливатимуть на майбутню поведінку досліджуваного предмету. У цьому відношенні найбільш популярними способами реалізації методу експертного опитування є метод Делфі та метод так званого мозкового штурму.

Варто сказати, що велике значення в контексті реалізації методу експертного опитування мають не лише знання фахівців та коло їх наукових інтересів, що дозволяє розкрити досліджувану проблему в контексті різноманітних концептуальних перспектив, але і їхня інтуїція, тобто важливим аспектом виявляється суб'єктивний компонент, що уможливило більш варіативне накреслення ліній майбутнього розвитку предмету дослідження.

Достатньо популярним методом наукового прогнозування є також метод історичної аналогії, чий концептуальні засновки генетично пов'язані з циклічним розумінням історичного процесу. Метод історичної аналогії може бути реалізований через віднайдення деяких

рамкових умов розгортання вузлових історичних подій, які мали ключове значення, постаючи своєрідними точками біфуркації, говорячи мовою синергетики, у справі визначення подальших шляхів суспільного розвитку. Схоплення цього інваріанту дозволяє окреслити можливі шляхи вирішення таких кризових ситуацій, від подолання яких залежить сценарій подальшого суспільного процесу. Цілком зрозуміло, що такий метод не може бути застосованим у справі здійснення довгострокових та середньострокових досліджень, будучи найбільш ефективним в контексті розробки короткострокових передбачень.

Коли йдеться про метод моделювання, то під моделлю розуміють «опис деяких аспектів реального світу у спрощеній формі» [2, 38]. Це означає, що моделювання дозволяє здійснювати вивчення лише деякого аспекту об'єкту моделювання, яким постає предмет наукового передбачення. Створення моделі передбачає виокремлення в межах об'єкту моделювання суттєвого його аспекту з-поміж інших складових першого. Схопивши таким чином цей аспект, здійснюється його всебічне вивчення, виявляються логічні зв'язки елементів, спосіб його функціонування тощо, що дозволяє розробити на основі виявлених особливостей предмету своєрідну спрощену модель об'єкту моделювання. Подальші маніпуляції з моделлю, її вивчення, проведення ряду ментальних експериментів тощо дають можливість отримати таку множину даних, яка завдяки їх перенесенню на об'єкт моделювання дозволяє здійснити прогноз майбутнього стану предмету соціально-наукового передбачення. В цьому сенсі важливою вимогою моделювання є симетричність, тобто необхідність створення такого аналогу об'єкту, який би дозволив перенести отримані дані на сам цей об'єкт.

Розглянувши основні пізнавальні засоби наукового передбачення, варто відзначити, що кожен з проаналізованих методів має власний евристичний потенціал, що дає можливість застосовувати його в процесі прогностичних досліджень з урахуванням цілей прогнозу, тобто горизонту його передбачення. Неврахування пізнавальних можливостей методу, застосування його в таких дослідженнях, цілі яких їм не відповідають, призводить до отримання таких результатів, прогностична сила яких є мінімальною чи дорівнює нулю.

Водночас специфіка соціального прогнозування, об'єктом якого є нестабільна динамічна система, що самоорганізується, вимагає здійснення наукового передбачення на засадах безперервності та поліваріантності. Під безперервністю ми розуміємо проведення постійних моніторингових досліджень, які б дозволяли безперервно

відстежувати стан предмету дослідження, а на основі отриманих даних забезпечували б постійне уточнення прогнозу щодо стану справ предмету дослідження у майбутньому. Особливо важливим цей методологічний принцип є у випадку побудови прогнозів середньострокової та довгострокової перспективи, дозволяючи здійснювати корекцію їх результатів, а отже й збільшувати точність прогнозу.

Поліваріативність як методологічний принцип пов'язана з тією обставиною, що науковий прогноз у підсумку забезпечує отримання ймовірнісного знання, про що ми вже говорили вище. Це означає, що необхідно враховувати усі можливі варіанти розвитку майбутніх подій, розглядаючи їх в термінах результату дослідження. У цьому сенсі доцільною є побудова таблиці ймовірних подій, складання якої здійснюється за принципом наближення ймовірного результату до одиниці, де одиниця постає своєрідним ідеальним випадком, коли передбачення події носить достовірний характер. Принцип поліваріативності дозволяє не лише визначити найбільш ймовірний сценарій розвитку майбутніх подій, але й мінімізувати ситуацію невизначеності майбутнього, тобто такого стану суспільства як системи, шлях подальшого розвитку якого передбачити принципово неможливо.

Проблема опанування соціального майбутнього завжди була в полі зору філософської думки. У добу античності способом схоплення майбутніх шляхів суспільного розвитку постає знання про минуле, збереження якого справедливо розглядалося в якості умови можливості вирішення сукупності тих викликів, що поставатимуть перед суспільством у майбутньому. Саме ця значущість збереження пам'яті про минуле як підстави розуміння майбутнього зумовлює появу історії в якості способу інституціоналізації цих знань, які постають сукупністю суспільного досвіду щодо вирішення проблемних ситуацій в минулому. Особливо великого значення історія набуває в контексті розвитку філософської думки Стародавнього Риму, вислів Цицерона про те, що *Historia est magistra vitae*, надзвичайно вдало підкреслює ту роль історії, яка відводилась їй у справі вирішення нагальних проблем сьогодення та майбутніх суспільних викликів. Такий її статус у межах суспільств традиційного типу є цілком справедливим, адже низька динаміка суспільних змін, що відбувається в їх контексті, дозволяє використовувати досвід, накопичений попередніми поколіннями в якості ефективного інструменту подолання негативних явищ у сучасності та їх прогнозування в майбутньому. Саме ця ефективність зумовлює

особливий статус традицій, що набувають номотетичного значення щодо встановлення принципів суспільного функціонування, а також обумовлює виняткову роль старійшин, тобто наймудріших представників попереднього покоління, у справі прийняття важливих для спільноти рішень.

Суспільства модерного типу засновані на зовсім інших принципах функціонування, що пов'язано, перш за все, із зміною динаміки суспільних процесів, які прискорюються так швидко, що на очах одного покоління трансформації виявляються настільки радикальними, що набутий ним досвід перестає бути релевантним у справі вирішення вузлових ситуацій суспільного розвитку. Традиції, акумулюючи в собі знання багатьох поколінь, перестають виконувати прогностичну функцію щодо майбутнього та втрачають своє інструментальне значення у справі вирішення фундаментальних проблем, перетворюючись на архаїку, звернення до якої є всього лише вдалою риторичною фігурою чи демонстрацією глибоких коренів суспільства, а значить – і особливого його статусу з-поміж інших, які позбавлені цієї символічної переваги. Майбутнє в добу Модерну вперше лякає своєю невизначеністю, постаючи таким феноменом, який принципово не вдається опанувати наявними засобами. Німецький соціолог Н. Луман стверджує, що саме в добу Модерну виникає поняття ризику, за допомогою якого позначають таку ситуацію, «яка не може бути висловлена достатньо чітко наявним словником» [15, 10], тобто виявляється принципово непередбачуваною з позицій сьогодення. Досліджуючи саме суспільства модерного типу Н. Луман зазначає, що ми нічого не можемо знати про майбутні події, навіть якщо це майбутнє, генерація якого здійснюється засобами самої системи. Суспільство як аутопоетична система, безперервно підтримує процеси самоорганізації, самостійно визначаючи подальші напрями свого розвитку, а ця неможливість передбачення власних майбутніх станів виявляється суттєвим чинником, що загрожує стабільному функціонуванню системи, як влучно зазначає М. Кравчук, це своєрідний парадокс, який необхідним чином має бути прихованим задля збереження динаміки самоопису системи [7, 152]. Саме задля вирішення цього парадоксу система і потребує дослідження майбутнього та інституціоналізації тих наукових дисциплін, які здатні виконувати цю функцію, дозволяючи «вувалізувати парадокс за допомогою розрізень» [14, 152]. Інституціоналізація цієї галузі знання означає включення її до системи науки як однієї з підсистем соціальної системи, уможливлуючи тим самим візуалізацію отриманих в її межах результатів для системи, тим самим

перетворюючи останні на чинники, які прояснюють ці майбутні кроки суспільства, постаючи ефективними засобами приховання ризику.

У вітчизняній науковій традиції зазвичай прийнято говорити про прогностику та футурологію як два способи інституціоналізації знання про майбутнє. Водночас, у відповідній науковій літературі ці поняття чітко не розмежовані. Так, скажімо у «Філософському енциклопедичному словнику» футурології присвячено невелику статтю, де зокрема, йдеться про те, що це «наука про майбутнє, яка займається систематизованим вивченням процесів, що прогноуються..., а також розробкою математичних методів обробки статистичної інформації для складання прогнозів, що здатні бути верифікованими» [12, 499]. Таке визначення футурології не дозволяє виявити жодної сутнісної ознаки, яка дозволила б відокремити її від прогностики, яку одні автори розглядають як науку про перспективи розвитку людської цивілізації [3, 31], а інші вбачають в ній суто методологічну функцію, наголошуючи на тому, що «це наукова дисципліна, яка вивчає загальні принципи розробки методів прогнозування..., а також закономірності процесу розробки прогнозів» [2, 22]. Власне, у наведеній вище дефініції футурології спостерігаємо також виокремлення її прогностичної та методологічної функції, тож, порівнюючи визначення футурології та прогностики, здається, що їх розрізнення є суто формальним, пов'язаним радше з різними науковими традиціями, в межах яких вони виникли, а тому їх застосування стає справою смаку самого автора і не передбачає жодних концептуальних відмінностей. Більше того, деякі автори взагалі ставлять футурологію та прогностику в один ряд відповідності, стверджуючи, що «футурологічні наукові дослідження перетворились у...забезпечену власною методологією та математичним апаратом прогностику» [6, 283].

Водночас серед когорти вітчизняних дослідників маємо виокремити і таких, які наголошують на необхідності розрізнення цих двох дисциплін. Серед таких, зокрема, варто відзначити київську дослідницю М. Людвиченко, яка в якості сутнісної ознаки футурології виокремлює той факт, що вона використовує інтуїцію та осяяння під час реалізації прогностичної діяльності, і «саме це відрізняє її від науки про прогнозування – прогностики» [10, 8]. Намагання розмежувати футурологію та прогностику загалом є справедливим, однак означений вище аргумент в якості підстави розрізнення є слабким і необхідним чином має бути підданий критиці. Перш за все, слід зауважити, що футурологія як наука спирається не лише на інтуїцію дослідника, але й на комплекс техніко-методологічних

засобів, до яких можна було б віднести методи морфологічного аналізу, екстраполяції тенденцій, складання сценаріїв майбутнього розвитку тощо [8, 305], тобто вона використовує весь спектр наукових методів передбачення, про який ми говорили вище. Крім того, слід сказати, що будь-яке наукове дослідження як процес пізнавальної діяльності в якості одного із своїх елементів має також й інтуїтивну складову, яка найбільш яскраво виражається в контексті висування гіпотез дослідження, що часто дозволяє схопити досліднику такий аспект досліджуваного явища, який іншим науковцям виявляється недоступним, на що вказує М. Полані у своїй концепції «особистісного знання» [11]. В цьому сенсі футурологія та прогностика як наукові дисципліни та специфічні типи наукового дослідження майбутнього неодмінним чином мають в своєму складі й інтуїтивну компоненту. Слід зауважити, що деякі дослідники прогностики окремо наголошують на особливому значенні інтуїції в контексті реалізації прогностичних досліджень [1, 13]. Таким чином, схоплену М. Людвиченко відмінність не можна розглядати в якості серйозного аргументу для розрізнення цих наук про майбутні події.

Варто зауважити, що інші дослідники, які вважають за необхідне провести демаркаційну лінію між прогностикою та футурологією, в процесі дослідження цього питання звертають свою увагу на горизонт прогнозу як відмітну ознаку, яка дозволила б провести необхідне розрізнення. Такий шлях обирає, зокрема, і вітчизняна дослідниця Т.І. Ящук, зауважуючи, що футурологія здійснює своє функціонування в межах довгострокового прогнозування, постаючи «у вигляді сукупності довгочасних цілей» [13, 392]. Цілком можна було б погодитися з такою позицією, адже сферою функціоналізації футурологічних досліджень є переважно довгостроковий прогноз, тобто здійснення наукового передбачення в часовій перспективі, що становить кілька десятиліть, досягаючи навіть горизонту прогнозу в п'ятдесят і більше років, ігноруючи прогностичні дослідження короткострокової та середньострокової перспективи. Варто сказати, що не лише довгостроковий горизонт прогнозу є специфічною особливістю футурології, до її відмітних особливостей варто віднести також і масштаб передбачення, адже футурологічні дослідження відзначаються макрорівнем аналізу, здійснюючи прогнозування майбутнього розвитку суспільства загалом чи навіть окремих регіонів світу. Футуролога не цікавить майбутній розвиток окремих суспільних інститутів чи галузей, які розвиваються в їх межах, для нього важливо показати цілісну картину майбутнього розвитку.

Водночас, прогностика у своїх наукових передбаченнях зосереджується на аналізі менш масштабних об'єктів, переймаючись питаннями прогнозування майбутнього стану окремих підсистем, їхніх складових тощо, тобто здійснює дослідження на мікрорівні. В цьому сенсі прогнозування відрізняється «більш специфічним ракурсом» [4, 86]. погляду на суспільство як в питаннях масштабу наукового передбачення, так і в сенсі горизонту прогнозу. Функціональним завданням прогностики є не створення глобальної картини майбутнього, яка ігнорує дрібні елементи, а показати процес суспільних трансформацій за допомогою детального опису майбутніх змін кожної складової суспільства як системи. При цьому важливо не лише спрогнозувати зміни на мікрорівні, але й передбачити їх специфіку в найближчому майбутньому.

Таким чином, нам вдалося віднайти такі сутнісні ознаки футурології та прогностики, які дозволяють здійснити їх чітке розрізнення. За умов спільності методичного інструментарію передбачення та спрямованості на отримання знання про майбутні стани суспільства між цими науками про майбутнє існують принципи відмінності, що лежать у функціональній площині: футурологія спрямована на здійснення передбачень у довгостроковій перспективі та здійснює їх на макрорівні, а прогностика реалізується через прогнозування майбутніх подій у короткостроковій та середньостроковій перспективі, зосереджуючись на мікрорівні власних досліджень. У цьому сенсі футурологія здійснює прогнозування загальних рис майбутнього, а прогностика забезпечує деталізацію та уточнення цієї картини. Варто сказати, що принцип безперервного прогнозування як одне із засадничих методологічних правил наукового передбачення, про що ми вже говорили вище, релевантний для обох наук про майбутнє, збільшуючи тим самим точність прогнозу, який реалізується в їх контексті.

Звертаючись до концептуальної перспективи теорії соціальних систем, маємо зауважити, що вирішення проблеми ризику як фундаментального парадоксу, перед яким опиняється система в процесі власного самоопису, повинно бути здійснено через його приховування. В цьому сенсі необхідним функціональним елементом суспільства, який забезпечує вирішення питання непередбачуваності майбутнього, є функція визначення цілі. В основу функціонування системи покладено принцип ателеологічності, тобто її розвиток відбувається хаотичним чином, будучи позбавленим будь-яких цільових орієнтацій, це важливий теоретичний момент, адже зафіксувати дещо як ціль системи – означає визначити межі її

розвитку, тобто встановити такий пункт, досягнення якого означатиме своєрідну функціональну катастрофу, оскільки позбавить сенсу будь-який подальший рух, руйнуючи тим самим саму систему, існування якої можливо винятково в якості високодинамічного утворення. Єдиною ціллю системи є підтримання власного гомеостазу, жодні інші цільові орієнтації не мають значення у справі її функціонування. Однак така відсутність цілей як векторного напрямку розвитку призводить до проблеми ризику як непередбачуваності майбутнього, про що вже йшлося, тож нагальним завданням є приховання цієї ателеологічності. Вирішення цієї проблеми здійснюється за допомогою генерації системою ілюзорних цілей майбутнього розвитку, що дозволяє їй функціонувати таким чином «начебто завдяки досягненню цілей забезпечувався би наявний стан розвитку системи» [9, 157].

Саме в якості умови генерації множини таких ілюзорних цілей і можна розглядати футурологію та прогностику як науки, що забезпечують передбачення майбутніх станів системи. В цьому сенсі, як ми вже говорили, розрізнення між ними стосується функціональних особливостей, говорячи мовою соціальних систем, ми б сказали, що вони уможлиблюють цільову постановку на різних функціональних рівнях системи. Футурологія як наука, що працює на рівні макроаналізу, утворює множину генеральних цілей системи, тобто таких глобальних завдань її розвитку, які спроможні візуалізувати лише вектор руху суспільства в найзагальніших його термінах. Це уможлиблює окреслення тільки деякого загального фону майбутнього системи, в межах якого необхідним чином мають генеруватися проміжні цілі. Саме генерація таких проміжних ланок майбутнього і постає завданням прогностики.

Варто зауважити, що поліваріантність наукового прогнозування виявляється важливим фактором у справі підтримки динаміки системи та убезпечення її від нових системних криз, пов'язаних з можливістю виявлення хибного прогнозу, адже завжди існує можливість переключення на альтернативний варіант майбутніх подій, реалізація яких є більш ймовірною. Крім того, принцип безперервного прогнозування надає можливість постійно уточнювати, а значить – і відсувати у горизонт майбутнього футурологічні висновки як загальний фон майбутнього розвитку системи. Саме комбінація футурологічних та прогностичних досліджень є надійним способом приховування принципової ателеологічності соціальної системи. Це означає, що розрізнення футурології та прогностики має важливе теоретичне значення, а надання переваги у практичній діяльності лише

одній із них, відкидаючи право іншої на науковість, може призвести до серйозних функціональних збоїв. Візуалізація ризику можлива лише за умови паралельного застосування футурологічних та прогностичних передбачень, які вдало взаємодоповнюються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнов В. Х. Прогностика як наука / В.Х. Арутюнов, В.О. Кравченко. – К. : Товариство «Знання» Української РСР, 1976. – 45 с.
2. Гвишиани Д. Прогностика / Д. Гвишиани, В. Лисичкин. – М. : Знание, 1968. – 91 с.
3. Гражданников Е. Д. Экстраполяционная прогностика: классификационное и математическое моделирование в исторических и прогностических исследованиях. – Нк. : Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 144 с.
4. Джери Д. Прогнозирование / Д. Джери, Д. Джери ; пер. с англ. // Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 2 (П-Я). – М. : Вече, АСТ, 1999. – С. 89.
5. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. – К. : Вища школа, 1981. – 311 с.
6. Кравченко И. И. Футурология // Новая философская энциклопедия в четырех томах. Том четвертый. – М. : Мысль, 2001. – С. 283-284.
7. Кравчук М. О. Парадоксальність як фундаментальна характеристика системної комунікації в теорії соціальних систем // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2012. – № 6 (114). – С.146-157.
8. Куценко В. И. Научное предвидение общественных процессов (методологический анализ) / В.И. Куценко, И.В. Бойченко и др. – К. : Наукова думка, 1990. – 320 с.
9. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / пер з нім М. Бойченко, В. Кебуладзе. – К. : Дух і літера, 2011. – 335 с.
10. Людвиченко М. В. Утопія і футурологія у контексті формування соціальних ідеалів [автореферат на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії]. – К., 2010. – 15 с.
11. Полани М. Личностное знание / пер. с англ. под ред. В.А. Лекторского, В.И. Аршинова. – М. : Прогресс, 1985. – 342 с.
12. Футурология // Философский энциклопедический словарь / под ред. Е.Ф. Тубского. – М. : ИНФРА, 2000. – С. 499.
13. Ящук Т. І. Футурологія // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К. : Вища школа, 2002. – С. 391-392.
14. Luhmann N. European rationality / transl. by W. Wobrey // Observations of modernity. – S.: Standford University Pressm, 1998. – P. 22-43.

15. Luhmann N. Risc: a sociological theory / transl. by R.Barrett. – В.; N-Y. : de Gruyter, 1993. – 236 p.

Романенко О. Я. Футурология и прогностика как способы институционализации научного прогнозирования социального будущего.

В статье проанализированы основные научные методы социального прогнозирования, а также пути его институализации. Такими методами являются методы экстраполяции, экспертного опроса, исторической аналогии и метод моделирования. Основными способами институционализации научного прогнозирования социального будущего являются футурология и прогностика. Футурологию и прогностику можно рассматривать как науки, обеспечивающие предсказания будущих состояний социальной системы.

Ключевые слова: институализация, футурология, прогностика, экстраполяция, экспертный опрос, историческая аналогия, моделирование.

Romanenko O. Ya. Futurology and prognostics as institutionalization ways of scientific prediction of social future.

The article analyzes major scientific methods of social forecasting and ways of its institutionalization. These methods are the methods of extrapolation, expert survey, historical analogy and modeling. The main institutionalization ways scientific prediction of social future are futurology and prognostics. Futurology and prognostics can be viewed as sciences that provide predictions of future states of social system.

Keywords: institutionalization, futurology, prognostics, extrapolation, expert survey, historical analogy, modeling.

Бак М.

ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У сучасному філософському дискурсі велику увагу приділено соціально-філософському аспектові інформатизації освіти. Водночас значний науковий інтерес мають системні дослідження цього явища в умовах глобалізації. З огляду на те, що в науці й освіті відбувається глобалізація дослідницької і навчальної діяльності за рахунок формування нових дослідницьких мереж і навчальних систем, окремі вчені та наукові й освітні колективи виявляються особливими ланками глобального дослідницького простору. У цих умовах людина має бути активним агентом не тільки нагромадження інформаційного, виховного і освітньо-навчального досвіду, але й

громадянсько-інституційного, управлінського процесу продукування і накопичення соціальних та суспільно-моральних цінностей і власного знання.

Ключові слова: глобалізація, деглобалізація, освіта, інформатизація освіти.

Соціальна філософія, філософія освіти, глобалістика і менеджмент є базисом світоглядних основ інформатизації системи освіти в контексті світового інституційного процесу; освітній процес постає у цьому контексті як об'єкт управлінського і соціально-філософського аналізу. Система якісної освіти, ефективного суспільного виховання різних рівнів обов'язково має передбачати водночас й ефективну систему соціального управління, запорукою існування якої є, в свою чергу, розвинене інституалізоване громадянське суспільство, що потребує і формування не тільки правової держави як своєї передумови, а й цілком нової концепції навчання, ґрунтованої на соціально-філософській моделі філософії освіти [8, 6-11; 1, 669-677]. Разом з тим відзначимо, що тільки розвинута, стабільна демократична система освіти і суспільного виховання уможливує утворення ефективних інститутів громадянського суспільства, правової держави, є основою стабільного демократичного устрою й авторитетної влади.

У цій концепції й досліджується соціально-філософський аспект взаємозв'язку інформатизації освіти, глобального розвитку і соціальної філософії освіти, суспільного управління вихованням і освітою, концепції менеджменту і самоуправління, як галузі інтегрованих освітньо-філософських і соціально-управлінських знань в контексті глобалізації і розвитку інститутів світового громадянського суспільства. Здійснюється аналіз і класифікація соціальної сутності існуючих шкіл і напрямів соціально-філософських концепцій освіти і виховання, управління і самоуправління, розкриваються ідейні суперечності та інтегративні зв'язки між ними в контексті глобалізації та громадянської інституалізації.

Чи можлива Істина і реалізація проекту Просвітництва сьогодні, зокрема і у сферах філософії та освіти? Іншими словами, чи здатний суб'єкт промовляти і, головне, діяти у наш час «кінця метанаративів» з позиції Істини, яка не була б лише дискурсивним ефектом? Наприклад, сучасний філософ Ален Бадью вважає, що так, що і робить його один із найбільших філософів сучасності. А. Бадью є автором, який подав граничне формулювання такої соціально-філософської та освітньо-просвітницької критики. Він заслуговує на особливу увагу перш за все тому, що його «пост-марксизм» не має нічого спільного з модним деконструктивістським відкиданням позірного марксистського

«есенціалізму»; навпаки, його унікальність як раз і полягає у радикальній відмові від деконструктивістської докси як нової форми псевдо-думки, як сучасної версії софізму.

Уся теоретична соціальна та філософсько-освітня споруда Бадью, як на це вказує назва його головної праці, ґрунтується на розриві між Буттям та Подією (*L'être et l'événement*). «Буття» позначає позитивний онтологічний порядок, доступний Знанню, нескінченну множину наявного в нашому досвіді, що може бути категоризована щодо роду та виду з огляду на свої якості. З самого споду, як і годиться, знаходиться чиста множина, все ще не структурована символічно множина досвіду, те, що дано; ця множина не є множиною Одиниць, оскільки лічба все ще не відбулася. Те, що Бадью називає «ситуацією», є будь-якою специфічною послідовною множиною (наприклад, суспільство, освіта, наука, мистецтво): ситуація структурована, і саме її структура дозволяє нам «порахувати» її як «Однину» [2, 24-25]. Тут, однак, з'являються перші тріщини в онтологічній споруді Буття: аби ми мали змогу «порахувати» її як «Однину», повинно спрацювати *подвоєння* (*reduplicatio*) ситуації, і це подвоєння передує символізації (символічному вписуванню), тобто, аби ситуацію можна було «порахувати як Однину», її структура повинна завжди вже включати метаструктуру, яка визначає її як Однину (позначена структура ситуації повинна бути подвоєною у символічній мережі позначників).

Мислення неможливо відділити від творчості, основами яких є теорії навчання та освіти [4; 5], які засновані на пріоритетах інформатизації, логічного, проблемного, критичного мислення, пошуку нестандартних відповідей та дослідницької діяльності тих, хто навчається, які сприяють розвитку творчості, самостійності, професіоналізму і відповідальності – особистісних якостей, таких необхідних у сучасних соціокультурних умовах, де знання засвоюються цілеспрямовано і систематично, коли вони викладаються цілісно (від цілого до частин). І «цілісності», які ми вивчаємо, пов'язані з іншими цілісностями так само, як і їх частини (елементи) пов'язані між собою. Це положення дозволяє зрозуміти, що ми не зможемо свідомо досягнути глибоких знань в якійсь галузі, поки не дізнаємося, як вона пов'язана з якоюсь іншою областю знань, як вони разом з іншими галузями знань сприяють нашому розвитку і вдосконаленню. Така освіта змінює цінності, мотивацію учнів і перетворює їх у вічних учнів, які постійно займаються самоосвітою і самовдосконаленням, в розумних і освічених людей, здатних бути успішними і ефективними у сучасному світі.

Подібна система освіти і мислення також включає у себе оцінку самого розумового процесу – перебігу розмірковувань, що привели нас до висновків, або тих чинників, які ми врахували під час прийняття рішення. Критично мисляча людина нічого не сприймає на віру. Отже, вона має здібність і устремління оцінювати різні твердження та робити об'єктивні судження на основі добре обґрунтованих доказів. Мета мислення полягає у встановленні об'єктивної істини.

Значний науковий інтерес при вивченні проблем глобалізації мають системні дослідження з інтегрованого концептологічного соціально-філософського й управлінського досвіду комплексного інституційного реформування суспільства, систем менеджменту, форм освіти в контексті світових глобалізаційних процесів, результати яких викладені в інтегративних концептологічних дослідженнях з соціальної філософії освіти і соціальної філософії менеджменту в інституційному вимірі глобального розвитку.

Зазначаючи насамперед, що найбільш виразною ознакою прийдешньої епохи є стрімке наростання процесів світової глобалізації, водночас стверджується, що поки не досягнуто глибокого розуміння сутності явища «глобалізація», повного усвідомлення позитивних і негативних його рис [9, 3]. Зближуючи до деякої міри поняття *інтеграції* (яка розглядається як процес і економічний, і інформаційний, так і політичний) і *глобалізації*, що є зростаючою взаємозалежністю населення Землі, процес якої об'єднує не лише економіку, а й культуру, інформаційну сферу, технології та управління, він зазначив, що «глобалізація призводить до нового цікавого явища, яке можна визначити як віртуальне звуження світової цивілізації» [10, 4].

При цьому в науці та освіті відбувається глобалізація дослідницької і навчальної діяльності за рахунок формування нових дослідницьких мереж і систем дистанційного навчання, що дозволяє окремим ученим чи науковим колективам ставати членами глобального дослідницького простору [10, 4-5]. У цих умовах людина повинна бути активним агентом як інформаційного виховного і освітньо-навчального, так і громадянсько-інституційного, управлінського процесу пошуку й накопичення соціальних і фахових напрацювань, суспільно-моральних цінностей та власного знання.

Базуючись на цьому, можливо зазначити, що:

1) моделі інформатизації, соціальної філософії виховання та освіти, втілення програми суспільного розвитку і навчання покликанні навчити людей провадити самостійне і оригінальне дослідження себе, соціуму та системи знань;

2) інститути освіти і виховання, у свою чергу покликані створити відповідним чином структурованими інтегративне громадянське, цілісне, освітньо-виховне і наукове середовище при підкресленні того, що *будь-яка громадянська інституційна, освітньо-виховна модель, як і наукове дослідження є за визначенням міжнародними в умовах сучасної глобалізованої суспільної системи;*

3) держава має відповідати за інституційне формування громадянського суспільства, індивідуально-суспільний розвиток і навчально-виховну підготовку.

Тому необхідно прагнути концептуалізувати, теоретично обґрунтувати і проаналізувати сучасні теоретико-прикладні моделі нової інтегративної глобальної парадигми соціальної філософії інформатизації, суспільного виховання й освіти. Оцінюючи основні тенденції глобалізації соціуму, відзначимо, що глобалізація розгортається на мікро- і макроекономічному рівнях. Головною особливістю глобалізації на мікроекономічному рівні є загальна стратегічна орієнтація компаній на ринки збуту у всьому світі, джерела постачання і розміщення виробництва у різних країнах. На макрорівні відображаються наслідки цих процесів при скороченні чи усуненні обмеження на шляху міжнародної торгівлі, іноземних інвестицій, фінансових операцій [10, 16-17].

У цілому глобалізація, за оцінкою В.В. Зінченко, – це «об’єктивне невідворотне явище сучасності, яке можна уповільнити засобами економічної політики (що і відбувається у ряді випадків), але не можна зупинити або «відмінити», оскільки це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу» [10, 18].

В історичному аспекті виділяють три типи глобалізації:

1) фінансова глобалізація античних часів, коли Олександр Македонський сконцентрував під своєю владою практично все золото та срібло (приблизно 8840 т). Після його смерті ці скарби розійшлися по античному світу, викликавши першу у світі інфляцію в країнах Середземномор’я, що вчений називає *фінансовим глобалізмом*. При цьому згаданий тип глобалізації мав локальний характер;

2) колоніальна глобалізація як наслідок географічних відкриттів з наявністю взаємозалежності – політичної, слабшою від сильнішого, периферії від центру, колонії від метрополії;

3) структурна глобалізація – середина XIX ст. – 80-і роки XX ст.;

4) послідовна форма глобалізації, яка спостерігається нині і розвивається в умовах єдиного ринкового характеру світового господарства, що являє собою важливу ознаку постіндустріальної цивілізації.

Разом із тим, здійснюють ще одну трансформовану періодизацію глобалізації: внутрішньодержавну/мікро- (в рамках імперії), міждержавну/ мезо – (колонії-метрополії), міжрегіональну/макрорівень (промислово розвинуті держави-регіони) і вищу «макро з макро» – мегарівень [9, 19-22].

Сучасна глобалізація визначається економічною взаємозалежністю – посиленням відкритості національних ринків, поглибленням міжнародного поділу праці і кооперації праці; інформаційною глобалізацією; взаємозалежністю, що пов'язана з проблемами загальнопланетарної безпеки – екологія, ядерна енергетика, ядерна зброя тощо [10, 22].

Оцінка процесів глобалізації в історичному аспекті дозволила сучасній науці на основі синтезно-порівняльного аналізу виокремити низку відмінностей сучасної глобалізації порівняно з тим, що відбулося в минулому: 1) на початку ХХ ст. велика частина світу не брала участі в глобальній економіці;

2) у ХІХ ст. глобалізація була викликана скороченням транспортних витрат. Зараз вона зумовлена зниженнями вартості засобів зв'язку, зменшивши необхідність фізичних контактів між виробниками і споживачами;

3) хоча чистий оборот світового капіталу може бути меншим, ніж минулому, валові міжнародні фінансові потоки стали набагато більшими. При цьому *насправді глобальною економіка є лише для капіталу*;

4) науково-технічна революція і становлення «інформаційного суспільства»;

5) глобалізація супроводжується регіоналізацією економічної діяльності.

Світ у цілому, згідно з даним поглядом, швидше рухається до своєрідного «*нового регіоналізму*», коли один з «нових регіонів» набуває транснаціонального характеру, поширюючи свій вплив на всю планету.

Разом із тим, окрім певних реалій глобалізації, у світі співіснують не менш реальні тенденції регіоналізації, дисоціації і навіть асоціації [10, 29-31].

Тобто фактично йдеться щодо явища *деглобалізації*, яка має, за оцінкою вчених, низку ключових напрямів:

- *Виробництво для внутрішнього ринку* знову повинно стати головною складовою економічного життя.

- *Принцип делегування повноважень на нижчий рівень виконавчої влади* повинен бути утверджений в економічному житті завдяки

організації виробництва товарів на рівні місцевих громад і на загальнонаціональному рівні.

- *Торгова політика* повинна бути спрямована на захист місцевої економіки від руйнування під тиском продукції ТНК. Зауважимо, що фактично ці три пункти спрямовані на ізоляцію країни від глобалізованого світу.

- *Промислова політика* повинна використовуватися для поживлення і посилення промислового виробництва.

- *Заходи (введення яких постійно відкладається), спрямовані на скорочення розриву між доходами і перерозподіл землі (включаючи проведення земельної реформи в містах) призведуть до створення живого внутрішнього ринку.*

- *Необхідно перестати сприймати економічне зростання як фетиш, зосереджуючи зусилля на підвищення якості життя, збільшення соціальної рівності.*

- *Необхідно заохочувати розвиток і поширення екологічно чистих технологій.*

- *Потрібно закінчити з практикою, коли стратегічні економічні рішення ухвалюються технократами або віддаються на сваволлю ринкової стихії.*

- *Структури громадського суспільства повинні уважно стежити за діями держави і приватних корпорацій з інституціалізацією цього процесу.*

- *Змішана економіка повинна ґрунтуватися на різних фермах власності – муніципальної, суспільної, кооперативної, приватної і державної з виключенням з неї ТНК.*

- *Централізовані структури, які діють на глобальному рівні – МВФ і СБ слід замінити регіональними інститутами, заснованими не на ідеї вільної торгівлі і необмеженого переміщення капіталу, а на принципах кооперації і співпраці, які виходять за межі логіки капіталізму.*

Фактично цими ключовими напрямками запропоновано систему перебудови світової освіти та економіки, дотримуючись деякою мірою поглядів альтер-глобалістів. У цілому глобалізація – це якісно нове явище на нинішньому етапі розвитку людства, яке пов'язане, з одного боку, з колосальним накопиченням капіталу окремими компаніями та країнами з переростанням капіталу в транснаціональний при його домінуванні над економіками багатьох країн та їх політичними можливостями, а з іншого, створення світовою матеріальною

культурою нових технологій, продуктів споживання і послуг стає глобально затребуваним [9, 38].

Організаційні форми сучасного інформаційного суспільства – децентралізація прийняття рішень, радикальна мобільність та гнучкість, взаємодія численних агентів – сприймаються як такі, що вказують на майбутнє панування множини. Виглядає на те, немов усе вже дано тут, в «постмодерному» капіталізмі, або, висловлюючись «гегельщиною», для переходу від В-собі до Для-себе – потрібний лише акт суто формального перетворення, схожий на той, який Гегель розвинув стосовно боротьби між Просвітництвом та Вірою, де він описує, як «мовчазне, невпинне ткання Духу» проникає в усі шляхетні частини і незабаром отримує повний контроль над усіма життєвоважливими моментами та членами несвідомого ідола, якщо інфекція проникла в усі органи духовного життя.

Тут наявна навіть модна паралель з новим когнітивістським поняття людської психіки: схожим способом деякі дослідники діяльності мозку навчають нас, що в мозку не існує якоїсь центральної особистості, що наші рішення виникають як результат взаємодії міриад локальних агентів, що наше психічне життя є «автопоетичним» процесом, без будь-якого накинутаго централізуючого чинника (модель, яка, між іншим, явно базується на паралелі з сучасним «децентралізованим» капіталізмом) [6, 241]. Отже, нове суспільство множини, що управляє сама собою, буде чимось на зразок сучасного когнітивістського поняття його як міриад взаємодіючих агентів, позбавлених центральної особистості, яка приймає всі рішення.

Це є інформаційно-освітньою внутрішньою трансгресією в найчистішій формі, строго ідеологічною фантазією про можливість зберегти наростання продуктивності, спричиненої капіталізмом, водночас позбуваючись «перешкод» та антагонізмів, які були – як демонструє сумний досвід «реально існуючого капіталізму» – єдино можливою структурою ефективного матеріального існування для суспільства перманентної самозростаючої продуктивності.

Оскільки серед низки суспільного розвитку найважливішою, на нашу думку, складовою глобальних процесів є освіта, то найвагомим у цьому є світовий досвід якісного розвитку *інтегративної системи освіти і підготовки науково-дослідних кадрів*. Зокрема для України виокремимо найсуттєвіші проблеми, що вимагають загальнодержавного підходу до її розвитку:

- Визначення стратегії і пріоритетів у підготовці фахівців відповідно до глобальних, соціально-економічних, демографічних та інших процесів;

- Розвиток збагачення національної освіти в контексті загальноєвропейських, світових освітніх процесів;
- Впровадження нових, інноваційних, прогресивних форм організації навчально-виховного процесу з урахуванням новітніх інформаційних та інших технологій;
- Напрацювання досвіду організації підготовки фахівців за різними програмами дистанційної, заочної та інших форм освіти;
- Удосконалення методичного, організаційно-технічного забезпечення навчального процесу;
- Зміна парадигми підготовки сучасних педагогів, викладачів відповідно до завдань та основних особливостей розвитку освіти;
- Впровадження нових форм підвищення кваліфікації сучасних керівників, спеціалістів народного господарства тощо.
- Загалом, за його оцінкою, для України стратегічно в плані розвитку освіти постають два головних питання:
 - Максимальне розширення доступу до освіти, зокрема вищої.
 - Вдосконалення навчального процесу у відповідності як із вітчизняним, так і прогресивним зарубіжним досвідом.

У цілому на основі аналізу світового досвіду доходимо висновку, що «стратегія підготовки науково-дослідних кадрів у сфері вищої освіти є однією з ключових у галузі соціального управління і філософії суспільного розвитку. Бо від того що саме ми розуміємо під наукою або яка з парадигм освіти є домінантною на певному історичному етапі, в значній мірі залежить спосіб організації і функціонування спільного в сучасному і майбутньому» [10, 134-135].

Цікавою є оцінка сучасними вченими проблеми розмежування понять «інтернаціоналізація» і «глобалізація» щодо вищої школи. Першу розглядають як вільний академічний обмін викладачами і студентами між вузами різних країн, створення єдиних спеціальних навчальних програм, а другу – як універсалізацію навчального планування, що здійснюється за рахунок попиту певного типу фахівця на глобальних ринках праці. При цьому інтернаціоналізація в галузі вищої освіти веде до інтеграції окремих вузів і освітніх систем, а глобалізація – до їхньої конкуренції. Разом із тим прогнозується, що «реакція освіти на глобалізацію полягатиме в зміцненні інтегральної особистості за збереження й розвитку її особливостей і конкурентоспроможності, а також в орієнтації на сучасну економіку. Нові кваліфікації і технології за збереження традиційних і створення сучасних національних особливостей [10, 139-140].

Також зазначимо, що культурна глобалізація вищої освіти є нерівномірним, суперечливим і складним явищем, що веде до якісно нового утворення – «космополітичного» університету, побудованого на культурних цінностях західного світу. При цьому для України, яка, за багатьма оцінками, не вписується у модель західноєвропейської цивілізації, культурна глобалізація вищої школи матиме, ймовірно, такі наслідки:

- популяризація глобальних мультикультурних цінностей;
- посилення світового домінування євроатлантичної культури;
- поява зарубіжних провайдерів на території національних держав;
- втрата національної культури та ідентичності [10, 144].

Торкаючись процесу *інституціоналізації філософії освіти*, оцінюючи сучасний стан соціальної філософії, відзначимо, що «*ми маємо справу не з визначеною наукою чи сферою діяльності, а з більшими визначеною сукупністю понять, яка змінює свою позицію у філософії і культурі, що утворює по суті нову стилістику в філософському осмисленні соціального буття*» [10, 146].

На основі аналізу підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників філософських проблем освіти, розроблено класифікацію цих підходів, згідно з якими філософія освіти – це:

1) Сфера філософського знання, що використовує філософські підходи та ідеї для аналізу ролі та основних закономірностей розвитку освіти;

2) Матриця відтворення суспільства (соціальності, соціальної структури, систем соціальної взаємодії, соціально успадкованих кодів поведінки і т. ін.);

3) Філософська метафізика як значно ширша галузь філософського знання порівняно з соціальною філософією і філософською антропологією;

4) Позитивістське розуміння ролі філософії освіти як прикладного знання [10, 148-149]. При цьому, на його думку, якщо «соціальність, втілена в соціальних зв'язках і структурах, то соціальна філософія виявляє соціально-історичні визначення людського буття і філософія освіти в її рамках виявляє один із модулів і механізмів відтворення буття» [10, 152-153].

Більше того, вважається, що при посиленні тенденції до проблемного, а не суперечливого розвитку соціально-гуманітарного знання, міждисциплінарний характер досліджень у галузі освіти, зумовлений багатоаспектністю та багатоплановістю освітнього процесу, призведе до становлення *полідисциплінарної теорії освіти* –

ед'юкології [10, 153-154], а передумовами суспільчознавчої теорії освіти вже сьогодні є:

- розширення поля гуманітарних проблем, які поступово відтісняють традиційну сциєнтистську орієнтацію педагогіки, психології та інших наук про освіту;

- бурхливий розвиток філософії освіти як метамови і загальної методологічної основи в сфері освіти;

- тенденція до доповнення методів кількісного аналізу, а також експериментально-лабораторних методів методами якісного аналізу, нормативу, синтезом наукового пояснення і розуміння;

- наявність єдиного об'єкта, єдиного поля проблем і завдань дослідження та інших [10, 154-155].

Оскільки філософія освіти нерозривно пов'язана з усвідомленням і розумінням місця людини у світі, то тенденції розвитку сучасного людинознавства відбуваються на зміні педагогіки, як науки в цілому, звідки виокремимо ці загальноосвітні тенденції таким чином:

• *Поява нового мислення, усвідомлення нової ролі і місця людини в світі*, коли головним багатством будь-якої країни є людина, а головним засобом зростання могутності добробуту є підвищення рівня утворення населення, розвиток творчих здібностей окремої людини;

• *Інтенсивний розвиток наук про людину* при змінах наших уявлень щодо ресурсних, прихованих, потенційних можливостей людини і, відповідно, про цілі, зміст і засоби виховання й освіти людини;

• *Зміна соціально-політичної ситуації у світі*, пов'язаної з розвитком комунікацій і процесів світової інтеграції;

• *Зміна соціально-політичних умов життя людини* при переході на якісно новий рівень життя, пов'язаний з вивільненням людини від важкої фізичної праці й водночас заміщенням процесу комунікації «людина-людина» на рівень «людина-техніка» (телевізор, комп'ютер, телефон);

• *Зміна фенотипу людини*, пов'язана з акселерацією і відповідною зміною сексуальних норм;

• *Тертиміше ставлення (толерантність) до прояву неординарності думок, у поведінці і зовнішньому вигляді окремих людей* при плюрастичному ухваленні різних точок зору в сфері політики, ідеології, релігії, норм патології в психіатрії, поведінкових реакцій, зовнішнього вигляду та ін.;

• *Лавиноподібне наростання інформації і зміна засобів комунікації*, внаслідок чого сьогоднішній час визначається як час

інформаційного буму, інформаційного вибуху, коли інформація старіє, не встигаючи дійти до свого споживача;

- *Необхідність постійно доучуватися, перенавчатися, змінювати своє життя*, коли сьогодні кожній людині доводиться кілька разів змінювати спеціалізацію і навіть професію впродовж свого життя;

- *Зростання освітнього рівня населення і освітнього цензу* як в розвинутих країнах, так і країнах, що розвиваються [10, 169-175].

Цю тезу можливо підтвердити даними ООН, згідно з якими, якщо рівень письменності дорослого населення (15 років і більше) у 1997 році в світі становив 78 %, то у 2007 році він зріс до 83,9 %, а наприклад у країнах Африки, що розташовані нижче пустелі Сахари, відповідно 58,5 і 62,9 % [7, 2].

У цілому в умовах глобальної інформатизації освіти, під *філософією освіти* розуміє «галузь наукового знання, яка займається розробкою метапедагогічних проблем виховання в контексті філософського осмислення і розуміння сутності, природи і сенсу людського існування» [10, 178], а в основу нової філософії освіти ХХІ ст., на його думку, може бути покладена ідея синергетико-комунікативно-діалогічної освіти, що поєднає три поняття – самоорганізація, діалог, комунікація [10, 232].

Водночас відбувається трансформація філософії освіти у *філософію управління знаннями*, яка є новим виміром, інструментом створення теоретичного і прагматичного клімату для перетворення суспільства в суспільство знання, а проблемне поле філософії і менеджменту освіти розвивається у межах сучасних умов дослідження в галузі глобалістики, геополітики і геоeкономіки.

М. Хардт і А. Негрі відзначають, що в нинішній глобальній системі лише сьогодні, коли «нематеріальна праця» відіграє домінуючу роль, революційна зміна стає «об'єктивно можливою». Ця нематеріальна праця поділяється на дві групи: інтелектуальна (символічна) праця (виробництво ідей, кодів, текстів, програм, цифр: райтери, програмісти тощо) та афективна праця (ті, хто має справу з тілесними афектами: від лікарів до доглядальниць за дітьми і стюардес). Сьогодні нематеріальна праця є «гегемонічною» у тому ж самому сенсі, в якому Маркс стверджував, що в капіталізмі ХХ століття важке промислове виробництво є гегемонічним як специфічний колір, що задає свій відтінок усієї тотальності – не кількісно, а відіграючи головну, емблематичну структурну роль: «Множина виробляє зовсім не товари та послуги; множина також і, що найважливіше, виробляє взаємодію, зв'язки, форми життя та суспільні відносини» [3, 46].

Таким чином виникає нова широка царина «спільного»: спільне знання, спільні форми взаємодії та зв'язків і т. д., яких неможливо далі стримувати формою приватної власності. Однак це, замість становити смертельну загрозу демократії (як нас запевняють консервативні критики культури), дає унікальний шанс «абсолютній демократії». Чому? У нематеріальному виробництві продуктами є не матеріальні об'єкти, а самі суспільні (міжособистісні) відносини – коротко мовлячи, нематеріальне виробництво є безпосередньо біополітичним, виробництвом суспільного життя. Ще Маркс наголошував на тому, що матеріальне виробництво є завжди також (від)творенням суспільних відносин, в яких воно відбувається; у сучасному капіталізмі, однак, виробництво суспільних відносин є остаточним завершенням/метою виробництва: «Такі нові форми праці ... надають нові можливості для економічного самоуправління, оскільки механізми кооперації, необхідні для виробництва, містяться у самій праці» [3, 37].

Хардт та Негрі роблять ставку на те, що це безпосередньо соціалізоване, нематеріальне виробництво не лише робить власників дедалі більш зайвими (кому вони потрібні, якщо виробництво є безпосередньо соціальним, як формально, так і щодо свого змісту?); виробники також перебирають контроль над управлінням суспільним простором, оскільки суспільні відносини (політика). Є самим матеріалом їхньої праці: економічне виробництво безпосередньо стає політичним виробництвом, виробництвом самого суспільства. Таким чином відкривається шлях до «абсолютної демократії», до того, щоб виробники прямо управляли своїми суспільними відносинами, без жодного звернення до демократичного представництва.

Оцінка сучасної моделі глобального розвитку фактично привела до появи двох законів, які сучасними науковцями сформульовані так: Закон прискорення модернізації комунікативних технологій і Закон витіснення попиту на традиційну академічну освіту попитом на прикладні спеціальності [10, 437-438].

Розглядаючи процеси комерціалізації освіти, зазначимо, що при цьому спостерігається прояв ринкового підходу до бюджетного фінансування освіти, тобто його скорочення, яке посилює комерціалізацію університетів, що в кінцевому результаті може довести суспільство до інтелектуальної деградації, а внаслідок нинішньої неоліберальної реформи глобальної освіти коли населення *отримуватиме навички замість знань*, буде зведена до мінімуму здатність людей до самоорганізації, тобто стане неможливим громадянське суспільство [10, 448, 460, 465, 466].

Сьогодні постало питання про існування людини, культури, цивілізації, тому потрібно знайти гармонію у суспільстві між природою і людиною, що означатиме подолання відчуження, диктату з боку зовнішніх сил, пригноблення, жорсткого ринково-індустріального поділу праці й соціальної несправедливості при заміні держави, бюрократії та ієрархії соціальною й особистісною автономією і самоврядуванням людей, їхньою асоціацією, а конкуренцію і взаємну боротьбу егоїстів – солідарною взаємодопомогою, добровільною координацією інтересів і потреб [9, 613]. Водночас вивчення цих проблем ще чекає на прискіпливу увагу дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Badiou Alain*. An Essential Philosophical Theses: «It is Right to Rebel against the Reactionaries» // *Positions*. – 2005. Winter 13:3. – P. 669-677.
2. *Badiou Alain*. *Circonstances 4*. – Paris : Nouvelles Editions Lignes, 2007. – 195 p.
3. *Hardt M. and Negri A*. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. – New York : The Penguin Press, 2006. – 450 p.
4. *Kellner D*. *Critical Theory, Marxism, and Modernity*. – Cambridge :University Press, 1989. – 288 p.
5. *Kellner D*. *Technological Revolution, Multiple Literacies, and the Restructuring of Education*. – NY: Routledge, 2002. – 240 p.
6. *Žižek S*. *Psychoanalysis and post-marxism. The Case of Alain Badiou// The South Atlantic Quaterly*. – Durham, Spring, 2008. – Vol. 97. – № 2. – P. 235-261.
7. Доклад о развитии человека за 2009 год. – М.: Весь мир, 2009. – 217 с.
8. *Зінченко В. В.* Идеологемы бессознательного. Социально-психологическое измерение индивидуальных, политических и экономических девиаций общественного развития // *Alma Mater (Вестник высшей школы)*. – 2012. – № 7. – 120 с.
9. *Зінченко В. В.* Менеджмент. Системи управління в умовах інституційної глобалізації. – К. : Люксар, 2012. – 864 с.
10. *Зінченко В. В.* Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку (інтегративна концептологія). – К. : Люксар, 2011. – 664 с.

Бак М. *Содержание и основные детерминанты информатизации образования в условиях современной глобализации.*

В современном философском дискурсе большое внимание уделяется социально-философскому аспекту информатизации образования. Одновременно значительный научный интерес представляют системные

исследования этого явления в условиях глобализации. Учитывая, что в науке и образовании происходит глобализация исследовательской и учебной деятельности за счет формирования новых исследовательских и учебных систем, отдельные ученые и научные и образовательные коллективы оказываются особыми звеньями глобального исследовательского пространства. В этих условиях человек должен быть активным агентом не только накопления информационного, воспитательного и образовательно-учебного опыта, но и гражданско-институционального, управленческого процесса продуцирования и накопления социальных и общественно-нравственных ценностей и собственного знания.

Ключевые слова: глобализация, деглобализация, образование, информатизация образования.

Bak M. Content and the major determinants of informatization of education in conditions of contemporary globalization.

In contemporary philosophical discourse, much attention is paid to the socio-philosophical aspect of education informatization. At the same time system research of this phenomenon in the age of globalization is of interest. Provided that science and education face the globalization of research and training activities through the formation of new research and training systems, some scientists and scientific and educational groups become special components of the global research space. In these circumstances, the person should be an active agent of not only accumulation of information, training and education experience, but also of civil-institutional and management process of producing and accumulating social and socio-moral values and self-knowledge.

Keywords: globalization, deglobalization, education, education informatization.

Шелюк Л. О.

**НЕЗВОРОТНІСТЬ ПОЗИТИВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
У СФЕРІ ОСВІТИ**

Динамічність розвитку модернізаційних процесів в освіті розгортається у взаємозв'язку з динамікою соціальної трансформації, що забезпечує гармонійне входження суб'єкта освіти в загальнонаціональну систему інноваційної економічної та демократичної життєдіяльності. В освіті постійно відбувається трансформаційний пошук нових, більш ефективних технологічних рішень різних освітянських, навчально-виховних, організаційних завдань. Тому її піднесення в сучасному українському суспільстві є інтегруючим фактором, який має забезпечити

розгортання інших чинників соціального зростання – суспільний поступ, розвиток людини, інституційний прогрес тощо. З огляду на це трансформаційні процеси в освіті є незворотними, а концептуальні параметри її модернізації слід шукати у формуванні нового демократичного та інноваційного стилю комунікативних взаємодій суб'єктів національного навчання і виховання.

Ключові слова: людина, освіта, культура, наука, модернізація освіти, трансформація освіти.

Ефективність модернізаційного процесу в освіті визначається і формується на основі системної, цілеспрямованої та гармонійної взаємодії освітнього середовища із іншими сферами соціального інтелектуального та економічно-виробничого спрямування: наукою, виробництвом, підприємництвом, фінансово-економічною та громадянсько-демократичною сферами.

Окрім забезпечення сталої динаміки модернізаційних процесів в українській освіті, важливим є закладання засад незворотності змін та засобів її реалізації у вітчизняному освітньому просторі. Загальновизнаним є той факт, що наше суспільство живе в епоху докорінних соціальних, економічних, політичних, морально-ціннісних трансформацій. Проблема ж полягає у тому, як забезпечити незворотність позитивних зрушень в усіх сферах соціальної життєдіяльності, в тому числі, і в освітній.

«Так, в Україні настали (і наразі відбуваються) надзвичайно важливі соціальні, економічні, а головне – духовні, моральні зміни. Абсолютна більшість громадян України впевнені в тотальності та незворотності цих змін, не дивлячись на шалений опір та тиск тих, хто ніколи не сприймав свій народ всерйоз. На часі серйозна небезпека духовного спустошення не тільки сучасників, але і майбутніх поколінь співвітчизників. Такий стан обумовлений природними наслідками зміни ціннісної парадигми, породженої цивілізаційним конфліктом. А така зміна на рівні суспільної і індивідуальної свідомості практично завжди відбувається за скривленою моделлю закону «заперечення-заперечення». Ломка старих ідеологічних догм створила в системі ціннісних орієнтацій особистості українців вакуум, який зараз намагаються безладно заповнити або довічними загальнолюдськими цінностями (через віру, церкву), або цінностями суспільства споживання, переносячи їх на український ґрунт без урахування специфіки нашої історії та ментальності. За подібних умов наступ антикультурних явищ призводить до того, що картина світу та система ціннісних орієнтацій, які складаються в сприяють позитивному розвитку особистості та суспільства» [1, 15].

Як бачимо, в сучасному цивілізаційному середовищі існує безліч чинників, які можуть негативно впливати на динаміку та цілеспрямованість модернізаційних зусиль, що докладаються в різних сферах соціальної життєдіяльності, в тому числі і освітній. Такі негативні тенденції можна долати лише завдяки всебічній гуманізації і демократизації суспільного життя, що в освіті ґрунтується, насамперед, на впровадженні і розвитку суб'єкт-суб'єктного стилю взаємодії всіх суб'єктів освітнього середовища країни. «Важливо, на наш погляд, відновити і розвивати на нових засадах принцип суб'єктивно-особистісної орієнтації педагогіки, наповнюючи його зміст, технології ідеями життя як найвищої цінності, добродійностями, технологіями життєтворчості. Особистість повинна вміти самостійно будувати своє життя, визнаючи його стратегію відповідно до своїх уявлень про щастя, добро, любов» [2, 17]. Ґрунтуючись на таких цінностях, модернізація освіти буде закладати фундамент незворотних позитивних трансформацій, які в майбутньому відобразяться на загальному формуванні соціальної свідомості, базисом для якої слугуватимуть принципи демократизму, інноваційності, наукоцентризму, особистісної творчості і креативності.

Таким чином за мету статті визначимо дослідження незворотності позитивних трансформацій у сфері освіти.

Модернізація освіти, якщо вона ставить перед собою справжні, а не просто декларовані завдання, обов'язково має реалізовуватися на системному, цілісно-обґрунтованому, цілеспрямовано-визначеному принциповому фундаменті. Незворотність модернізації значною мірою зумовлюється саме чіткою системою принципів, на яких вона розгортається. «Модернізація освіти є складним, цілісним процесом соціокультурної діяльності, що полягає в досягненні керованої позитивної якісної зміни соціальної системи. Модернізація освіти – це системна якісна зміна, що включає інноваційні процеси, інформатизацію, нові технології і методи комп'ютеризації, міняє через нові завдання домінують розвитку внутрішнього потенціалу освіти» [3, 29]. Загалом, модернізація, здійснювана на системних і системотворчих принципах, сама по собі передбачає наявність незворотних змін, однак корисність та успішність таких змін визначається концептуально-теоретичним базисом, який обґрунтовує необхідність і принципи модернізації, конкретними технологічними рішеннями введення відповідних змін, а також здатністю більшості суб'єктів освітнього простору використати собі на користь ті результати, які потягне за собою процес реформування національної системи освіти.

Окрім того, освітня сфера має свою модернізаційно-процесуальну специфіку, яка полягає в тому, що трансформації в сучасній освітній сфері не припиняються ніколи. Сучасна освіта стала інноваційною, тобто постійно відбувається трансформаційний пошук нових, більш ефективних технологічних рішень різноманітних освітянських, навчально-виховних, організаційних завдань. Освіта, таким чином, сама по собі несе в собі потенціал незворотності, реформування та модернізації. «Освіта в цілому і проблеми навколо неї повинні розглядатися перманентно, оскільки освітні проблеми не можуть мати одноразового вирішення, а повинні вирішуватися завжди – і в той же час при постійній невирішеності їх ми все ж маємо справу з відносно завершеним результатом. А тому всі проблеми освіти слід розглядати в контексті їх безперервного розвитку, переходу в інші форми. І в своїх проблемах освіта виступає як спосіб втілення культури в людину, культура ж – як відтворення історії в її потенційності і вільному творчому розвитку сутнісних сил людини. Освіта постає як безперервність, що об'єднує конкретне багатство дійсності й ідеальну різноманітність можливостей, що не мають ні однозначного, ні одноразового вирішення» [4, 8]. Враховуючи це, постійно необхідно проводити концептуально-теоретичне вимірювання національного освітнього континууму на питання необхідності інноваційно-модернізаційного вдосконалення його структури, аксіологічно-змістовних параметрів та інформаційно-технологічного забезпечення. Сучасна освіта і сама є досить чутливим середовищем, яке здатне оперативно реагувати на конкретні потреби його незворотної модернізації.

При забезпеченні незворотності трансформацій та модернізаційних змін в освітній сфері, насамперед з нашої точки зору, необхідно навчитися цінувати традицію, виключно завдяки якій встановлюється сталість, спадковість процесу розвитку педагогічного і наукового середовища освіти. Сьогодні надзвичайно важливо, вписати традиційні здобутки національної освіти в той інноваційно-перспективних контекст, в рамках якого розвивається український та загальноєвропейський освітній простір. «Постало цілком конкретне питання: як не втратити напрацьований віками та роками наполегливої праці попередніх поколінь педагогів освітній потенціал, освітню інфраструктуру, а, по можливості, і вивести її на якісно новий рівень, що дав би змогу надавати не просто освіту, а по-справжньому виховувати особистостей, громадян, і водночас – фахівців своєї справи» [5, 61]. Компетентність сучасного спеціаліста і громадянина звичайно спрямована вперед, до творчості і зміни, але будь-яка зміна

засновується на міцних, фундаментальних традиціях, що означає і необхідність використання національних педагогічних традицій для забезпечення незворотності перспективно-інноваційної модернізації освітнього середовища нашої держави. Таким чином, незворотність є феноменом, який поєднує в своїй структурі традиції і інновації, єдність яких і забезпечує значною мірою успішність соціальної та освітньої модернізації.

Модернізація освіти має насамперед забезпечувати останню внутрішніми резервами до саморозвитку, ресурсами енергетично-змістовної самовизначеності. Модернізована, сучасна освіта здатна, насправді, не лише самоорганізовуватися навколо демократично-гуманістичних цінностей і саморозвиватися інноваційно-перспективним шляхом, але й забезпечувати зовнішнє соціальне середовище інтелектуально-духовними засобами антикризової діяльності. «Тільки долаючи власний кризовий стан, перетворюючи зміст освіти, форми і способи організації, створюючи принципово нове технологічне забезпечення освітнього процесу, системи освіти можуть відповісти на виклик часу і стати дійсним ресурсом розвитку. Прийдешня модель освіти, здатна своєю якістю забезпечувати рівень та якість розвитку окремих країн та людства в цілому, на думку багатьох дослідників, має задовольняти вимоги неперервності та модальності, фундаментальності та універсальності, антропологізму та демократизму. Вона повинна мати механізми динамічного саморозвитку, тобто володіти такою властивістю, як інноваційність. І якщо очевидно, що одним з основних ресурсів розвитку на сучасному етапі суспільного прогресу стає освіта, то настільки ж очевидно, що невід'ємним атрибутом розвитку є інноваційна складова» [6, 5]. Якщо сучасний світ вимагає від людини інноваційного мислення для досягнення життєвого успіху, то навчити мислити інноваційно може лише модернізована освіта, в якій закладений елемент перспективної орієнтованості, спрямованості в майбутнє. З нашої точки зору, саме зверненість освітньої, навчально-виховної, організаційно-адміністративної на перспективу в бік інноваційних шляхів саморозвитку може забезпечити процесу модернізації національної освітньої системи України справжньої незворотності.

Дуже часто в українських засобах масової інформації і, навіть, з усю деяких експертів, можна почути думку про те, що єдиним необхідним кроком для забезпечення незворотності позитивних змін в освіті є підготовка висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. З нашої точки зору, ця думка не витримує критики. Незворотність є ознакою системних змін, спрямованих на оновлення кожного

найдрібнішого елемента цілісності. «Завдання, які стоять перед учителями (як організаторами процесу навчання в середній школі), не можна вирішити лише шляхом штучної зміни технологій їхньої діяльності, вони потребують суттєвих змін змістового й процедурного напрямку на етапі підготовки педагогічних кадрів. Для багатьох сучасних науковців очевидним є факт, що «косметичний ремонт» системи педагогічної освіти не дасть відповідних результатів, необхідне її фундаментальне оновлення. Потрібно вийти на новий рівень інтеграції науки і педагогічної освіти» [7, 6]. Саме створення концептуально-теоретичного наукового обґрунтування системності процесу модернізації української освіти є чи не найактуальнішим завданням, що постає перед педагогами-науковцями і філософами-освітянами. Необхідно забезпечити створення парадигми модернізації освіти, що охоплювала б всі виміри та структурні елементи цього процесу. Виконання такого завдання під силу лише об'єднаній національній спільноті освітян, інтелектуалів, науковців, культурно-духовних провідників, що орієнтуватимуться виключно на гуманістично-інноваційні принципи трансформації національного освітнього середовища.

Саме через відсутність систематизованого парадигмально-концептуального обґрунтування, а також заснованої на ньому політично-управлінської, освітньо-організаційної, навчально-виховної, науково-інноваційної діяльності сучасна реформа освіти має хвилеподібний характер, коли певні успіхи тягнуть за собою провали або повернення на вихідні позиції. Модернізаційна криза української освіти зумовлена саме концептуальною недолугістю та необґрунтованістю цього процесу, а також неготовністю до системних змін в освіті суспільної свідомості українців. «Перетворення в системі освіти, що здійснюються в Україні в пострадянський період в умовах дефіциту філософського осмислення стратегій модернізації освіти привів до хаотичності в освітній політиці, до порушення логічної послідовності та зв'язку таких компонентів освітніх стратегій як ідеї, парадигми, концепції, доктрини, програми, проекти й механізми реалізації. Існуючі концепції і програми виявляються позбавленими як новітніх ідей, так і дієвих механізмів реалізації програм і проектів. У ситуації, що склалася, українському законодавцеві не залишається нічого іншого, як займатися «добудовою» системи освітнього права, яке залишилося ще з радянських часів (закони УРСР), за принципом заповнення порожнеч, висунення поправок і доповнень згідно ситуативній логіці, за якою часто важко побачити загальну ідею та більш довгострокові перспективи. А це веде, у свою чергу, до появи

суперечностей між різними документами освітньої політики та до неможливості адекватного втілення в життя тих модернізаційних настанов, які вони в собі містять» [8, 15]. Позбавлення таких суперечностей, вибудовування гармонійної структури гуманістично-інноваційних принципів нової української парадигми розвитку освіти, вироблення ефективних механізмів навчально-виховного і організаційно-управлінського впровадження таких принципів є ключовим завданням зміни на сучасному етапі філософсько-світоглядної концептуальної матриці розвитку української освітньої системи на рубежі століть.

Концептуальні ж параметри модернізації української системи освіти з метою забезпечення незворотності цього процесу необхідно, з нашої точки зору, шукати у формуванні нового, демократично-інноваційного стилю комунікативної взаємодії між всіма суб'єктами національного навчання і виховання. При чому пріоритет має віддаватися саме діяльності первинних суб'єктів навчально-виховного процесу: тим, хто безпосередньо навчається, і ти, хто безпосередньо навчає. «Якщо досі домінувала опора на адміністративний тиск зверху, то тепер сили змін слід віднаходити у стратегії виклику, у просуванні лідерства на всіх рівнях освітньої ієрархії, у наданні активної ролі «третьому сектору» тощо. По суті, мова йде про демонтаж фундаментальних засад пострадянської надлишково керованої школи, до яких ми всі якось призвичаїлись, з якими змирились... Навіть ті, хто закінчив школу у 2009 році, навчилися жити в тій системі координат, яка визначається забюрократизованою системою зовнішнього управління, відсутністю «чесної гри», жорстким набором визначених зверху освітніх меню, патологічно слухняним директором, зашуганим учителем і приниженим учнем. На її місце має прийти вільна від бюрократичних пут педагогічна система, у якій панує дух інтелектуальної свободи» [9, 15]. Модернізація української системи освіти для того, щоб досягти незворотних позитивних наслідків і вибудувати інноваційну перспективу, має спрямовуватися саме на забезпечення таких фундаментальних освітянських цінностей, як гуманістичність, особистісна орієнтованість, людиноцентричність, демократичність, доступність та свободу педагогічної і пізнавальної творчості. Тільки такі орієнтири можуть забезпечити незворотність модернізаційних змін в освіті.

Отже, головним пріоритетом незворотності змін у процесі модернізації освіти є глибоке вкорінення гуманістично-демократичних, суб'єкт-суб'єктних принципів навчання і виховання, які сьогодні є єдино можливими засадами вибудовування міцного

фундаменту національної освітньої системи XXI століття. Для України в цьому аспекті важливо відродити і зберегти гуманістичні традиції народної педагогіки, а також докласти значних зусиль для насичення сучасного поля освіти інноваційними смислами і енергіями. При забезпеченні незворотності модернізаційних змін в освіті важливо також підходити до цієї проблеми на основі системності та концептуальної обґрунтованості, відсутність чого протягом останніх десятиліть призвела до значної кризовості та хвилеподібності українських освітніх реформ і трансформацій. Зрештою, надзвичайно важливо відійти від адміністративно-номенклатурного стилю впровадження модернізації освіти. Повинна відбутися відмова від на користь свободи педагогічної і пізнавальної діяльності, що є необхідним чинником забезпечення незворотності позитивної модернізаційної динаміки в реформі національної системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла книга. Сили змін та вектори руху до нової освіти України / упорядник Віктор Громовий. – К. : Міжнародний благодійний фонд «Україна – 3000», 2009. – 156 с.
2. Бурлакова О. О. Відтворення вищої освіти України у європейському освітньому просторі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність: 09.00.10 – філософія освіти. – К., 2007. – 20 с.
3. Герасимов Г. И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г.И. Герасимов, Л.В. Илюхина. – Ростов-на-Дону : НМД «Логос», 1999. – 136 с.
4. Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою. Навчальний посібник / Василь Крижко, Ірина Мамаєва. – К. : Освіта України, 2005. – 217 с.
5. Кучма А. М. До питання про кризу сучасної української освіти // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 2 (20). – С. 61-64.
6. Мицишин І. Проблема реформування педагогічної освіти у класичних університетах в контексті Болонського процесу // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2007. – Випуск 22. – С. 3-10.
7. Пінчук Є. А. Генезис поняття і сутності модернізації освіти // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2009. – Випуск 91 – 93. – С. 29-35.
8. Пінчук Є. А. Модернізація української системи освіти як теоретико-філософська і практична проблема. Автореферат дисертації на

здобуття наукового ступеня доктора філософських наук.
Спеціальність: 09.00.10 – філософія освіти. – К., 2010. – 25 с.

Шелюк Л. О. Необратимость позитивных трансформаций в сфере образования.

Динамичность развития модернизационных процессов в образовании разворачивается во взаимосвязи с динамикой социальной трансформации, что обеспечивает гармоничное вхождение субъекта образования в общенациональную систему инновационной экономической и демократической жизнедеятельности. В образовании постоянно происходит трансформационный поиск новых, более эффективных технологических решений различных образовательных, учебно-воспитательных, организационных задач. Поэтому её подъем в современном украинском обществе является интегрирующим фактором, который должен обеспечить развертывание других факторов социального роста – общественный прогресс, развитие человека, институциональный прогресс и т.д. Учитывая это, трансформационные процессы в образовании являются необратимыми, а концептуальные параметры ее модернизации следует искать в формировании нового демократического и инновационного стиля коммуникативных взаимодействий субъектов национального обучения и воспитания.

Ключевые слова: человек, образование, культура, наука, модернизация образования, трансформация образования.

Shelyuk L. O. Irreversible positive transformations in education.

Dynamic development of modernization processes in education takes place in conjunction with the dynamics of social transformation, which provides a harmonious entry of the subject of education into national system of innovative economic and democratic life. In education there is the constant transformational search for new, more efficient technological solutions to various educational, training and organizational problems. Therefore, its development in the modern Ukrainian society is the integrating factor, which should promote the development of other social growth factors – social progress, human development, institutional progress, etc. Within this framework, transformation processes in education are irreversible and conceptual parameters of its modernization should be sought in the formation of the new democratic and innovative style of communicative interactions between subjects of national training and education.

Keywords: person, education, culture, science, education modernization, transformation of education.

ПРАКТИЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглянуто проблему раціональності економічної поведінки та практичного інтелекту як її когнітивної засади. Дослідження когнітивних процесів дозволяє з'ясувати причини ірраціональності економічної поведінки, зокрема вплив емоцій та підсвідомого. Від нераціональної поведінки не захищені люди з високим інтелектом, що потребує перегляду понять когнітивної ефективності. У статті окреслено концепцію практичного інтелекту та напрямки вдосконалення когнітивних стратегій.

Ключові слова: ірраціональність, когнітивні процеси, мислення, практичний інтелект, раціональність.

Проблема раціональності людської поведінки – одна з найпоширеніших та найскладніших. Існують різні аспекти як самої поведінки, так і концепцій розгляду її раціональності, не тільки наукових, а й філософських. Але ми конкретизуємо сферу досліджень та розглянемо саме економічну поведінку та когнітивні аспекти її раціональності. Актуальність цього контексту розгляду викликана тим, що зміни в сучасній соціоекономічній сфері, зокрема процеси глобалізації, інформаційні і мережеві трансформації в суспільстві, висувають усе більш жорсткі вимоги до прогнозованої раціональної поведінки економічних суб'єктів у соціумі. Керуючим параметром навіть надскладних соціоекономічних систем стають поведінкові стратегії окремих суб'єктів економічної діяльності. Посилення відповідальності за порушення ефективності індивідуальних поведінкових стратегій, зростання «ціни помилки», актуалізує аналіз причин цього явища і пошук їх методологічних підстав.

Проблема дослідження стратегій людської поведінки, аналіз їх раціональності і, відповідно, ефективності, досить давно і детально освітлюється фахівцями різних наук, зокрема економічних [3; 4; 14; 16; 17]. У найбільш загальному сенсі раціональність в економічній, практичній сфері виникає, як тільки люди взаємодіють з природою. «Раціональна діяльність людини перетворює довкілля під його потреби, приводить в з'єднання ресурси, в ідеалі це відбувається якнайкраще, найефективніше [16]. Але, з точки зору соціологів, людська поведінка орієнтована на досягнення мети максимальної вигоди і в ній є присутніми, як мінімум, дві форми раціональності. Перша з них – інструментальна раціональність, яка забезпечує вибір мети відповідно до принципів корисності для індивіда. Друга –

когнітивна, яка полягає в тому, що для досягнення такого корисного результату роблять певні аналітичні операції, зважуючи варіанти вибору відповідно до критерію корисності і вибираючи найоптимальніший [8, 551]. Раціональність, у цьому контексті під раціональністю розуміється саме інструментальна раціональність (instrumental rationality), припускає підпорядкування діяльності критерію однієї лише ефективності [16, 144]. Безперечно, порушення ефективності діяльності є наслідком невдалих когнітивних стратегій.

У сучасній соціоекономічній сфері існує схильність людей до ірраціональної поведінки, що підтверджено дослідженнями М. Аллі, Д. Арієлі, Д. Барга, Д. Канемана, та ін. [3; 4; 5; 14; 17]. Одна з основних проблем порушення раціональності, наприклад, прийняття рішень – вплив ірраціональних, емоційних, несвідомих аспектів. Сучасні наукові дослідження, не тільки в галузі економіки, повинні враховувати складність та варіативність досліджуваних видів економічної поведінки та більш покладатися на свою інтуїцію та експериментальні дослідження. Завданням когнітивних досліджень можна вважати точні наукові експерименти щодо виявлення характерних видів ірраціональної поведінки та вміння їх передбачати [1]. Слід додати, що можлива не повна ірраціональність, а обмежена, часткова раціональність (bounded rationality), яка властива, фактично, кожній людині і проявляється навіть там, де люди цього не чекають. Цьому ефекту особливу увагу приділив Г. Беккер, запропонувавши економічний підхід до поведінки людей поза ринком за допомогою накладення ринкової моделі на інші аспекти життя індивіда [9]. Аналіз раціональності економічної поведінки людини потрібний у сучасному світі як економістам для побудови моделей, які могли б спрогнозувати рішення споживача, так і в інших сферах життя суспільства: соціальній, правовій, частково побутовій. Останнім часом, завдяки досягненням нейронауки, з'явилась можливість аналізувати когнітивні процеси, наприклад, процес прийняття рішень, в режимі реального часу [10; 12].

Сучасні когнітивні дослідження дозволяють отримати досить повну інформацію не тільки про те, як вирішуються завдання в режимі реального часу, а й проаналізувати причини прийняття тих чи інших рішень. Багато неправильних рішень приймаються внаслідок недостатнього інтелекту, відсутності вміння отримувати і аналізувати інформацію, але справа не лише в цьому. В основі повсякденної рутинної діяльності, а також в основі обмірковування і планування нашого життя, в основі ухвалення рішень лежать несвідомі процеси, і це не випадково, а викликано еволюційними механізмами, в першу

чергу самозбереження [3, 28]. Але ці механізми працюють не лише в моменти небезпеки, неусвідомлені процеси визначають багато аспектів наших взаємовідносин з іншими людьми і не завжди ці механізми ефективні. І від нерациональної поведінки не захищені люди з високим інтелектом. Дисраціоналізм – це нездатність демонструвати раціональне мислення і поведінку за наявності адекватного рівня інтелекту [14]. Багатопроцесні теорії мислення вказують на протиріччя в когнітивних процесах, які є причинами порушення його ефективності. Одна з головних причин таких збоїв – «когнітивна скупість» – еволюційний механізм, оскільки, вочевидь, недоцільно застосовувати усю потужність людського мозку для вирішення елементарних, рутинних, базових завдань. Складність полягає в тому, що багато здатностей «когнітивного скнари» є у минулому успішними еволюційними механізмами, проте зараз вони можуть бути зовсім не такими вдалими [14, 77].

Слід зазначити, що поведінка людини може бути ірраціональною у тому числі і унаслідок помилок когнітивного моделювання своєї власної картини світу. А за формування картини світу, пов'язаної з безпосередньою практичною діяльністю, відповідає практичний інтелект. Концепція практичного інтелекту отримала розвиток в роботах К. Альбрехта [1], А. Батустіна [6; 7], Д. Стернберга [13], Д. Ушакова [15] та ін. Взагалі, К. Альбрехт є прибічником теорії множинного інтелекту, а практичний інтелект трактується ним як мистецтво і наука здорового глузду [1]. Можна припустити, що саме тому практичний інтелект відповідає за раціональність економічної поведінки.

Пошук ефективних, раціональних поведінкових патернів вимагає теоретичного обґрунтування інтелектуальних, когнітивних структур, що відповідають за такий тип поведінки. Треба дослідити, які когнітивні моделі будуть відповідати раціональній економічній поведінці. Отже, з праксеологічної точки зору видається важливим розуміння реальних когнітивних процесів, дослідження співвідношення і взаємодії «когнітивних» (у цьому контексті – раціональних) і «емоційних» механізмів, тому що саме вони визначають міру раціональності людської поведінки. Також є важливим завданням пошук підстав і критеріїв когнітивної ефективності та можливих напрямків її вдосконалення.

Розглядаючи різні аспекти розумної поведінки, слід підкреслити необхідність для кожної розумної системи мати «внутрішню модель свого світу», на використанні якої засноване сприйняття зовнішнього середовища та розумна взаємодія з ним [2, 13]. Від того, яким чином

побудовано цю внутрішню модель, як відбувається процес взаємодії із зовнішнім середовищем та її подальша корекція, залежить, власне, від раціональності поведінки. Загальний пошук когнітивних моделей, що відповідають ефективним поведінковим стратегіям пов'язаний з теоретичними концепціями інтелекту. Теорій інтелекту досить багато, вони різноманітні, багатofакторні, що, за думкою деяких дослідників, взагалі унеможлиблює створення якоїсь єдиної інтегральної моделі. Навіть концепція загального інтелекту G (general), який повинен відповідати за загальну успішність діяльності, підлягає сумніву. Але не підлягає сумніву, що існує певний фактор, який відповідає за практичну успішність, за «вуличний розум» (street mind), тому що він одразу відчувається в процесі комунікації [10]. Має відношення до цього фактору практичний інтелект, який може бути визначений як здатність до вирішення практичних завдань і в цьому плані є антонімом інтелекту теоретичного [15]. Можемо припустити, що практичний інтелект буде мати відношення до ефективної економічної поведінки, тому що саме він відповідає за зв'язок з практичною сферою, реальним середовищем.

У процесі взаємодії із зовнішнім середовищем використовується внутрішня модель і «ця взаємодія повинна забезпечувати корекцію внутрішньої моделі, а також зміни взаємодії із зовнішнім світом в бажаному напрямку» [2, 118]. Важливим в цьому процесі є корегування, детекція помилок, що виконує важливу адаптивну функцію, і також є когнітивним еволюційним механізмом. Підтверджено існування функціональних зон мозку, які відповідають за детекцію помилок, показано, як вони змінюються в результаті функціональної перебудови детектора помилок [11, 364-365]. Правильне функціонування детектора помилок повинне балансувати між стереотипізацією та творчістю, що відповідає основній ідеї практичного інтелекту. Досягнення успіху відбувається через баланс між адаптацією до свого довкілля, його формуванням і вибором. «Людина оптимізує ці взаємодії з середовищем через усвідомлення і використання своїх сильних сторін і через усвідомлення і корекцію або компенсацію своїх слабких сторін. Людина робить це за допомогою суміші аналітичних, творчих і практичних здібностей» [7]. Отже, правильний баланс, правильне функціонування практичного інтелекту відповідає ефективній поведінці. Вибудовується цей баланс за допомогою когнітивних стратегій, зокрема, стратегій раціонального мислення.

Оволодіння певними стратегіями раціонального мислення не є чимось архіскладним: наприклад, просте використання силігізмів

може істотно поліпшити якість мислення. Силогізми дозволяють оцінити важливу когнітивну здатність – при рішенні задачі концентруватися на логічному мисленні, не піддаватись природному бажанню використати при обробці інформації прості ходи (не бути «когнітивним скнарою») [14]. Вони дозволяють розвинути здатність мислити на основі наданої інформації, відкладаючи те, що ми знаємо, на якийсь час убік – фактично, використовуючи позитивний ефект фреймінгу. Усвідомлена робота з множинністю фреймів, так само як і з множинністю сценаріїв розвитку, може виступати як засіб підвищення когнітивної ефективності. Крім того, важливо розуміти, як на нас впливає несвідоме, тобто треба мати здатність управляти власною поведінкою [4, 29]. Ця здатність розвивається за допомогою рефлексії, яку можна вважати найпотужнішою когнітивною технологією. За допомогою рефлексії відбуваються якісні зміни в мисленневих стратегіях. Наприклад, одна з основних вимог раціональної економічної поведінки – ефективне вирішення проблем. А вирішення проблем повинно починатись з усвідомлення проблеми, аналізу власних дій з її вирішення, врахування можливих сценаріїв зворотного зв'язку [11]. Всі ці кроки, разом з усвідомленням не тільки причин, а й наслідків власних дій, безумовно, є рефлексивними актами. Тому вдосконалення свідомої когнітивної активності, зокрема, індивідуальної рефлексії, стає актуальним завданням для тих, хто хоче приймати рішення, вирішувати проблеми ефективно, без обмежень і перешкод, які можуть бути просто випущені з уваги. Погане усвідомлення своїх емоцій і та нерозуміння їх причини може бути змінено на краще простим зверненням уваги, наприклад, на зовнішні обставини [4, 39]. Це принциповий момент, який може вплинути на роботу з індивідуальними когнітивними стратегіями. Усвідомлення (рефлексія) впливає на якість когнітивного процесу, дозволяє уникнути неусвідомлюваних, отже, некерованих явищ.

Важливість нівелювання впливу неусвідомлюваних явищ загострюється через те, що в тому або іншому ступені інтенсивності ми перебуваємо в епіцентрі інформаційних війн, які ведуться різними засобами з метою формування заданих когнітивних горизонтів, вибудовування певних фреймів, які потім визначатимуть не лише думки, але і поведінку людей. Складність (і, одночасно, легкість маніпуляцій) полягає в тому, що ми можемо змінити свою поведінку самим несподіваним чином, просто вислухавши когось або поспостерігавши за ким-небудь. Це відбувається через ще один еволюційний когнітивний механізм – у людей є природжена схильність до імітації і наслідування чужої поведінки – демонстрації

емоцій, жестів і поз. За це відповідають певні системи мозку, зокрема, так звані, «дзеркальні нейрони», що створюють механізм, який дозволяє швидко опанувати весь необхідний об'єм знань та навичок, потрібних для того, щоб бути повноцінним членом соціуму. Він властивий і іншим видам при об'єднанні в групу, наприклад, косяки риб, стада тварин і зграї птахів координують свою поведінку таким чином, що рухаються майже як єдиний організм. Але він же має і зворотну сторону, коли асоціальна поведінка поширюється подібно до лісової пожежі [4, 30-31]. Раціональне мислення, яке дає ефективне управління своєю поведінкою, припускає певний рівень усвідомленості, розуміння подібних механізмів і, таким чином, захист від маніпуляцій.

На думку К. Альбрехта, ми всі маємо мегаздатності мислення, а щоб їх вдосконалити, ми повинні постійно розвивати свої розумові навички, для цього визначені ключові принципи: гнучкість мислення, ствердне мислення, розумне використання мови і вміння цінувати ідеї [1]. Управління когнітивною ефективністю припускає оновлення нашої «програми» мислення, побудови адекватної картини світу, яка може допомогти адаптуватися до реальності і, відповідно, бути успішним. Вже існують розробки щодо кореляції певних аспектів соціальної успішності та ступеню розвитку практичного інтелекту, які підтверджені розробленими тестовими методиками [13; 15].

Таким чином, раціональність економічної поведінки є складним комплексним явищем, обумовленим багатьма чинниками. Раціональність вимагає наявності різноманітних властивостей мислення, які дозволяють позбутися від неефективних тенденцій в області обробки інформації та прийняття рішень. Раціональність залежить від наявності різних баз знань, пов'язаних з імовірнісним і науковим мисленням. Раціональній людині потрібно уникати заражених програм, які у своїх власних цілях змушують його думати і поводитися ірраціонально. Ситуація ускладнюється тим, що жоден з цих чинників ефективного мислення не може бути оцінений за допомогою поширених тестів на інтелект [14, 229]. Підкреслимо, що високий теоретичний інтелект не захищає від дисраціоналізму, за даними сучасних когнітивних досліджень немає чіткої кореляції між інтелектом і раціональністю. Але є кореляції деяких аспектів соціальної успішності та практичного інтелекту, отже, можна припустити, що економічна поведінка теж може корелювати із розвитком практичного інтелекту.

Слід визнати недостатньо ефективною орієнтацію сучасного суспільства на теоретичний інтелект, а не на когнітивні інтегральні

характеристики, зокрема, на практичний інтелект, на раціональне мислення як його основу. Перспективними можна вважати дослідження у сфері практичного інтелекту як інтегральної когнітивної моделі у напрямку посилення усвідомленості і здорового глузду як прояву раціональності мислення і, відповідно, прояву ефективної економічної поведінки. У цьому напрямку повинні вибудовуватись певні когнітивні технології, які було б доцільно впроваджувати в системі освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Альбрехт К.* Практический интеллект. Наука о здравом смысле. – М. : Бизнес психологи, 2011. – 411 с.
2. *Арбиб М.* Метафорический мозг: Пер. с англ./ Под ред. и с предисл. Д.А. Пospelова. / Изд.2-е стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 304 с.
3. *Ариели Д.* Интервью изданию VOANews [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2008/1750>.
4. *Ариели Д.* Поведенческая экономика. Почему люди ведут себя иррационально и как заработать на этом / пер. с англ. Павла Миронова. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 296 с.
5. *Барг Д.* Сила подсознания. // Психология. В мире науки [03] март 2014. Режим доступа: // www.sci.ru.org.
6. *Батустин А. Н.* Диагностика «неявных знаний» и практического интеллекта. // Материалы научной конференции «Ананьевские чтения». – 2009. – Выпуск 1 – Методологические и теоретические проблемы психологии. – СПб. : Изд-во СПбГУ. 2009. – С. 146-149.
7. *Батустин А. Н.* Практический интеллект: 20 лет спустя. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://samlib.ru/b/batustin_a_n/pi.shtml.
8. *Бевзенко Л. Д.* Социальная нелинейность – предпосылки и проявления//Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин. СПб. : Издательский дом «Мирь», 2009. – с. 539 – 564.
9. *Беккер Г. С.* Человеческое поведение: экономический подход: Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 671 с.
10. *Бехтерева Н. П.* Магия мозга и лабиринты жизни. – доп. изд. – М. : АСТ; СПб. : Сова, 2007. – 383 с.
11. *Ватанабе К.* Учимся решать проблемы: простая книга для умных людей.. – Пер. с англ. – К. : Companion Group, 2011. – 144 с.
12. *Голдберг Э.* Управляющий мозг: Лобные доли, лидерство и цивилизация. – М. : Смысл, 2003. – 335 с.

13. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
14. Станович И. К. Рациональное мышление. Что не измеряют тесты способностей / Кейт И. Станович [пер. с англ. И. Ющенко]. – М. : Карьера Пресс, 2012. – 352 с.
15. Ушаков Д. В., Ушаковская А. Е. Практический интеллект и адаптация к среде у школьников. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psychol.ras.ru/ponomarev/rgnf/lab/texts/books/social_IQ/ushakov3_Social_IQ.pdf
16. Экономическая теория. / Под ред. Добрынина А.И., Тарасевича Л.С. – СПб. : СПбГУЭФ, Питер, 2004. – 544 с.
17. The Economics of Rationality. / Edited by Bill Gerard. // Taylor & Francis e-Library, 2006. – 159 p.

Нестерова М. А. Практический интеллект и рациональность экономического поведения.

В статье рассмотрена проблема рациональности социального поведения и практический интеллект как ее когнитивное основание. Современные исследования когнитивных процессов позволяют выявить причины иррациональности социального поведения, в частности влияние эмоциональной сферы, сферы бессознательного. От нерационального поведения не защищены люди с высоким уровнем интеллекта, что требует пересмотра понятия когнитивной эффективности. В статье очерчена концепция практического интеллекта и направления усовершенствования когнитивных стратегий.

Ключевые слова: иррациональность, когнитивные процессы, мышление, рациональность, практический интеллект, экономическое поведение.

Nesterova M. A. Practical intelligence and rationality of economic behavior.

The article deals with the problem of rationality of social behavior and practical intelligence as its cognitive basis. Modern investigations of cognitive processes allow to disclose the roots of irrationality in social behavior, the influence of emotions and unconsciousness in particular. People with high intelligence level are not protected from irrational behavior, which necessitates the review of the concept of cognitive efficiency. In the article the concept of practical intelligence and the ways of improvement of cognitive strategies are outlined.

Key words: irrationality, cognitive processes, thinking, rationality, practical intelligence, economic behaviour.

Маловічко О. В.

КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ КРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню сукупності критеріїв, які можна використовувати для оцінки ефективності реалізації самоорганізаційного потенціалу держави у сучасних умовах і розробки алгоритмів оптимізації поведінки держави в умовах становлення інформаційної єдності світового співтовариства. Проаналізовано ті засоби, що утворюють ступінь потужності апарату управління суспільством, який є синергетичним потенціалом держави, кожний з яких було представлено за чотирма критеріями: економічна ефективність, соціальна ефективність, ідеологічна ефективність та організаційна ефективність.

Ключові слова: держава, соціальний організм, країна, критерій, ефективність, управління.

Актуальність теми визначається особливостями сучасного стану розвитку суспільства, що характеризується переходом до інформаційної стадії розвитку, поглибленням глобалізаційних процесів, розвитком громадянського суспільства, створенням наддержавних утворень та актуалізацією з недавніх часів потреби української громади у з'ясуванні перспектив свого розвитку та вирішення основного питання соціального організму – забезпечення цілісності та стійкості під тиском зовнішніх сил. За таких умов постає питання про подальшу долю держави як політичного утворення та її власні перспективи в умовах саморозгортання глобального громадянського суспільства, що нині спостерігається на теренах Європи та Азії.

Проблема ефективності функціонування держави розглядається в багатьох суспільних науках. Дослідження розпочалися ще в Стародавньому Китаї (конфуціанство, легізм), розповсюдилися в концепціях Платона і Аристотеля, продовжилися в теоріях держави і права (Ф. Аквінський, Т. Гоббс, Л. Гумплович, Г. Спенсер, К. Маркс, Ф. Енгельс, Л. Петражицький та ін.). Не залишилися осторонь і роботи політологічного плану (К. Гаджієв), а також дослідження з політичної соціології (наприклад, М. Вебер).

Матеріал для дослідження критеріїв ефективності діяльності держави знаходимо у роботах Л. Бевзенко, В. Беха, В. Вайданича, В. Вандишева, В. Василькової, І. Добронравової, О. Князевої, С. Колеснікової, М. Кузьміна, С. Курдюмова, В. Лук'янца,

Г. Малинецького, А. Назаретяна, В. Ніколко, Дж. Ніколса, В. Пилипенка, В. Піддубного, І. Пригожина, М. Поповича, Г. Рузавіна, І. Стенгерс, Г. фон Хайєка, Г. Хакена, В. Цикіна, І. Черненка, В. Шевченка та деяких інших дослідників.

Окремо треба розглядати ідеї, подані у роботах В. Беха, В. Вернадського, В. Келасьєва, Н. Крохмаль, В. Мазура, М. Сєтрова. Наприклад, у дослідженнях В. Вернадського висвітлюється ідея ноосферичного походження соціального процесу. У той час, як провідні ідеї В. Келасьєва торкаються основ розуміння ноосоціогенезу як унікального та саморозвивального процесу, головна ідея М. Сєтрова полягає в обґрунтуванні функціональної теорії організації соціальних систем різного призначення та масштабу.

Однак, незважаючи на матеріал, накопичений сучасною вітчизняною та світовою теоретичною думкою щодо аналізу держави, спроб філософського узагальнення з метою виявлення критеріїв ефективності функціонування держави в системі саморегуляції соціального організму країни не здійснювалося.

Отже, метою статті є формалізація сукупності критеріїв для оцінки ефективності реалізації самоорганізаційного потенціалу держави у сучасних умовах і розробка алгоритмів оптимізації поведінки держави в умовах становлення інформаційної єдності світового співтовариства.

В управлінській літературі існує чотири основні види ефективності – економічна, соціальна, ідеологічна та організаційна [0]. Спробуємо за допомогою зазначених видів ефективності розробити систему критеріїв та показників ефективності поведінки держави з позицій синергетичного потенціалу.

Використовуючи управлінську літературу, нагадаємо, що «ефект» і «ефективність» – різні поняття. Економічний ефект – це результат праці людини в процесі виробництва матеріальних благ (кількість випущеної продукції на ділянці, заводі, приріст знову створеної вартості в народному господарстві)» [3].

Для визначення ефективності поведінки держави необхідно встановити критерії і показники, за якими буде проводитися оцінка. Під критеріями розуміють найбільш загальну кількісну характеристику результатів поведінки держави. Окремі результати діяльності апарату управління державою є показниками поведінки останньої. Вони мають підлеглий характер стосовно критерію і є основою при його визначенні. Таким чином, сукупність показників поведінки і буде виражати критерій оцінки.

Для визначення економічної ефективності поведінки держави можна провести паралелі з визначенням економічної ефективності

управлінської праці в організації або на підприємстві. Для цього використовуються різні способи: за показниками підприємства (у нашому випадку за показниками розвитку держави – ВВП тощо), організації і функціонуванню праці управлінського персоналу (на державному рівні – організації і функціонуванню праці як центральних органів державної влади, так і місцевих), обсягу переданої інформації; за якістю і швидкістю прийнятих рішень (різними органами державної та місцевої влади); за виконанням функцій управлінських ланок (управлінська вертикаль державних органів влади).

На практиці для оцінки ефективності системи управління найчастіше використовують три групи показників:

- загальні результативні показники виробничо-фінансової діяльності підприємства – валова продукція в динаміці, вихід валової продукції на одного середньорічного працівника, фондівддача, прибуток на одного працівника, рентабельність виробництва тощо;

- показники продуктивності управлінської праці – виробництво валової продукції на одного управлінського працівника або на 1 людину-день, затрачений в управлінні, вихід валової продукції на 1 грн. витрат на управління, сума прибутку на 1 людину-день, затрачений в управлінні, тощо;

- показники економічності апарату управління – питома вага персоналу управління в загальній чисельності працюючих і загальному фонді оплати праці, питома вага витрат на управління в собівартості продукції тощо [3].

Ми не даремно наводимо такі критерії та показники економічної ефективності управління підприємством, оскільки частково ці критерії та показники можна застосувати і до визначення ефективності поведінки держави. Так загальні показники, які характеризують стан системи управління на підприємстві можна застосувати і до аналізу стану системи державних органів влади та місцевого самоврядування, що буде одним з критеріїв ефективності поведінки держави в цілому: використати коефіцієнт якості використання управлінських робіт; проаналізувати коефіцієнт стабільності кадрів, які працюють в системі органів державної влади; визначити коефіцієнт, що характеризує співвідношення між темпами зростання обсягу виробництва (у нашому випадку між темпами зростання обсягів управлінської діяльності) і витратами на управління.

Ще одним з перерахованих показників є, на нашу думку, керованість держави, що показує рівень забезпечення заданої її організаційної стійкості і своєчасність переведення її з одного кількісного (якісного) стану в інший, що відповідає поставленій меті.

Прикладом може стати зміна форми державного правління в Україні на початку ХХІ ст. з президентсько-парламентської до парламентсько-президентської.

Не слід забувати і про показник визначення ефективності прийняття управлінських рішень як на рівні держави в цілому, так і її окремих частин.

У цілому економічна ефективність як критерій поведінки держави буде враховувати цілу низку показників, які обраховуються за допомогою математичних та економічних методів, і не завжди мають пряме відношення до аналізу ступеня потужності апарату управління. Але саме завдяки цим показникам можна визначити економічну ефективність існуючого стану речей, наприклад, поведінку української держави (органів центрального апарату управління та місцевих органів влади) у період глибокої світової економічної кризи, яка поступово «набирає обертів у світі».

Критерієм оцінки ефективності праці працівників апарату управління є також соціальна ефективність, що через відсутність кількісних вимірів визначається головним чином якісними показниками. Критерій же економічної ефективності управлінської праці дає можливість кількісно виміряти ефективність праці апарату управління. Тому він знайшов більше практичне застосування.

Перш за все необхідно відзначити, що неухильне зростання соціальної ефективності є кінцевою метою сукупної виробничо-господарської і комерційної діяльності підприємств. З огляду на це економічну ефективність відносно соціальної слід вважати проміжною. Саме рівень економічної результативності функціонування підприємств слугує матеріальною і фінансовою базою розв'язання будь-яких соціальних проблем. З урахуванням цієї важливої обставини треба оцінювати соціальну ефективність. Проте об'єктивна оцінка соціальної ефективності зараз наражається на істотні труднощі, пов'язані з відсутністю науково обґрунтованої і загальновизнаної методики визначення її рівня. Вочевидь, таке явище зумовлене не лише браком уваги відповідних галузей науки до розв'язання цієї вкрай актуальної проблеми, але й надзвичайною складністю самих соціальних процесів. Тому за цих умов можна спиратися на дещо інтуїтивне і емпіричне уявлення про принципи підходи до оцінки соціальної ефективності.

По-перше, треба виходити з того, що соціальна ефективність повинна визначатись на двох рівнях: локальному (на тому чи іншому підприємстві її щодо ступеня задоволення певної сукупності соціальних потреб своїх працівників) та муніципальному і

загальнодержавному (ступінь соціального захисту людей і рівня забезпечення соціальних потреб різних верств населення з боку місцевих органів та держави в цілому).

По-друге, дуже важливим є визначення абсолютних масштабів і відносного рівня задоволення різноманітних соціальних потреб працівників того чи іншого підприємства за рахунок власних матеріальних і фінансових коштів, нагромаджених ним внаслідок виробничо-господарської і комерційної діяльності, застосування нових форм господарювання.

По-третє, при загальній оцінці соціальної ефективності треба враховувати також ряд соціально важливих заходів, постійно здійснюваних за рахунок муніципальних (місцевих) і загальнодержавного бюджетів, що формується, як відомо, під безпосереднім впливом існуючої системи оподаткування виробничих та інших прибуткових підприємств, а також їх спонсорської і благодійницької діяльності (встановлення і регулювання мінімальної заробітної плати; встановлення і виплата пенсій, стипендій, фінансової допомоги; реалізація загальнодержавних соціальних програм тощо).

По-четверте, конкретне визначення рівня соціальної ефективності повинно охоплювати кількісне вимірювання і оцінку ефекту та витрат по усій сукупності заходів, зміст і характер яких дозволяє це зробити, а також якісну характеристику і виявлення впливу на ефективність тих груп заходів, по яких кількісне вимірювання прямого ефекту є неможливим.

Соціальну ефективність поведінки держави можна перевірити за допомогою суспільного капіталу та ефективної роботи органів державної влади. За Джеймсом Коулменом [2], суспільний капітал означає тип поведінки, що дозволяє членам цього суспільства взаємно довіряти один одному і співпрацювати у процесі створення нових груп і об'єднань.

Окремим напрямом оцінки ефективності реалізації самоорганізаційного потенціалу може бути ідеологічний напрям і конкретно – ідеологія сталого людського розвитку. Головними вимірами пріоритетами ідеології сталого людського розвитку є: збалансованість економічного життя суспільства; зайнятість населення та соціальний захист; екологічна ситуація; демографічна характеристика суспільного розвитку; харчування та охорона здоров'я населення; охорона довкілля; освіта та інформаційні процеси; організація влади та управління.

Головною умовою забезпечення взаємозв'язку пріоритетів сталого людського розвитку є збалансована соціальна політика держави.

Структура та принципи реалізації державної соціальної політики, досвід розвинутих демократичних держав, шляхи та напрями здійснення соціального захисту населення в Україні передбачають зокрема: а) формування правової культури населення; б) здійснення економічних перетворень; в) розробка і впровадження програми конкретних заходів соціального захисту населення.

Усвідомлення цінності пріоритетів людського розвитку розглядається у якості соціального завдання перехідного періоду у бутті будь-якої країни. Неувага до людських цінностей завжди обертається великим соціальним злом. Визнання їх пріоритетності тому має стати масовим, елементом суспільної та індивідуальної свідомості кожної людини. Це має здійснюватись через різноманітні форми освіти, культури і виховання, зокрема, нарощування показників інтелектуального розвитку нації до рівня їх відповідності розвинутих країн світу; приведення змісту освіти у відповідність з найновішими досягненнями в галузі науки, техніки та педагогічної практики; переорієнтація освіти на підготовку фахівців, здатних жити і працювати в ринково-демократичних умовах; формування фундаментальних цінностей тощо.

Далі є сенс звернутись до аналізу політичних критеріїв ефективної поведінки держави. Напрямки публічного адміністрування дев'яностих років відображає концепція ефективного управління (Good Governance), яка враховує суспільний контекст у реформуванні публічної адміністрації, а саме у сфері доведення до універсальних стандартів, таких, як професіоналізм, політична нейтральність, порядність, уникання конфліктів інтересів [4].

Відправною точкою у цьому випадку є думка, що сфери громадської адміністрації і бізнесу принципово між собою відрізняються, тому цей спосіб їх організації і функціонування повинен бути іншим. Саме поняття «добре управління» охоплює демократичну і ефективну систему управління, успішно діючі громадські інституції, відповідну якість громадських послуг та вміння пристосуватися до нових суспільних потреб. Добре управління вимагає довіри суспільства до уряду, передбачаючи принципи прозорості, особистої порядності, високих етичних стандартів, дотримання закону, відповідальності, доступу і солідарності з громадянами.

Згідно з висунутою Аланом Шиком ідеєю правильної держави (performing state) важливе значення мають припливи інформації та енергії, а не структура, яка «впаюється» в суспільство і створює з ним функціональний зв'язок. Щоби зберегти своє нормальне

функціонування, держава постійно пристосовується до умов, що змінюються, постійно підтверджує цілі. Правильне надання громадських послуг вимагає децентралізації влади, використання ринкових механізмів, включення неурядових організацій в процес планування і надання громадських послуг та співпраці з міжнародними організаціями.

Поряд з економічною, соціальною та ідеологічною ефективністю в управлінській літературі існує й організаційна ефективність.

Визначення рівня ефективності управління організацією є проблемою, що пов'язана з істотними об'єктивними труднощами, характеризується значною кількістю методологічних підходів та викликає чи не найбільш активну дискусію серед дослідників та фахівців-практиків. Досить зауважити, що у більшості визнаних підручників з менеджменту ця тема відсутня взагалі, а основну інформацію щодо ефективності управління можна знайти лише у спеціалізованих виданнях.

Вивчення цієї теми доцільно розпочати з розгляду сутнісного змісту категорії «організаційна ефективність» та усвідомлення ролі менеджерів у підвищенні ефективності функціонування організацій. Найповніше ці питання висвітлені у роботах Дж.Л. Гібсона, Д. Іванцевича, Д.Х. Доннеллі, Б.З. Мільнера та деяких ін.

На будь-якому рівні організації менеджери намагаються досягати високих результатів. Однак загальна згода щодо змісту категорії «ефективність управління» відсутня. Відмінності у визначенні управлінської ефективності відбивають прихильність різних авторів до однієї з наступних концепцій організаційної ефективності.

Цільова концепція відображає погляд на ефективність діяльності організації, що підкреслює центральну роль досягнення мети як критерію для оцінки ефективності. Численні управлінські методи ґрунтуються на цільовій концепції. Проте, незважаючи на свою привабливість та зовнішню простоту, застосування цільової концепції пов'язане із низкою проблем:

- 1) досягнення мети не завжди є легко вимірюваним;
- 2) організації здебільшого намагаються досягти декількох цілей, частина з яких суперечлива за змістом або гальмує виконання інших задач;
- 3) спірним є саме існування загального набору «офіційних» цілей для усіх членів організації.

Згідно з цільовою концепцією організаційної ефективності розроблена цільова концепція ефективності управління організацією. Вона ґрунтується на посиленні, що головною метою діяльності будь-

якої системи управління є досягнення організацією встановлених цілей її основної діяльності найбільш раціональним (економічним) способом. Відповідно до неї ефективність управління вимірюється ступенем досягнення організацією показників, що характеризують головні цілі її діяльності. У деяких авторів визначена за цією концепцією ефективність управління має специфічну назву: широка ефективність управління або результативність управління.

Системна концепція організаційної ефективності передбачає визначення основних елементів в організації («входи – процес – виходи») і необхідність її адаптації до умов системи більш високого рівня, частиною якої вона є (зовнішнього середовища). Системна концепція пояснює, чому ресурси повинні використовуватись для діяльності, яка безпосередньо не пов'язана із досягненням мети організації. Головною передумовою ефективного управління є усвідомлення менеджерами аксіоми, що організації, якими вони керують, – це складні відкриті системи. Тому концентрація уваги тільки на продуктах (товарах та послугах) прирікає організації на невдачі в умовах конкурентної боротьби.

Системна концепція ефективності управління організацією передбачає, що ефективність управління характеризує ступінь адаптації організації до свого зовнішнього середовища.

Концепція організаційної ефективності на основі досягнення балансу інтересів акцентує увагу на відносній важливості різних групових та індивідуальних інтересів в організації (на відміну від цього, цільова концепція підкреслює, що організації віддають перевагу досягненню загальноорганізаційних цілей). Організація є ефективною настільки, наскільки вона задовольняє інтереси групи, що контролює найбільш важливий на цей момент ресурс. Цю концепцію можна використовувати для комбінування двох попередніх із метою більш достовірного визначення організаційної ефективності.

Оцінка ефективності управління за концепцією досягнення балансу інтересів (у деяких авторів має назву поведінкової) ґрунтується на вимірюванні ступеню задоволення потреб усіх груп, зацікавлених у результатах діяльності організації. У складі таких груп інтересів вирізняють зовнішні щодо організації (споживачі, постачальники, акціонери, держава тощо) та внутрішні (підрозділи, групи, індивіди). Щодо останньої групи велика увага в процесі оцінки ефективності управління надається якості життя, під яким розуміється ступінь задоволення важливих особистих потреб працівників організації шляхом виконання роботи у ній. Головним критерієм оцінки ефективності управління за цією концепцією є досягнення

балансу інтересів усіх зацікавлених у результатах діяльності організації груп.

Окрім зазначених концепцій, що відбивають сутність двох категорій («ефективність організації» та «ефективність управління організацією»), існують системи поглядів, що стосуються тільки ефективності управління.

Функціональна концепція дозволяє визначити ефективність управління з позиції організації праці та функціонування управлінського персоналу, тобто спирається на результати та витрати самої управлінської системи. Результат (ефект) управлінської праці в межах функціональної концепції вимірюють, зокрема, такими показниками:

- зменшення трудомісткості управлінських робіт;
- скорочення управлінського персоналу, термінів обробки інформації;
- скорочення втрат робочого часу;
- зменшення плинності управлінських кадрів тощо.

Композиційна концепція ефективності управління ґрунтується на визначенні ступеню впливу управлінської праці на результати діяльності організації в цілому. Серед показників, що характеризують результат (ефект) діяльності організації, найбільш широко використовуються такі:

- розмір зниження собівартості продукту;
- обсяги приросту прибутку;
- обсяги реалізації продукту тощо.

Оскільки жодна із наведених концепцій не має у порівнянні з іншими абсолютних переваг, у практиці визначення та оцінювання ефективності управлінської діяльності вважається за доцільне їх комбіноване використання, що зрештою підвищує ступінь достовірності отриманих результатів.

Отже, дослідивши критерії ефективності поведінки держави можна зробити наступні висновки.

Критеріями та показниками ефективності поведінки держави є сукупність засобів, що утворюють ступінь потужності апарату управління суспільством, який є синергетичним потенціалом держави.

Ефективність поведінки держави вимірюється за чотирма критеріями: економічна ефективність, соціальна ефективність, ідеологічна ефективність та організаційна ефективність.

Економічна ефективність як критерій поведінки держави повинен враховувати цілу низку показників, які обраховуються за допомогою

математичних та економічних методів, і не завжди мають пряме відношення до аналізу ступеня потужності апарату управління.

Соціальна ефективність як критерій поведінки держави через відсутність кількісних вимірів визначається головним чином якісними показниками. Оцінка соціальної ефективності повинна здійснюватися з врахуванням саме рівня економічної результативності функціонування підприємств, що слугує матеріальною і фінансовою базою розв'язання будь-яких соціальних проблем. Проте об'єктивна оцінка соціальної ефективності зараз наражається на істотні труднощі, пов'язані з відсутністю науково обґрунтованої і загально визнаної методики визначення її рівня. Соціальну ефективність поведінки держави можна перевірити за допомогою суспільного капіталу та ефективної роботи органів державної влади.

Ідеологічна ефективність реалізації самоорганізаційного потенціалу держави аналізується через ідеологію сталого людського розвитку, який фіксує індекс якості життєдіяльності суспільства і людини, інтегрує його головні показники, засвідчує рівень ефективності реалізації соціальної політики держави в широкому розумінні й дозволяє здійснити порівняння якості життєвих процесів в різних країнах незалежно від типу соціальної системи та форми власності, на якій вона базується.

Організаційна ефективність поведінки держави базується на управлінні, яке, як і будь-який інший вид діяльності, вимагає конкретної оцінки, визначення його ефективності. До його показників слід віднести вплив управлінського персоналу на ефективність організацій, удосконалення виробничої структури організації, раціональну організацію виробництва і праці, у тому числі управлінського персоналу, оптимізацію організаційної структури, форм і методів управління, комунікаційних процесів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех Ю. В. Філософський модус загальної теорії управління: монографія / Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 476 с.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
3. Осовська Г. В. Основи менеджменту: Навч. посібник, для студентів вищих навчальних закладів. – К.: «Кондор», 2003. – 556 с.

4. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів: Монографія / за заг. ред. М.А. Лепського. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 602 с.

Маловичко Е. В. Критерии эффективности функционирования государства в системе саморегуляции социального организма страны.

Статья посвящена изучению совокупности критериев, используемых для оценки эффективности реализации самоорганизационного потенциала государства в современных условиях и разработки алгоритмов оптимизации поведения государства в условиях становления информационного единства мирового сообщества. Проанализированы те инструменты, которые обеспечивают надлежащий уровень мощности аппарата управления обществом как синергетического потенциала общества. Эффективность функционирования государства рассматривается в контексте четырех основных критериев: экономической эффективности, социальной эффективности, идеологической эффективности и организационной эффективности.

Ключевые слова: государство, социальный организм, страна, критерий, эффективность, управление.

Malovichko O. V. Efficiency criteria of state functioning in self-regulation system of country's social organism.

The article is devoted to the study of a range of efficiency criteria used to assess the self-organizational potential of the state under current conditions and develop the optimization algorithm of state behavior during the formation of the informational unity of the world community. The author analyses the means, forming the adequate level of social management apparatus which is a synergetic potential of the state, each of which is represented according to four criteria: economic efficiency, social efficiency, ideological efficiency and organizational efficiency.

Keywords: state, social organism, country, criterion, efficiency, governance.

Ходус О. В.

**ОТ ОБЩЕСТВЕННОГО К ПРИВАТНОМУ: АКТУАЛЬНЫЕ
МОДАЛЬНОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО БЫТИЯ**

В статье артикулированы тезисы о природе приватности в пространстве современного социума. При этом основной ракурс анализа сосредоточен на регуляции приватного в зависимости от конкретного социокультурного контекста – советского, постсоветского и западного.

Ключевые слова: приватность, публичность, регуляция приватности, степень приватности, социокультурные факторы.

Критические исследования культурной динамики современности обнаруживают проблематичность дихотомии классического дискурса в отношении приватности и публичности. Разумеется, аналитические различия смысловых измерений данных феноменов остаются, вместе с тем, основной вопрос заключается в том, как работает эта концептуальная «пара» сегодня, что представляет собой приватность как антитеза публичному? Порядок повседневности в современной культуре таков, что приватность в ее функциональных характеристиках как сфера «интимного», такого, что скрыто от посторонних глаз в личном пространстве, в индивидуальном контроле, как сфера безучастности и уединения как возможности индивида быть наедине с собой, «как укрытие, которое пространственно и темпорально ограждает индивида и семью от внешнего мира – публичности, государства, ранка», так вот, так приватность весьма проблематична [1, 9-10].

Реалии обыденного опыта показывают, что каждая из перечисленных характеристик может быть легко нарушена, и не в последнюю очередь из-за тотальной медиатизации, присвоившей статус бытия и заставляющей нас «оценивать все по виду интерфейса». Характеризуя современный универсум, С. Жижек отмечает такую его черту, как «наивная вера в экран, которая обесмысливает сам вопрос о том, что находится за экраном» [2, 227]. В такой ситуации тезис одного из основателей интернета Винта Серфа о приватности как «аномалии человеческой цивилизации, которая в современных условиях может оказаться не жизнеспособной» выглядит вполне симптоматичным [3]. Схожую позицию разделяет и У. Эко, рассуждая об «утраченной укромности частной жизни», которая растворяется в публичном. У. Эко констатирует тенденцию «добровольного отказа от privacy» как «одного из главных абсурдов массового общества, основанного на засилье прессы, телевидения и интернета» [4, 156].

Таким образом, с точки зрения сегодняшних реалий, когда стремительное поглощение «внутреннего» «внешним» (так называемая «социализация приватного») деконструирует не только границы человеческой, субъективной реальности, но и все те нормы, которые определяли общий миропорядок в современном обществе, актуальность тематики приватности как востребованной «формы жизни», и в то же время, лишенной определенности, не вызывает сомнений. Очевидно, что тема приватности имеет в современном мире сложный пучок коннотации, вместе с тем в ситуации сложившегося сегодня режима «транспарентности», чувство приватности (представление о приватном, его нехватка/избыточность) обладают ярко выраженной

социокультурной, ценностно-смысловой спецификой. В этой связи, целью предлагаемой статьи является анализ особенностей современной реконфигурации традиционно признаваемой дихотомии «публичное/приватное» в аспекте повышения субъективной значимости именно частной жизни с учетом ее социокультурной локации.

Появление концепта приватности в качестве устойчивого элемента современного языкового репертуара не случайно. Активная тематизация различных ее аспектов, встречающаяся в работах Р. Сеннета, Х. Арндт, Ю. Хабермаса, Э. Гидденса, Ж. Бодрийяра, Р. Барта, опосредованно отражает сущностные черты базовой аксеологической структуры современной культурной парадигмы, для описания которой З. Бауман предлагает использовать очень емкое понятие «текучей современности». Определяя суть современных процессов, Бауман утверждает, что в отличие от «твердого» модерна, в основе которого лежала вера в Общество как персонифицированную целостность (карающую, поощряющую, движущуюся к совершенной стадии), потекший модерн стал плавкой не только основных институтов общества, но и самой идеи социального [5]. Соответственно язык современной социальной теории все более переходит от рассмотрения мира в терминах общества, общностей, больших социальностей, «публичного порядка» к рассмотрению локальной природы социальной жизни. Востребованность такой интерпретационной перспективы связана с процессами вызревания новой архитектуры современного социокультурного пространства, дизайн которого просматривается не только в западном, но и в украинском социуме. Речь идет об изменении привычного (читай – современного) порядка организации общества, порядка взаимодействия, как на уровне институтов, так и на уровне индивидов, участвующих в интеракциях.

Среди черт складывающейся общественной конфигурации – изменения границ приватного/публичного. Коллизия, на наш взгляд, состоит не в том, что «публичное» утрачивает свою актуальность. Какие бы формы ни принимало в своем развитии общество, оно не устраняет, понимание публичного как цензора приватного, как его «депривации», не позволяющей опасным содержаниям приватной жизни быть доступными общественности, получить в ней свой голос. Несомненно, общество и общественность в ряде случаев остаются актуальной потребностью, но в тоже время – это не потребность современного индивида, находящегося, по выражению З. Баумана, в состоянии движения «от общности к обособленности», движения, в

ходе которого политическое, этическое, социальное оказалось приватизированным. Такой «индивидуализированный человек», возникший сегодня на месте общества, может сколько угодно защищать свои права, однако не имеет никакого доступа к управлению теми социальными условиями, которые делают эту защиту реальной или нереальной. Более того, в сознании индивидуализированного человека успешно приживается представление о его необусловленности, о том, что все – включая здоровье, безопасность, успешность – зависит только от него одного [6].

С этой точки зрения «публичное» (общественное) утратило качество истины. Референтом такого состояния современности является новый социальный типаж – общество с новой культурой приватности, где «общественное», по мнению З. Бауман, колонизируется «частным». Заметим, что «падение публичного человека» (в терминологии Р. Сеннета) суть тенденция, характерная не только для западного общества с его эрозией публичной сферы и оскудением рядов «заинтересованных граждан», но и для украинской действительности. Вместе с тем, необходимо понимать, что механизм, «запустивший» социально-приватизационный процесс на Западе, имея общую логику, в случае Украины несколько иной. «Что есть частное, а что – публичное, определяется, прежде всего, культурным дискурсом», – писал Э. Палажан и с этим утверждением можно согласиться [7, 24]. В той связи, представляется интересной реконструкция содержания феномена приватности в зависимости от конкретного социокультурного контекста (модернового/постмодернового, западного, советского, современного украинского), а также форм, в которых приватность себя презентует.

Артикуляция феномена частного/приватного возникает как предмет анализа в свете определенной топологии социального пространства модернового общества. В этой связи появление концепта «приватность» в качестве элемента языка западной культуры вообще (и политической в частности) не случайно. Уже начало XIX века отмечено высоким уровнем демаркации частного и публичного. Становление «внутреннего мира» стало возможным при одновременном формировании «отчуждающих» структур. Одним из главных составляющих этих структур стал процесс институционализации публичной сферы – формального, активного мира, включающего политику, юридические права и обязанности, рыночные институты. Вместе с тем человек получает право и на приватность как сферу индивидуального выбора, как пространство жизнедеятельности, которое он обустривает в соответствии со своими

субъективными желаниями, интересами, вкусами. Иное дело, что разграничение это далеко не однозначно. В разных социально-исторических и философских контекстах эти понятия наполняются разным содержанием: от позитивного измерения общественного в левой традиции в противовес индивидуальному как бессильному по сравнению с мощной коллективностью, мыслимой, к примеру, под знаком государства, до сомнений в жизнеспособности конструкции публичности на фоне современного индивидуализма и прагматизма. Однако, в любом случае, для западной культуры в целом приватность как нечто личное, индивидуальное в противоположность групповому, коллективному, общественному началу имеет безусловную ценность. Подобное восприятие приватности, характерное для западной культуры, находит выражение в особой ценности высокой степени автономности, обособленности, дистанцирования, видимого равнодушия в общении, самостояния во всех сферах человеческих отношений, включая традиционно интимные, семейные. Это и понятно, учитывая тот факт, что в основу системы права легло законодательное признание самостоятельности и автономности индивида и одновременно равнодушие к нему, к его «внутреннему Я», к его сокровенным помыслам, желаниям, эмоциям. Как отмечает Н. Козлова «интимно-личностное, интимно-культурное ступеньвается перед правом, отодвигается в приватную сферу» [8, 113]. Таким образом, западному человеку просто незачем принимать к сердцу то, во что он не имеет права вмешиваться, то есть понимание «Другого» в западной культуре опосредованно практически разумом-резонансом. Это появляется, например, в практиках переживания наедине своей мини-драмы (будь то развод, неразделенная любовь, несбывшиеся надежды), тогда как в нашей культуре охотнее переживается как непосредственное вхождение, вчувствование («относись к другому как к родному»). В целом, в западных обществах категориям «приватность/публичность» и обозначаемым ими явлениям приписывается разный социокультурный статус, в них действуют разные методы социального контроля и регулирования.

В нашей же культуре как пространстве разветвления и столкновения различных дискурсов (в данном случае термин «дискурс» означает устойчивую, социально и культурно определенную традицию человеческого общения) – собственно национального, современного украинского, западного, советского – оппозиция публичного/приватного размыта, а сами полюсы ее сплошь и рядом не сформированы. Подобная неопределенность ценностного содержания публичности/приватности – следствие особой природы

ментального феномена современных украинцев. Большинство исследователей отмечает в качестве своеобразной социопсихологической константы украинцев «селянскую» психологию. Однако ей присущи черты не только «селянскости» вообще, но и «климат интимности», зауженность ментальной и поведенческой активности сферой «малых коллективов» (малой семьи, в отличие от большой «патриархальной» семьи в России, круга приятелей и т.п.). Именно в этом проявляется направленность к «внутренней жизни», которая раскрывается как «способность к товариществу, психологическому пониманию чужой душевной жизни».

Вместе с тем на формирование специфических черт украинского менталитета оказали влияние длительное вхождение украинских земель в состав разного рода государственных образований (Литовского княжества, Речи Посполитой, Австро-Венгрии, Османской и Российской империй) и столь же длительная борьба за самостоятельность, породившая такие ментальные качества, которые, казалось бы, противоречат друг другу. Так, «с одной стороны, квинтэссенция украинского духа – казак – вольнолюбивый индивидуалист. Эти индивидуальные начала, их индивидуалистические представления имеют свои положительные и отрицательные стороны в характере народа... С другой стороны, столетия крепостного права не могли не наложить свой отпечаток. Это рождало в массе украинского крестьянства [чувство громады], чувство взаимопомощи, поддержки и др.» [9, 51]. Речь идет о существовании не только разных ментальных типажей, но и об определенном конфликте, испытываемом украинцами на внутреннем психологическом уровне. С одной стороны – авантюрно-казацкий стиль жизни, с другой – стиль потаенного существования, порождаемый необходимостью скрывать свой внутренний мир от врагов. Если первый – источник активности, то другой принуждает к «отступничеству от себя», к жизненной философии «моя хата с краю».

Таким образом, этническая ментальность украинцев представлена ценностями индивидуализма, значимости частной реальности, что нашло соответствующее выражение и в языке – «приватне життя», «приватна власність», «приватність». В русском же языке само слово «приватность» не естественно, и проблема эта отнюдь не лингвистическая. Проблема различий русской и украинской ментальностей просматривается в разновекторной направленности в целом однородной по структуре крестьянской психики. В общественном сознании русских доминирует коллективистская

психология, в то же время украинская коллективная психика культивирует эгоцентрические тенденции на групповом и индивидуальном уровне [10]. Отсутствие в российском социокультурном контексте четкого понятия того, что по-английски называется «privacy» (как отмечалось выше, нечто приватное, интимное, сугубо личное, закрытое для посторонних) связано, прежде всего, с длительным существованием крепостного права и сельской общины. На протяжении значительной части российской истории, гражданское общество практически не существовало, было поглощено деспотическим государством или полностью подчинено ему. Никаких гарантий неприкосновенности частной/личной жизни не было. Русский человек не мог сказать о себе «Мой дом – моя крепость». Его имущество, семья и даже его собственное тело принадлежали не ему самому, а его господину. Это тормозило формирование личного самосознания и чувства собственного достоинства. Социальная незащищенность личности усугублялась жилищной теснотой и скученностью. Крестьянская община не допускала закрытости: все обо всем про всех знали, любые отклонения от общепринятого жестко контролировались и пресекались.

Это способствовало формированию особого типа коллективного сознания, получившего, в противоположность индивидуализму, название «соборности» или коммунитарности (в терминологии Н. Бердяева) Н. Бердяев писал: «Русскому народу действительно свойственна большая коммунитарность, чем народам Запада, ему мало свойственен западный индивидуализм» [11, 85]. При этом Бердяев дополняет коммунитарность еще одним свойством русских – «коммюнитарностью», что означает «несоциализированность в западном смысле» [11, 86]. Отсюда выводит Бердяев и специфически русское отношение к «собственности и воровству», определенные «не отношением к социальному институту, а отношением к человеку», и «русскую борьбу против буржуазности, русское неприятие буржуазного мира» [11, 87-88]. В итоге Бердяев приходит к выводу, что «коммюнитарность» – это жажда «не столько организованного общества, сколько общности, открытости для общения» [11, 89]. В результате понимание частной жизни в российском, православном социокультурном пространстве не предполагало отождествление «индивидуального» и «частного» как отдельного от других, а напротив, соединение с другими, преодоление своей отдельности от других. Вторая важная особенность российской истории состоит в том, что становление цивилизованных форм социально-бытовой жизни, то, что известный Н. Элиас называет процессом цивилизации, здесь было

теснее, чем на Западе, связано с государственной властью. В целом статус частной жизни в России всегда был очень низким в силу традиционно, с точки зрения православной соборности, малой значимости отдельной личности, отдельного индивида. Над религиозной идеологией довлела имперская государственность, превращающая жизнь человека в сплошной долг перед государственной машиной.

В условиях советской социокультурной матрицы «privasy» вообще становится дефицитом, учитывая тотальный надзор за всеми проявлениями жизнедеятельности граждан. Так В. Воронков отмечает: «При анализе повседневной жизни советского человека мы приходим к выводу, что полноценной приватной сферы в этом обществе в течение, по крайней мере, трех сталинских десятилетий не существовало. Следствием советской жилищной политики стало то, что исчезло даже физическое пространство для приватной жизни» [12]. Опыт коммунального социализма дает массу примеров символических форм приватности, когда сама идея частного подчас была лишена пространства: перегородки, которые ничего не загораживают, индивидуальные предметы мебели в «местах общего пользования», индивидуальный звонок в коммуналке, возвещающий, однако, всем соседям «к кому пришли». При этом любая сторона жизни человека могла стать темой обсуждения «общественности» с последующим применением санкций. Согласно такой государственной установке, именно публичность выступала истинной добродетелью («никакого буржуазного индивидуализма!», «советскому человеку нечего скрывать от своих товарищей»). Всячески поощряемая государством система тотального контроля граждан друг за другом в виде практик подслушивания и подглядывания (что, в общем-то, обычно для коммунального жилья) сформировала своеобразный адаптивный индивидуализм, предполагающий индивидуальную адаптацию к системе («каждый выживает в одиночку»), мало похожий на западный. Такой человек не ориентирован на свободную жизнедеятельность, его поведение сочетает социальную пассивность и конформизм, низкую способность к самоограничениям во имя группового интереса. Это разрушительный, негативный индивидуализм, освобожденный от всяческих обязательств перед социумом. Такой негативизм в отношении другого (человека, социальной группы, государства), прямое следствие неразвитости системы институтов и прав гражданского общества.

Естественно, что в таком контексте понимание приватности имело свои особенности. Как отмечает Е. Мещеркина, это вовсе не означало,

что частного нет, имела место конструкция «частного без приватности», такая себе жизнь на людях или «публичная приватность» [13]. Требования усредненности, стратегия личность не выделенности, не предполагали индивидуализации в значении права быть собой, воспринимать свои действия как часть собственной жизни, напротив – «не высывайся, будь как все».

Таким образом, долгое время в советском обществе граница между приватной и публичной жизнью была достаточно прозрачной. Однако начиная с хрущевской «оттепели», со времени строительства массового дешевого жилья для населения, приватность получает право на легитимное существование. Вместе с тем такая приватность имела свою специфику, которая продолжает доминировать и в практиках современных украинцев. Заметим, что Украина находится сейчас в состоянии «дрейфа» от культуры, ни во что не ставящей частную жизнь, к культуре, которая опирается на приватность как на фундаментальную ценность. При этом если рассматривать приватность как механизм, регулирующий взаимоотношения индивида и общества, призванный скорректировать давление общества на отдельного человека, то становится понятным, почему «советская» приватность выражала и продолжает выражать себя в построении, прежде всего физических границ – сначала перегородки и заборы.

Сегодня это претензии на приватность в пространствах, которые формально таковыми не являются: лифты, парковки, подъезды, автостоянки, «vip»-залы в ресторанах, тонированные стекла машин и т.д. Ценой утраты конфиденциальности частной жизни человек идет на сознательную установку камер слежения, например, в своей квартире, тем самым он как бы противопоставляется окружающему его «враждебному» миру.

То есть современные украинцы продолжают воспринимать приватность в традиционном (читай – советском) смысле как уровень сокрытия чего-либо, прежде всего от властей. С другой стороны, при наличии такого острого социального расслоения, как в Украине, интерес к сфере частной жизни становится предметом раздражения у состоятельных граждан, поскольку их приватность неразрывно связана с истоками их собственности, с секретами личного успеха. У низкодоходных групп – это повод для унижения, так как их нищета создает достаточно уродливые картины их частной сферы. Вместе с тем приватность в речевых актах (языке), то есть с точки зрения тем, имеющих высокий уровень табуирования в западной культуре (например, интимные и личные взаимоотношения, деньги, вредные привычки, религия, здоровье) – в культуре нашего общества

практически не представлена (подобные темы, хотя и не корректны, но вполне допустимы). Примечательно, при этом, что люди в Украине не страдают от посягательств государства и общества на приватность в значении пространства личной свободы, напротив, они удовлетворены степенью своей личной свободы (очевидно, понимая ее в значении вседозволенности, а не ответственности).

Таким образом, смысловое содержание феномена приватности, ее эстетика для современного украинца – это следствие «зависимости от пройденного пути», следствие причудливого сочетания как элементов этнокультурного наследия, так и элементов культурной матрицы, сформировавшей Homo soveticus. Современные украинские реалии свидетельствуют, что приватная сфера все так же не является приватной в нормативном ее понимании, поскольку порядок повседневности в современной культуре таков, что каждая из характеристик приватности – скрытость от посторонних глаз, индивидуализированный контроль над личным пространством – может быть нарушена. Таким образом, для нашего человека моделирование физических границ приватности, пожалуй, остается единственной реальной возможностью осуществить свою автономию и свободу в той сфере, которую принято называть частной. Более того, легитимация приватной сферы в Украине не привела к изменению ее эстетики. Современные реалии демонстрируют очевидное отсутствие в современном социокультурном пространстве нашего общества подлинного уважения к приватности как ценности, основанного на морали индивидуализма и культуре доверия.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Здравомыслова Е.* Создание приватности как сферы заботы, любви и наемного труда / Е. Здравомыслова, А. Роткирх, А. Темкина // Новый быт в современной России. Гендерные исследования повседневности. – СПб : ЕУСПб, 2009. – 319 с.
2. *Жижек С.* Чума фантазий / пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2014. – 388 с.
3. *Золотарев Е.* Если приватность – аномалия, сможем ли ее отстоять? [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://www.computerra.ru/88723/privacy-is-anomaly>. – Заголовок с экрана.
4. *Эко У.* Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ. – М. : Эксмо, 2007. – 592 с.
5. *Бауман З.* Текучая современность . – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
6. *Бауман З.* Индивидуализированное общество. – М. : Логос, 2002.

7. Ретина Л. П. Выделение сферы частной жизни как историографическая и методологическая проблема // Человек в кругу семьи: Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени / Под ред. Ю.Л. Бессметного. – М. : РГГУ. – 376 с.
8. Козлова Н. Социально-историческая антропология. – М. : Ключ, 1998. – 213 с.
9. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа: збірник наукових праць / Ред. В. Храмова. – К. : МП Фенікс, 1992. – 128 с.
10. Донченко Е. Социетальная психика. – К. : Наукова думка, 1994. – 207 с.
11. Бердяев Н. Русская идея. – М. : АСТ, 2007. – 288 с.
12. Воронков В. Советская общественность в эпоху перестройки (1985-1991) [Электронный документ]. – Режим доступа: http://www.dhi-moskau.de/fileadmin/pdf/Publikation/DHIM-Bulletin_5.pdf. – Заглавие с экрана.
13. Мещеркина Е. Ю. Частная жизнь как предмет социологического анализа [Электронный документ]. – Режим доступа: http://demoskope.ru/weekly/knigi/konfer/ konfer_018.html. – Заглавие с экрана.

Ходус О. В. Від суспільного до приватного: актуальні модальності соціокультурного буття.

У статті висловлено тези про природу приватності у просторі сучасного соціуму. При цьому основний ракурс аналізу зосереджено на регуляції «приватного» залежно від конкретного соціокультурного контексту – радянського, пострадянського та західного.

Ключові слова: приватність, публічність, регуляція приватності, ступінь приватності, соціокультурні фактори.

Khodus O. V. From public to private: actual modality of sociocultural existence.

The article deals with the nature of privacy in modern society. The analysis mainly focuses on regulation of “private” depending on particular sociocultural context – Soviet, post-Soviet and Western.

Keywords: privacy, publicity, privacy regulation, privacy level, social and cultural factors.

КУЛЬТУРНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОСТУПУ ЛЮДСТВА

У статті розглянуто проблему різноманіття культур у ситуації інтенсифікації глобалізаційних процесів. Проаналізовано роль взаємодії культур у формуванні цього різноманіття. Обґрунтовано думку, що різноманіття культур є однією з необхідних умов сталого соціокультурного поступу. У суперечливих процесах глобалізації формуються нові форми та способи існування культурного різноманіття.

Ключові слова: культурне різноманіття, взаємодія культур, індивідуальні культурності.

Тема розмаїття культур не те що не втратила своєї актуальності, вона не була належним чином навіть актуалізована. Численні публікації різного гатунку, присвячені критиці уніфікувальних тенденцій глобалізації звично розглядають її як самодостатню та самозрозумілу цінність. При цьому питання природи культурного різноманіття, його значимості в соціокультурному поступі людства, формах прояву на різних структурних рівнях культури, а тим більше питання про можливий історичний характер його значимості суттєво залишаються в тіні інтелектуальних пошуків. Відтак усі патетично піднесені розмови про необхідність збереження культурного розмаїття людства чи обурливі закиди на адресу неперсоніфікованих глобалістів можна віднести на рахунок особистісних вподобань авторів, ніж вважати аргументами «за» чи «проти» уніфікувального потенціалу все більш відчутних глобалізаційних тенденцій.

Питання не в тому, культурне розмаїття – це добре чи погано? Тут взагалі слід полишити остронь аксіологічні підходи. Не залежно від того, збережеться культурне різноманіття чи ні, людина як певний вид живого в системі «планета Земля» буде існувати. Питання в іншому: якою вона буде, а відтак і якою буде ця система? Адже після появи в структурі цієї системи людини вона вже не може існувати як щось самодостатнє. По суті виникла принципово нова система в структурі світобудови – система ноосфери де діяльність людини відіграє визначальну роль. В історичній перспективі ця роль зростатиме в геометричній прогресії.

Проте щоб людина могла виконати це космічного масштабу завдання, вона сама повинна зберегти в собі людяний вимір, що вимагає її здійснення буттям саме в ситуації різноманіття культур.

Важливість культурного різноманіття засвідчує і увага до цього явища з боку міжнародних організацій. Зокрема, прийняття ЮНЕСКО в 2001 році Всесвітньої декларації про культурне розмаїття, в якій культурне розмаїття визнавалось не лише як факт, але й як джерело новаторства, обміну та творчості, що формують основи буття людства як органічної цілості. [6]

Усе це підтверджує той факт, що культурне різноманіття конституюється у наш час як одна з важливих проблем соціогуманітарного знання. Аналіз цієї проблеми і є метою цієї статі.

Найпершим аспектом, що буде нами розкрито це розкриття різноманіття культур як проблема.

Різноманіття культур – емпіричний факт, який не потребує якихось теоретичних обґрунтувань. Та все ж його наявність вимагає хоча б незначного, але пояснення, тобто відповіді на питання: чому єдиний вид живих істот, охоплений поняттям *homo sapiens*, здійснює свою буттєвість у множинності способів – культур? Причина цього укорінена в усій системі функцій, які виконує культура.

Однією з найважливіших є адаптативна функція, яка забезпечує виживання людини в певному природному та соціальному середовищі. На відміну від тварин, людина не пристосовується до середовища свого існування, а змінює його «під себе». Як наслідок, продукується штучне середовище, світ людського буття – культура. У своїй реальності вона постає не лише певною сукупністю матеріальних предметностей, але й системою світоглядних настанов, норм моралі, традицій, звичаїв тощо. Усе це є не лише середовище людського буття, але й те, що складає необхідні обставини породження людини і в цьому плані культура постає в іпостасі своєї визначеності як «другої природи». Розуміння культури як «другої природи» виявляє важливу властивість людської діяльності – здатність «подвоювати світ» виділяючи в ньому предметно-артефактовий та світоглядно-настановчий рівні (шари). По суті, тут виявляється рівнева структура культури, де предметно-артефактовий рівень – це безпосередня (зовнішня) явленість культури, яка включає в себе не лише те, що ми за звичкою, називаємо предметами матеріальної культури, але й специфічні засоби, необхідні для існування в умовах суспільства: традиції, моральні норми, звичаї, різні способи організації суспільства – зокрема державу, як найбільш розвинену форму організації політичної влади.

Що стосується світоглядно-настановчого рівня, то він є визначальним стосовно предметно-артефактовий. На цьому рівні культура постає як картина світу де світоглядні настанови, образи і

значення виконують роль своєрідних координат, в яких сприймається оточуюче середовище. Саме завдяки світоглядно-настановчому рівню предметно-артефактовий рівень культури постає не як конгломерат, а як смислово упорядкована сітка предметів, явищ та інформаційних потоків. Будь-що, що приходить зовні, отримує визначеність значимості, переважно в трьох вимірах: корисності, байдужості та шкідливості (ворожості) стосовно людини.

У своїй адаптативній функції культура постає як життєва реакція людини на оточуюче середовище. Заселяючи землю люди попадали в різні природно-кліматичні умови, а отже повинні були пристосовуватись до них, виробляючи певні способи та форми існування. Згодом до цього додадуться соціально-історичні обставини, що у своїй сукупності і сформує особливості культури тої чи іншої історичної спільноти, а в кінцевому підсумку – культурне розмаїття людства. При цьому зазначимо, що культуру, у відповідності з настановами київської філософсько-антропологічної школи, будемо розуміти як «особливу, унікальну, неповторну реальність колективного буття та індивідуального існування» [2, 7]. Тобто культура, це явлений в ідеальних та предметних формах спосіб бути людиною, або іншими словами, спосіб колективного буття та індивідуального існування людини у світі.

Відтак, різноманіття культур – це множинність історично сформованих способів бути людиною, способів вияву відмінностей людини від того, що нею не є, способів реакції на наявні та можливі як природні так і соціокультурні обставини.

У своїй дійсності це розмаїття являє собою акумулятор виявів людського як такого у його безвідносності до конкретних систем цінностей і яке водночас може стати основою визрівання не декларованих, а реальних, тобто не сформованих у смисловому полі певного культурного регіону, а випродукованих (визрілих) в широкому сегменті взаємодій цілісних та самодостатніх, у своїх межах, культур. Різноманітність культур – явище натурального порядку, і як таке воно виявляє той історичний факт, що кожен народ як «певна смислова спільнота людей, що виникає на ґрунті споріднених для них життєвих смислів, постає мірою неповторюваного поєднання унікального та універсального. І саме в такій іпостасі народи та їх культури, незалежно від їх чисельності, рівні перед лицем буття і смислу [4, 248]. Культурне розмаїття є відображенням способу буття тої чи іншої соціально-історичної та етнічної спільноти в конкретних природних та соціально-історичних обставинах. В той же час культура кожної спільноти (не суть великої

чи малої) як завершена цілісність сама стає соціокультурним чинником, впливаючи на історичний та соціальний поступ спільноти. Неповторність та унікальність культур робить їх в певному відношенні рівними між собою – така думка є досить поширеною в культурологічних дискурсах. Проте ця рівність нічим, окрім констатації унікальності не аргументується. Відтак значимість різноманіття культур не отримує належного теоретичного обґрунтування, а отже теза про його збереження постає лише декларованим наміром. Не можна ж сприймати за серйозний аргумент думки на кшталт того, що культурне різноманіття є джерелом багатоманіття історичного процесу, яке надає йому різнобарв'я та багатогранності. Ця думка фіксує лише його функціональну значимість, проте не розкриває смисловий вимір. Його природа, сутність та смислова наповненість значною мірою залишаються непоясненими. Ми не можемо достатньо коректно як обґрунтувати ту тезу, що культурне різноманіття є необхідним для повноцінного соціокультурного поступу людства, так і спростувати її.

Зовсім інша справа проблематизація цього явища. Суть її в тому, що реалії кінця ХХ – поч. ХХІ ст. породили дві взаємопов'язані і водночас протилежні тенденції – стирання культурних відмінностей народів (уніфікація) і водночас прагнення цих же народів зберегти своє культурне обличчя. Відтак реально означилося явище, яке з легкої руки британського соціолога, теоретика процесів глобалізації Роланда Робертсона отримало назву глокалізація. У своєму есе «Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність» він проголосив ту тезу, «...що потрібно переступити через дебати про глобальну гомогенізацію – versus – гетерогенізацію. Питання слід ставити не як «або-або», обираючи одну з цих тенденцій, а радше досліджувати шляхи, якими обидві тенденції стали характерними для нашого життя в більшій частині світу ...» [5]. На нашу думку, цей термін саме й фіксує той факт, що ми не маємо достатніх підстав щоб пересвідчитися як в незворотності уніфікуючого впливу глобалізаційних процесів, так і того, що локальна культурна специфіка народів залишиться незмінною. З певною очевидністю можемо лише говорити про те, що такі тенденції наявні і вони чітко окреслились. Усе це й породжує ситуацію проблеми, яка вимагає відповіді на ряд питань, а саме: як і чому виникає різноманіття культур, в чому його значимість та, що особливо важливо, які можливі наслідки його втрати, або, якщо воно збережеться, то в яких формах і яким способом? Серед дослідників означених процесів існують як прихильники загальної гомогенізації, так і ті, хто критикує подібні процеси, акцентуючи увагу на культурній

винятковості кожного етносу, кожної нації. Проте, незалежно від позиції дослідників, чітко означився той факт, що розмаїття культур, в повному сенсі цього слова, стало проблемою соціокультурного поступу людства.

Стосовно культурного різноманіття людства, то, як проблема, воно постає в двох аспектах. Перший, полягає в тому, що в ситуації інтенсифікації міжкультурних контактів розмаїття культур більш за все не зможе зберегтися в означених межах. Воно набуде якихось нових форм, а спосіб буття його носіїв, у всякому разі на буденному рівні, буде мало різнитися. Звичайно, не важко передбачити, що прискорення тенденцій до уніфікації зумовить опірність культур та рельєфність проявів національної самосвідомості. Що стосується другого виміру, то тут мається на увазі ерозія культурного розмаїття людства, що з одного боку виглядає чимось неминучим, а з другого породжує питання про те, в яких нових формах воно може постати як необхідна умова стабільності поступу людства як соціокультурної цілісності.

По-друге, вважаємо за необхідне визначити проблему культурного різноманіття та питання взаємодії культур.

Збереження культурного різноманіття – необхідність соціокультурного поступу. Форми і способи такого розмаїття, як вони сформувались в попередній історичний період не відповідають реаліям сьогодення. Вони можуть бути лише підґрунтям та «матеріалом» з якого постануть нові. В цьому процесі глобалізація виконує роль каталізатора їх появи. Як гіпотезу, можна висловити думку, що нове культурне різноманіття постане з індивідуальних способів здійснення буттям в різних життєвих ситуаціях.

Якщо в попередні історичні епохи розмаїття природних та соціокультурних обставин було визначальним чинником появи розмаїття культур, то зараз ми є свідками, коли ці обставини втрачають таку роль. Як такі, вони уніфікуються, точніше уніфікується наше ставлення до них, яке й позбавляє їх цієї ролі. Натомість різні темпи динамізації сфер суспільного та індивідуального життя породжують різноманіття життєвих ситуацій. Останні являють собою різноманіття едностей людей, подій, заподіюваних ними, та умов в яких ці події розгортаються.

Усе це зумовлює потребу різноманіття реакцій на них, або іншими словами різноманіття варіантів поведінки в них. Саме в цьому слід вбачати корені феномену «плинної новочасності» (З. Бауман). Проте це вже інший тип різноманіття. Це різноманіття індивідуальних культурностей. Останні не можна зберігати та передавати як досвід

буття прийдешнім покоління. Динамізм та небувале раніше різноманіття робитимуть таку справу марною. Тут потрібне інше: постійне творення нових варіантів поведінки, які були б адекватними життєвим ситуаціям. Навчати слід буде основних принципів такого творення, а далі індивід повинен буде сам творити способи та форми такої поведінки та нести відповідальність за їх адекватність ситуації. Усе це зумовлює той факт, що індивідуально-особистісне буття конститується як визначальний чинник соціокультурного поступу.

У питаннях культурного різноманіття достатньою мірою виявляє свою дієвість закон «необхідного різноманіття» сформульований відомим англійським дослідником функціонування складних систем У. Ешбі (закон Ешбі) [7]. Визначений автором як фундаментальний закон кібернетики та загальної теорії систем, він, на нашу думку, працює і в соціогуманітарних дисциплінах, зокрема в культурології, де питання різноманіття є одним з наріжних. Тут він може бути сформульований наступним чином: культурне різноманіття людства повинне у своїй дійсності (реальності) випереджати різноманіття дій, що несуть в собі тенденції до ерозії та анігіляції різноманіття народів та їх культур.

У своїй наявності, світова культура, якщо не видавати за таку окремі уніфіковані продукти, випродуковані в смислових полях окремих соціокультурних регіонів, являє собою діалектичну єдність локального, регіонального, національного та етнічного різноманіття, зумовленого природними та історичними обставинами, в яких відбувалось формування різних форм людських спільнот. Саме завдяки культурному різноманіттю людство існує як динамічна соціокультурна система. Протягом історії зникали етноси і культури, проте культурне різноманіття людства не зменшувалось, постійно змінювались його форми та способи вияву, але різноманіття як таке зберігалось. Якщо розглядати культуру людства як цілісність, то є підстави стверджувати, що культурне різноманіття людства в урівноваженій цілісності його поступу є константа.

Звідси цілком логічно випливає той висновок, що система повинна бути досить внутрішньо різноманітною, щоб адекватно реагувати на виклики довкілля. Стан стійкої, динамічної рівноваги соціокультурної системи залежить від її культурного різноманіття. Відсутність, або недостатність різноманіття засвідчує, що в системі почали визрівати регресивні тенденції.

У ставленні до факту розмаїття культур визначилися два теоретичних підходи, які концептуалізувалися в двох ідеях: ідеї єдності світової культури та ідеї самодостатності окремих культур, їх

відносної замкненості. Останнє обґрунтовується тим, що вони здійснюють свою життєдіяльність на неповторних буттєвих принципах, відтак не здатні до плідних взаємодій.

Проте така модель ставлення до культурного розмаїття є дещо механістичною і надто поверхово відображає реальний стан речей. Уже той факт, що будь-яка культура виражає спосіб буття людини, засвідчує певну спільноосновність культур. Будь-яка етнічна культура, це локальна реалізацією людської буттєвості. Відтак можливість їх взаємодій, взаєморозуміння та взаємозбагачення є не лише можливістю, але й реальністю історичного поступу.

Звично процес взаємодії культур розглядається як чинник їх взаємозбагачення, проте таке одностороннє бачення складного і суперечливого процесу полишає в тіні низку, так би мовити, «тіньових» аспектів існування культур та їх носіїв. Зокрема те, що взаємодії культур виявляють хронотопну обмеженість конкретних способів буття у світі.

Взаємодія культур у своїй суті – це взаємодія світів людського буття, а отже, і смислів, що окреслюють горизонт здійснення людини буттям. Поняття «взаємодія культур» фіксує рівноправність взаємодіючих сторін та той факт, що з цього процесу сторони не можуть вийти в початковій своїй визначеності. А от чи будуть рівноправними наслідки цієї взаємодії – питання відкрите. Це залежить як від намірів взаємодіючих сторін так і від ситуації в самих культурах. Останнє можна визначити наступним чином: зовнішні культурні взаємодії, їх характер та розмаїття залежать від внутрішньої розвиненості та характеру способу буття суб'єктів взаємодії.

Багатоманіття культури людства виявляє себе через наявність в ній різноманітних етнічних, національних, регіональних та локальних відмінностей. Усе це є свідченням того, що культури не виникають і не існують відособлено, а лише в коаліції культур. Наявність різноманіття є необхідною умовою існування культури як такої. Водночас усе це з необхідністю породжувало процеси взаємодії культур, які ускладнювалися мірою того як історія ставала всесвітньою історією. Як наслідок, випродуковані в смислового полі окремих культур різноманітні форми бачення світу, діяльності, мислення тощо, ставали надбанням людства.

Отже, ми з'ясували, що культурне різноманіття з необхідністю породжує взаємодії культур, які інтенсифікуються в процесі історичного поступу. Цьому сприяють: зростання народонаселення та міграційні процеси, розвиток промисловості і торгівлі, а особливо поява та незнані раніше можливості засобів масової комунікації. Як

наслідок, виникає феномен трансграничності культур. Сучасні культури, незалежно від їх просторової локалізації, знаходяться в ситуації перманентної трансграничності. За великим рахунком, не трансграничних культур у наш час немає. Саме цей чинник зумовлює наявність в них значного потенціалу акультурації, що, у свою чергу, збагачує та розширює сегмент можливих відповідей на можливі виклики часу.

У цій ситуації зазнає змін саме поняття «топосу культури», який набуває значимості не стільки просторової локалізованості, скільки визначеності в сучасних інформаційних мережах.

Відбуваються зміни і в сфері культурних ідентичностей, які більше не постають одвіку незмінною визначеністю носіїв культур. У ситуації «плинної новочасності» (З. Бауман) ідентифікуюча визначеність набуває процесуального характеру, яка зберігаючи інваріативні структури певного способу буття, в той же час повнить їх здобутками інших народів.

Взаємодія культур породжує інтегративні явища, наслідки яких розгортаються в сегменті від взаємозбагачення до творення нової культури. Усе залежить від характеру та стану самих взаємодіючих культур. Теоретично ситуація трансграничності культур може мати різні наслідки. Так взаємозбагачення стимулює зростання внутрішнього розмаїття та сприяє стабільності культури. У ситуації взаємодоповнення можуть формуватися коаліції культур (субекуменальні вузли – Г. Померанц), які, не зважаючи на політичні, військові та економічні стосунки їх суб'єктів, складають динамічну цілісність. У певних обставинах можуть виникати нові культури, які на основі перетину смислових полів формують нові горизонти здійснення людини буттям (нові світи). Тобто відбувається виособлення інтегрованої частини трансграничних культур в окрему самотутню культуру.

У наш час розвиток засобів комунікації робить трансграничними навіть культури, які просторово не сумісні, тобто простір, а точніше часопростір більше не відіграє роль чинника, що дистанціює культури. Це привносить у процеси взаємодії культур нову ситуацію – приймати чи відкидати інокультурні цінності культура-реципієнт повинна відразу, до того ж переважно в їх автохтонній смисловій наповненості. «Дистанція», яка раніше виникала внаслідок долання просторових та часових меж між культурами все відчутніше зникає. Відтак, вона перестає відігравати роль «фільтра» завдяки якому відбувалось, так би мовити, «перетравлювання», тобто трансформування інокультурних артефактів та цінностей до чуттєво-предметного та ідеально-образного

рівнів власної культури. Старий урівноважений культурний хронотоп більше не відіграє суттєвої ролі в процесах міжкультурних взаємодій. Виникає ситуація коли культурні запозичення не стільки збагачують, скільки завдають тиску на культуру-реципієнта, викликаючи ерозію її наріжних цінностей. Мірою того як подібне стає реальністю в культурах пробуджується опірність будь якому діяльнісному вторгненню в смислове поле певної культури. Саме опірність вторгненням, які не співпадають з особливостями буття цієї культури та її носіїв виявляє реальність культури, яка постає в якості останньої межі особливостей буття цієї культури та її носіїв [2, 4-5]. Зазначена опірність, це вияв небажання «розмивання» власної ідентичності та підпорядкування чісному культурному домінуванню. Останнє може стати джерелом виникнення цивілізаційних конфліктів. У цій ситуації поширюється маргіналізація носіїв культур, які в силу слабкості своєї культури приймають інокультурні цінності, перетворюючись у другому чи третьому поколінні в етнографічний матеріал іншого, більш сильнішого культурно цивілізаційного утворення.

Як уже зазначалось, у своїх функціональних виявах культура є наслідком адаптації певних спільнот до природних та соціокультурних обставин. Водночас вона несе в собі механізми подібних адаптацій у вигляді традицій, приписів, табу тощо. Якщо прийняти тезу про уніфікуючий характер глобалізації і з цієї гіпотетичної позиції розглянути адаптуючи функцію культури, то слід визнати, що глобалізація, взята в культурологічному вимірі, зумовлює формування таких механізмів пристосування, які б були функціонально придатними для будь-яких реальностей людського буття, тобто були б абсолютно універсальними. Та чи можливе таке? Адже наявність таких адаптивних механізмів означала б, що враховані абсолютно всі можливі зміни, які можливі в координатах людського буття. Така точка зору можлива лише на тій світоглядній настанові, що світ являє собою цілком раціональну систему. У своїй дійсності це був наріжний камінь доби Модерну – «просвітницький проект» за яким все повинне пройти чистилище розуму. Проте уже в часи свого загального визнання (часи Просвітництва) така настанова була піддана сумніву. Видатний німецький поет і мислитель Гете (Goethe) якось зазначив «сущее не ділиться на розум без залишку» [3, 395]. Згодом, впродовж ХІХ ст., представники філософського ірраціоналізму показали, що світ людського буття далеко не раціональний. Свідченням чого є той факт, що не завжди людські умови існування дозволяють людині здійснюватись власне людським буттям, тобто зберігати людяність як визначальну характеристику своєї буттєвості.

Проблема розмаїття культур в ситуації їх інтенсивної взаємодії з необхідністю породжує питання тих універсалій, від яких перш за все залежить визначальне в цій культурі бачення сутності та призначення людини. Таким найзагальнішим визначальним чинником постає уява про простір, час та місце людини у світі. Усе це наявне в структурі будь-якої культури. Саме тому у своїй функціональності культура формує перш за все самосвідомість людини, тобто уяву про саму себе, своє місце в реальностях буття та відповідні цим реальностям форми поведінки. Водночас самосвідомість постає системотворчим чинником усієї системи групової чи індивідуально-особистісної культури.

Узяте з цих позицій різноманіття культур постає як різноманіття реальних життєвих практик, що ґрунтуються на певних міфологічних, релігійних, філософських та інших можливих духовних побудовах. Відтак, взаємодія культур постає перш за все як взаємодія поведінкових диспозицій індивідів – носіїв цих культур. Нерозуміння (незнання) певних міфологем, релігійних і взагалі світоглядних настанов може зумовлювати і неприйняття, а то й вороже ставлення до інокультурних життєвих практик, а отже породжувати конфлікти. Знання ж згаданих настанов відкриває можливість прогнозувати реакції реальних індивідів – носіїв культури на культурні контакти. Водночас це, знову ж таки, може збагачувати взаємодіючі культури, яким відкриваються як інші способи організації світу людського буття так, і способи ставлення до нього.

У продовж відомої нам писаної історії, етнічні культури були найбільш сталими формами в яких реалізовувало свою буттєвість культурне різноманіття людства. Етнічні культури, це ті «атоми» з яких «прядеться» різнобарв'я культурної тканини людства. Водночас вони складають ту межу, далі якої дисперсизація культури не може продовжуватися, це гегелівська міра, вихід за яку зумовлює зміну якісної визначеності, тобто визначеності культури як такої. Звичайно ж що дійсність може «анігільовати» її, тоді це означатиме, що культура як спосіб колективно буття та індивідуального існування людини теж буде «анігільована», а от же буде «анігільована» і людина в її смисловій визначеності.

Тут відчутно заявить свою реальність «межа» з її «до» і «після». «До межі» ставлення індивідуально-особистісного буття до етнонаціональної культури виявляється як культурність. (Культурність – поняття яким фіксуємо освоєння індивідом етнонаціонального горизонту культури).

Що стосується «після», то тут виникає ситуація «за межями» яка протилежна ситуації «до межі». Визначальним чинником стає ерозія

культури в її етнонаціональних визначеностях. Індивідуально особистісне буття втрачає її як горизонт свого здійснення та полишається у стані культурності, невідомо як і ким заданої. Перш за все це проблематизує ідентифікаційну визначеність. Проте, як би там не було, людство постало перед проблемою зміни самої парадигми культурного різноманіття. Характерна для культури рівнева структура: ядро, основу якого складають архетипи, світоглядно-настановчий рівень та предметно-артефактовий поступиться структурі «індивідуальної культури» (культурності). Тут рівнева структура буде дещо інша: індивідуально-несвідоме як її ядро, буденно настановчі приписи, некритично засвоєні на рівні індивідуальної свідомості міфологеми тощо та відповідні їм предметності. Тобто, визначальним стане той факт, що «індивідуальна культура» (культурність) ґрунтується перш з все на досвіді буденного існування та його емоційно-чуттєвому та мисленому осягненні.

Якщо в ситуації «до межі» формування культурності (індивідуальної культури) постає як результуюча взаємодії власного життєвого досвіду та різних спільнотних форм культури (культура певної історичної спільноти «тут і зараз» традиційно визначає видноколо (культурності) індивідуальної культури), то в ситуації «за межжя» («після межі») визначального значення набуває здатність індивіда покладати власні культурні горизонти здійснення буттям. Тобто розбудовувати в собі те, що І. Кант називав «моральним законом в собі». Безпосередньо ці функції впродовж історії виконували різні форми освіти та виховання. (Не дивно, що в часи Просвітництва культура ототожнювалась з освіченістю та вихованістю.) У свою чергу індивідуально-особистісна активність, наближаючи людину до меж спільнотного способу буття відсовує їх і цим сприяє змінам в культурі спільноти.

У кінці ХХ ст. розвиток засобів масової комунікації, комп'ютерних технологій та динамічні еміграційні процеси, принципово змінили ситуацію. Освітні можливості кожної конкретної людини суттєво зросли. Наявні ж системи освіти в основі своїй продовжують діяти за модерною настановою, що усі люди за своєю природою однакові, а отже всі вони повинні засвоїти одні й ті ж знання, навички та вміння. Нові ж освітні системи, де на перше місце виходить розвиток особистості знаходяться в стані становлення.

Отже, культурне різноманіття конституюється у наш час як одна з важливих проблем соціогуманітарного знання, оскільки від того збережеться воно чи стане здобутком минувшини, залежатимуть антропологічні горизонти соціокультурного поступу людства. Наявне

культурне різноманіття є результатом адаптації та освоєння різноманітних природних та соціокультурних обставин в яких люди жили в попередні епохи. Помітну роль у його формуванні відіграли і взаємодії культур, які сприяли взаємозбагаченню культур і навіть формуванню нових способів та форм людської буттєвості.

Зміна ставлення людини до природного середовища та зміни соціокультурних обставин зумовлені глобалізаційними процесами породжують, на перший погляд, розмивання культурного різноманіття та сприяють формуванню уніфікованих форм колективного буття та індивідуального існування людини у світі. Проте, діалектичне бачення перспектив соціокультурного поступу засвідчує, що в суперечливості глобалізаційних процесів означилися дві визначальні тенденції: перша – формування нових форм та способів існування культурного різноманіття людства, і друга – поступове стирання його старих форм, що зумовлюватиме суттєві трансформації у процесах здійснення людини буттям. Усе це вимагає подальшого аналізу цих тенденцій, особливо в аспекті їх можливого прогнозування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бауман З.* Плинні часи: життя в добу непевности – К. : Критика, 2013. – 176 с.
2. *Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода)* – Киев: Наукова думка, 1991. – 176 с.
3. *Гёте И. В.* Из афоризмов и высказываний // Гёте И.В. Избранные сочинения по естествознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 555 с.
4. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини – Київ : Абрис, 1995 . – 335 с.
5. *Робертсон Р.* Глокалізація: Часопростір і гомогенність-гетерогенність // Глобальні модерності (за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона); [пер. з англ. Т. Цимбал]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С.48–72
6. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (укр/рос) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/952_008.
7. Эшби Уильям Росс [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.neweconomic.ru/book/eshbi.html>. – Заголовок з екрану.

Зайцев Н. А. Культурное разнообразие как проблема социокультурного развития.

В статье рассматривается проблема разнообразия культур в ситуации интенсификации глобализационных процессов. Анализируется

роль взаємодії культур в формуванні цього різноманіття. Обґрунтовується думка, що різноманітність культур є одним з необхідних умов стабільного соціокультурного розвитку. Показано, що в суперечливих процесах глобалізації формуються нові форми і способи існування культурного різноманіття.

Ключевые слова: культурное разнообразие, взаимодействие культур, индивидуальные культурности.

Zatsev M.O. A Cultural Diversity as a Problem of Socio-Cultural Development.

This paper addresses the problem of cultural diversity during intensification of globalization. The role of cultural interaction in this context is also analyzed. The author proposes that cultural multiplicity is one of the most important things for permanent socio-cultural development. As a result, it proves that some new forms and methods of cultural being are constructed in the contradictory conditions of globalization.

Keywords: cultural diversity, cooperation between cultures, individual culture forms.

Кодьсва О. П.

**СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ ПРЕКРАСНОГО І
ПОТВОРНОГО У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ**

У статті йдеться про актуальну естетичну і культурологічну проблему співвідношення категорій прекрасного і потворного. Виявляються основні закономірності і тенденції взаємодії даних категорій в умовах глобалізації і укладення життя суспільства.

Ключові слова: прекрасне, потворне, культура, взаємодія категорій, форма, зміст, мистецтво.

Філософсько-естетична і культурологічна проблематика, пов'язана з основними естетичними категоріями, без сумніву, завжди є актуальною. Адже ці категорії, особливо прекрасне і потворне, розповсюджуючи свій вплив, структурують самі основи людського суспільства, і не можна знайти як в історії, так і в сучасності, так би мовити, щонайскромнішого суспільного утворення, в якому ці категорії не виражали б базових культуротворчих явищ.

Кожна епоха, кожний регіон, зрозуміло, формує власну світоглядну призму. Сьогодні свої закономірності владно диктує глобалізація: тісно пов'язаний і взаємозалежний світ створив і

продовжує формувати своє особливе співвідношення прекрасного і потворного, які демонструють взаємозумовленість даних категорій на зразок рідини у сосудах, що сполучаються. Естетичний статус прекрасного і потворного великою мірою свідчить про стан суспільства – ментальний, політичний, економічний і, звичайно, культурний (у вузькому розумінні цього слова).

У цьому аспекті проблема полягає у необхідності, з одного боку, і можливостях – з другого, пояснення феномена великої питомої ваги потворного у сьогodнішньому суспільстві і закономірностях співвідношення потворного з прекрасним у його традиціях і модифікаціях. Проблема прекрасного і потворного є фундаментальною, життя висуває все нові її аспекти, які потребують дослідження. Зазначений аспект проблеми сьогodні здається одним з найбільш нагальних.

Мета цієї статті – показати нинішній рівень співвідношення зазначених категорій у світі сучасної культури.

Завдання статті – проаналізувати: 1) тенденції руху прекрасного у сучасному суспільстві; 2) феномен значної питомої ваги потворного у тих же умовах; 3) деякі закономірності нинішнього співвідношення прекрасного і потворного; 4) зробити загальні висновки.

Наукова література, в якій аналізуються категорії прекрасного і потворного, багата. Серед фундаментальних робіт слід назвати роботи вітчизняних вчених: підручник за редакцією Л.Т. Левчук [1] та навчальний посібник М.І. Киященка [3], історико-теоретичні дослідження російських вчених В.П. Шестакова [8] та Є.Г. Яковлева [9], польського вченого В. Татаркевича, який підкреслює сучасні трансформації основних категорій естетики, філософії, культурології [7], дослідження західного вченого Д. Сміта, в якому звертається увага на важливість тих понять, без яких не можна сьогodні уявити функції категорій прекрасного і потворного, наприклад, на важливість поняття симулякра [6]. Зрозуміло, всі роботи, які досліджують прекрасне і потворне, навіть, просто назвати у цій статті неможливо – їх велика кількість, що підтверджує значущість зазначеної проблематики.

Розглянемо ж категорії прекрасного і потворного у реаліях сучасного світу.

Отже, категорія прекрасного. Можна одразу констатувати: поряд з традиційним тлумаченням змісту цієї категорії як побудованому на гармонії, відбувається і масовий процес модифікації цієї побудови. Такими є дві головні лінії розвитку прекрасного. Виділити їх у «чистому» вигляді непросто: процеси у культурі, у сфері квінтесенції культури – мистецтві ідуть складні. Загалом доводиться визнати: обсяг

прекрасного у художній культурі, на нашу думку, поступається обсягові протилежної категорії – потворного. Виникає питання і щодо сучасного змісту прекрасного: чи не відбувається на наших очах не лише його модифікація (що природно), а й переродження, чи не втрачає він свою сутнісну якість?

За таких умов наука має спрямувати зусилля на уточненні існуючих, а також на пошуку нових критеріїв прекрасного. Де тут вірні шляхи наукового пошуку? На нашу думку, ці шляхи ведуть до нової парадигми, а саме: до синтезування різних підходів, які застосовуються при розв'язанні проблем – конкретнонаукового, філософського, навіть, релігійного. Таким чином, йдеться про більш широкий, ніж раніше, підхід – культурологічний у широкому розумінні. Про плідність такого синтезу свідчить практика.

Можливо, виникнуть питання: 1) навіщо залучати до досліджень розмірковування про релігійне, надприродне? і 2) що ж це за факти з практики, які вказують на необхідність зазначеного синтетичного підходу? На обидва запитання можна відповісти наведенням хоча б такого прикладу. Мабуть, одна з найпередовіших сучасних наук, теоретична фізика, у своєму розвитку, на думку, яка вже ствердилась у цій науці, «наткнулася на математичну стіну», за якою вже не видно далекої реальної природи, а остання вже не відповідає на однокі спрощені запитання фізиків. Природа очікує на інші запитання, але від кого: філософа, поета, який багатий на інтуїцію та духовні прозріння, що не мають сьогодні раціонального пояснення? [2].

Можна навести і такий приклад: чому дуже швидко вичерпує себе засіб інтенсивного навчання учнів або студентів творчих навчальних закладів професійній грамоті (малюванню, живопису або акторській майстерності)? Чому через короткий час учень вже не може плідно творити, рухаючись тільки в межах (досить тісних) здобутих навичок? Йому потрібно вийти за них. При цьому молодий митець нерідко «рубає з плеча», рішуче руйнуючи ці межі. Такий мистецький шлях може призвести до згаданого, такого що стало вже сакраментальним питання з боку тих, хто прийде дивитись подібні зроблені «поза межами» твори: «Чи мистецтво це?». Тут сам собою постає висновок: мабуть, вчити в навчальному закладі треба, передусім (звичайно, не нехтуючи професійною грамотою), засобом черпання творчого натхнення, розвитку і підтримування продуктивної уяви. А це вже дещо на межі з релігійним почуттям. Тоді розуміння прекрасного буде збережене від неправдивої мінливості і невинуватої плінності, від маргінальних нашарувань, від забрудненості і негативності суб'єктивізму, від авторського свавілля, протилежного творчій свооді.

Однак, ці засоби ні в якому разі не повинні стати засобами штучного духовного закріпачення. Останні широко відомі (наркотики, алкоголь, навіть, суто зображальні засоби, коли вони абсолютизуються, – такі як використання техніки фротажу, тобто замальовування олівцем площини паперу, під яким знаходиться рельєфна поверхня, в результаті досягається ефект перебування автора «осторонь» творчого процесу). Отже, аби не допустити подібного закріпачення, дуже важливо знайти психологічні, соціально-психологічні, культурно-історичні, мистецькі, в певному аспекті і релігійно-філософські важелі і засади, сприятливі для творчості.

Мова, таким чином, йде про об'єктивний критерій прекрасного, який міг би бути ототожнений з джерелом творчої наснаги, з невичерпним духовним потенціалом. Цей критерій здатний надати людині точку опори у складному, мінливому світі. Сьогодні це цілком очевидно.

Щоправда, таке тлумачення прекрасного не є новим. Платон, Августин, Гегель, прихильники російського комізму – перелік філософів, які дотримувались такого тлумачення, можна продовжувати. На нашу думку, не варто відкидати ідеї великих. Слід до них прислухатись з позиції сучасної нам науки. В результаті, як вірогідний висновок постане той, що прекрасне є сенс розглядати як певний перебіг між об'єктивним потенціалом («законами краси», ноосферою, духовним банком даних, ідеєю Істини, Добра, Краси – називати можна по-різному) і матеріально-психічною дійсністю, що належить окремій, унікальній людській особистості. В межах цього перебігу формується усвідомлення довершеності твору і задоволення від роботи над ним.

Аналізуючи довершеність як поняття, через яке есплікується прекрасне, необхідно підключаємо поняття цінності, оцінки. Мабуть, людська природа не може цілком віддалити від себе фізіологічну і практичну корисність, хоча і здатна її з застереженнями «зняти». Красиве, прекрасне те, що людині, якщо й не корисне, то напевно приємне. Звідси – різноманітна оцінка – така, що визначена конкретною історично, а також особистісними уподобаннями. Так, довершеними є і давньогрецькі статуї зі своїми усталеними, ідеальними, фізичними параметрами, які базувалися на принципі золотого перетину. Довершеними є і стародавні єгипетські піраміди. Довершеними є форми індійського Тадж-Махалу в Агрі. Довершені архітектурні споруди Ле Корбюзьє. Довершеністю на рівні ідеалу традиційно вважається форма кулі.

Естетична традиція, яка закріплена століттями і тисячоліттями, свідчить про внутрішню замкненість краси. Такими є всі згадані творіння. У їх внутрішньому розвитку, ніби, поставлена крапка. Вони самі кінець кінцем є аналогією «крапки» в розгортанні як людської культури, так і всесвіту. Крапки – цієї загадкової, гранично урівноваженої, збалансованої сутності. Зазначені пам'ятки можна вважати свого роду іпостасю, проявом, вираженням всесвітнього космічного начала – такого, що концентрується до крапки.

Проте довершення як таке тождне ... смерті. Мабуть, тому насправді у внутрішній розвиток речей Природою закладена не крапка зовсім, а так би мовити, кома – підрив довершеності і сталості, що стає початком нового етапу руху – зародком нового життя. І цей зародок ще не відомої якості людині-творцю слід навчитись плекати, щоб розгорнути його до рівня нового прекрасного, а не понівечити кінець кінцем у трясовині низького. Інтуїтивно митці всіх часів зазвичай прагнули хоч би як не допустити мертвотної довершеності творів, для чого вносили в них елементи руху, асиметрії тощо.

У природі все прагне до нової і нової довершеності, гармонії, злиття форми і змісту. Чи не означає це, що природа прямує і до прекрасного? – Поза людиною, навряд чи. Довершене і прекрасне слід розводити. Прекрасне пов'язане з нашою оцінкою і нашим відчуттям чи угадуванням об'єктивно довершеного. Але це лише один бік справи. Інший – в тому, наскільки задовольняє довершений об'єкт особистісні духовно-тілесні потреби. Наскільки об'єкт, що оцінюється, буде «естаномайним», тобто приємним людині, якщо згадати цей термін стародавніх греків.

Проілюструємо сказане. Задля наочності застосуємо оповідь гротескового змісту. Доцільною, довершеною в собі є статура лева. Безумовно, вона може становити основу для прекрасного – наприклад, у геральдичному малюнку. Але навряд чи хто назве лева прекрасним і відчує приємність спілкування, коли зіткнеться часом з цим звіром десь у лісі сам на сам. Отже, прекрасне – це єдність об'єктивного і суб'єктивного: того, що довершене і одночасно приємне. Тобто не все, що довершене, є прекрасним. Можна й так сказати: довершеність – об'єктивна основа прекрасного і, на наш погляд, у строгому розумінні не є сама по собі естетичною (пов'язаною з чуттєвістю) категорією. Суб'єктивне, зрозуміло, не завжди співпадає з об'єктивним. Коли ж співпадає, народжується прекрасне.

У прекрасному, у шедеврї, знімається диктат форми. Інакше кажучи, знімається примат так званого вираження, руху. Спостерігаємо злиття форми зі змістом. Прекрасне за сутністю – це

збереження спокою, рівноваги, естаномайності («рівності душ»). Відчуття прекрасного – це відчуття, близьке до трасового стану, який можна охарактеризувати як стан «поза часом», «поза простором». Згадаймо відомий влучний вислів: «Зупинись, мить, ти прекрасна!»

Сьогоднішня модифікація змісту прекрасного вбачається не лише у плеканні нових зародків творчого, плідного, а й у відчутній загрозовій тенденції до втрати контролю над розвитком цих зародків – втрати, на нашу думку, випадкової. Буває й інше: навмисне нехтування цим контролем. Модифікація, про яку йдеться, стає розповсюдженим явищем у кінці 19-го – у перших десятиліттях 20-го століття. Елітарне мистецтво модерну і модернізму чутливо підхоплює вітер змін, що все сильніше вирує у суспільстві. Деформації художньої форми різні за гатунком, але загалом вони ще утримуються в межах прекрасного, проте все частіше доходять до самої останньої смуги. У пересічних митців (хоча й не тільки) творчий потенціал знижується і їх робота нерідко стає на шлях втілення протилежної прекрасному категорії. Іншим вдається переструктурувати свої творчі спрямування і йти новими шляхами творення. Життя складне, воно не вкладається у теоретичні схеми, і на нових шляхах на практиці спостерігається неочікувана творча різновекторність. Знаходиться тут місце і прекрасному, і потворному.

Середина 20-го століття. Під натиском найрізноманітніших чинників суспільного життя людині все важче зорієнтуватись. Вона і суспільна, і самотня, творчо самостійна, і зомбована, сповнена реалістично-прагматичного бачення, і майже безпорадна серед символів, ілюзій, симулякрів. Складна ситуація у художній культурі: модерністичне епігонство, соціалістичний реалізм, масова культура (поп-культура), яка набуває великих за обсягом, а також потужних за натиском сфер впливу. Всі ці умови створюють плідні підстави для проявів потворного. Важко передбачуваних культурних наслідків можна чекати і від прогресивних явищ – таких, як стрибок у розвитку інформаційних технологій, адже перед людиною постала нова реальність – віртуальна. В її межах ставляться задачі формалізації естетичного почуття, тобто духовного начала, що «без залишку» зробити неможливо. Як наслідок актуалізується симулякр – знак без денотату (без значення). Інакше кажучи, онтологізується суцільна ілюзія. Не можна не замислитись над тим, що шлях, який не забезпечує твердої основи для творення, приховує в собі небезпеку, оскільки спричинює некомфортні психологічні умови, уводячи від прекрасного в бік потворного.

Отже, звернемося до аналізу категорії потворного у сучасній культурі. Загально визнано, що потворне перебуває в обсязі категорії естетичного і здатне нести значний евристичний творчий і перетворюючий потенціал. На наш погляд, категорія потворного нині змінила свій статус прикладної щодо прекрасного на статус рівноправної, і далі такої, що лідирує.

Проте у складних умовах сучасної культури розвести прекрасне і потворне буває дуже непросто. Так, наприклад, чи є у цьому контексті прекрасними деякі твори П. Пікассо? Чи вони є потворними? Великий маестро був великим ексцентриком і вмів містифікувати глядача. Але магістральне спрямування його різноманітних творів, їх явно виражена задача – створити прекрасне і добре, хоча б і засобами деформації форми, її спотворення. Відома картина «Герніка» – шедевр містифікації: за зовнішнім страхотливим виглядом персонажів прихована конструктивна ідея побудови світу не потворно переверненого, а зовсім іншого, в якому людські агресивні фашистські потвори будуть подолані. У цьому випадку вдумливий глядач подумки переструктурує твір П. Пікассо, відкриваючи в ньому прекрасне. Але, на жаль, така розумова робота не кожному під силу.

У цьому аспекті ще більш складний для естетичного аналізу, ніж твір П. Пікассо, є, на нашу думку, «Сьома (Ленінградська) симфонія» Д. Шостаковича: тут немає зовнішнього навмисного спотворення форми. Тим більше вражає і лякає реалістично переданий невідворотний, як цунамі, наступальний образ страшного ворога. Д. Шостакович не користується тут засобами карикатури: не знижує значення фашистської загрози, навпаки, створений образ здатний викликати шок від зображеної безпросвітної темряви, яка перемагає. Однак, слухач відчуває, що художні засоби, використані композитором, діють заради мобілізації всіх світлих сил, щоб у граничному напруженні прекрасне начало, добро зупинило зло.

Інший аспект тієї ж проблеми: чи може бути переструктурований шедевр (інакше сприйнятий новим поколінням або дійсно перероблений у контексті нових потреб іншим чи тим же самим автором), тобто зразковий твір позитивного спрямування, визнаний таким традицією? – Так, може. Але цьому наміру буде чинитися значний опір, так би мовити, з боку самого твору, оскільки цей твір визнано носієм високого, загальнолюдського начала, мало залежного від часу, від мінливостей естетичного смаку. Проте підкреслимо: шедевр не абсолютно не залежить від часу – він все одно включений у рух суспільної матерії, тому все ж зазнає ідеальних трансформацій,

навіть, поза навмисних зусиль з боку реципієнта – аж до переструктурування прекрасного на потворне.

Процес перетворення цінностей може бути болючим. Ось влучне висловлювання Ф. Ніцше з твору «Так говорив Заратустра»: «Ви мене шануєте; а що якщо якоесь ваше шанування зруйнується! Стережіться, аби вас не вбила статуя!» [4, 64]. Ось ще слова Ф. Ніцше: «І хто повинен бути творцем у добрі і злі, той, справді, повинен бути руйнівником і повинен розбивати цінності. Таким чином, найвище зло належить до найвищого добра; але це і є творче» [4, 92]. Звичайно, наведені слова можна розцінювати як вираження абсолютного релятивізму, проте, над ними не завадить замислитись.

Як відомо, потворне має у суспільстві певну, часом, вельми значну, притягальну силу. Питання, чому так відбувається, споріднене з питанням про історично довге життя зла. Ця тема потребує спеціального дослідження.

Феномен «естетизації потворного» – інше явище, ніж те переструктурування, коли прекрасне, що вичерпало свою якість на певному етапі розвитку, закономірно стає потворним і навпаки. «Естетизація потворного» – така ситуація «коли мистецтво відмовляється від місії боротьби з нелюдським, а, навпаки, підносить його до рівня норми, тобто естетизує. Причини такого явища – не суто художні, то цілий комплекс культурних, духовних і соціально-економічних передумов» [5, 84].

Потворне може проявлятися в різній мірі. Автор може повторювати себе в інших своїх творах, в результаті в них заземляється творче начало. А це вже перший крок в бік від прекрасного.

Наступний крок до потворного, тобто руйнування прекрасного, а конкретно, порушення гармонії, може виражатися у посиленні зовнішнього блиску, зовнішньої віртуозності, які стають самоцільними і такими, що свідчать про спустошення змісту. Кроком на шляху до цього завжди був маньєризм у мистецтві (зовнішня манерність на шкоду змісту). Сьогодні подібне явище набуло значного поширення, стало однією з ознак «масової» культури і, навіть, набуло назви «гламурність». Тут важливо зауважити: збіднена за змістом форма, на нашу думку, необхідно буде рухатися в напрямку спотворення усього твору.

Інша особливість потворного: воно свого роду – антидовершеність, антидосконалість, і в цьому його об'єктивність. Суб'єктивне сприйняття потворного великою мірою залежить від повноти його охоплення – від фрагментарності або цілісності спостереження. Як

тільки реципієнт «оволодіває» об'єктом потворного цілковито, він звичайно «знімається» у своїй якості потворного і перестає лякати, викликати страхітливу відразу і часом естетичне відношення реципієнта змінюється з потворного на комічне (різновид прекрасного) або нейтральне.

Таким чином, підсумовуючи результати проведеного дослідження, доходимо висновків, що взаємодія прекрасного і потворного має місце в усій культурі людства. Сьогодні вона інтенсифікувалася через низку загальнокультурних причин.

Лінія розвитку прекрасного сьогодні не перервалася; з іншого боку, прекрасне модифікує свій зміст через трансформації своїх складових: гармонії – у дисгармонію, естетичного ідеалу – у симулякр, виразності – у гіпертрофію художньої форми тощо. В одних випадках це збагачує прекрасне, в інших (коли порушується межа цілісності художнього образу) – спонукає розгортання потворного.

Питома вага потворного сьогодні збільшується через ускладнення життя суспільства, наростання в ньому змін, які людина в багатьох випадках не може своєчасно і, нерідко, адекватно опанувати.

Потворне може трансформуватися у конструктивну силу, що переструктурує, формуючи новий ідеал прекрасного, а може, великою мірою, через втрату творчого потенціалу, виродитись у низьке.

З ускладненням структури культурного будівництва, суспільства в цілому ускладнюється і характер взаємодії прекрасного і потворного, характерні риси цієї взаємодії поповнюються нюансами; також вони спонукають важко передбачувані естетичні і моральні наслідки (особливо у випадку виродження прекрасного не лише у потворне, а й у низьке).

Співвідношення прекрасного і потворного в той чи інший час є показником становища у культурі загалом, і цей показник має слугувати людині життєвим орієнтиром.

ЛІТЕРАТУРА

1. Естетика : підручник для студ. гуманіст. спец. вищих навч. закл. / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк; під заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-е вид., доп. і переробл. – К. : Вища шк., 2005. – 431 с.
2. *Кирсанов А.* Суонистика – Единая Теория Всего. Диалектика Абсолюта. – М. : Ладога-100, 2005, 645 с.
3. *Киященко Н. И.* Эстетика – философская наука. – М. : Вільямс, 2005. – 589 с.

4. *Ницше Ф.* Сочинения : в 2 т. : пер. с нем. / сост. и ред. М.Ш. Ивановой. – М. : Сирин, 1991. – Т. 1. – 448 с.
5. *Панченко В. І.* Основні естетичні категорії // Естетика : підручник для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк ; під ред. Л.Т. Левчук. – 2-е вид., доп. і переробл. – К. : Вища шк., 2005. – С. 67 – 104.
6. *Сміт Д.* Симулякр // Енциклопедія постмодернізму / під ред. Ч.Е. Вінквіст, В.Е. Тейлор ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 384 – 385.
7. *Татаркевич В.* Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичні переживання / пер. з пол. В. Корнієнко. – К. : Юніверс, 2001. – 366 с.
8. *Шестаков В. П.* Эстетические категории. Опыт систематического и исторического исследования. – М. : Искусство, 1983. – 359 с.
9. *Яковлев Е. Г.* Эстетика. Искусствознание. Религиоведение. – 2-е изд., стер. – М. : КДУ, 2005, 639 с.

Кодьева Е. П. Соотношение категорий прекрасного и безобразного в современной культуре.

В статье идет речь об актуальной эстетической и культурологической проблеме соотношения категорий прекрасного и безобразного. Определяются основные закономерности и тенденции взаимодействия данных категорий в условиях глобализации и усложнения жизни общества.

Ключевые слова: прекрасное, безобразное, культура, взаимодействие категорий, форма, содержание, искусство.

Kodieva O. P. The correlation of categories of the beautiful and the ugly in modern culture.

The article deals with an urgent aesthetic and culturological problem of the correlation between two categories – the beautiful and the ugly. The author defines major regularities and tendencies in the correlation between these categories under conditions of globalization and complication of the life of society.

Keywords: the beautiful, the ugly, culture, correlation between categories, form, matter, art.

Калузьська В. О.

СЦЕНІЧНІ ОБРАЗИ ЕСТРАДИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті визначено специфіку формування естрадного мистецтва в просторі масової культури і її генеалогічному вимірі. Масова культура охарактеризована у вимірі тоталітаризму та постмодернізму.

Ключові слова: масова культура, тоталітаризм, постмодернізм, естрада.

Естрадне мистецтво в просторі масової культури першої половини ХХ століття було своєчасним «акомпанементом» всесвітнім виставкам, антитезою двох війн та певною антитезою тоталітаризму в цілому. У дослідженнях В. Акімова, М. Хренова, С. Клітіна, О. Сапожник ці проблеми вивчаються диференційовано, в контексті обраної проблематики – видовищної культури, історії естради та ін. [1; 5; 2; 4].

Мета статті – надати комплексний аналіз феномена сценізму естради першої половини ХХ ст.

Не варто говорити, що перша половина ХХ ст. була сповнена катаклізмів, світових війн, масових переживань і масових бід. Масова культура в її негативному вимірі, як її зараз осмислюють, в ті часи була зовсім іншою. Домінувала масовість величезних подій. Естрада, починаючи з першого десятиліття ХХ ст. існує як суто камерний феномен, який вписується в кабаре, клубні, театральні реалії буття культури.

Отже, тоталітарна культура в рамках СРСР була зацікавлена саме в тому сценічному просторі, який мав ознаки естрадного мистецтва. Взагалі в цей час ідуть широкі дебати про те, а «що ж таке естрадне мистецтво»? Саме в рамках, будемо говорити, поетики сценічного простору тоталітарної культури виникає узагальнений образ сцени, узагальнений образ естради як певного мистецтва, найближчого до людини, що могло позмагатися лише з таким же близьким до людини мистецтвом кіно.

Перед Першою Світовою Війною стиль модерн, який розквітає в живописі і архітектурі, знаходить своє відлуння і в естраді, в оформленні інтер'єрів, архітектурних споруд, а також бурлескному а інколи трагічному, інколи гумористському просторі (просценіумі) культури, який виникав між двома великими сценами: сценою величезних світових подій і сценою мистецькою. Естрада ставала справді масовою. Вона входила в маси не на правах етнокультурного

феномена, не на правах видовища урбанізованого суспільства, як це відбувалося у перших всесвітніх виставках, а на правах очікувань катаклізмів, на правах інтерпретації сценічного простору величезних подій – політичних і водночас естетичних засад буття культури. Ці події потребували антитези, потребували свого екрану – мистецького образу відображення людини в просторі зламів, катастроф і несподіваних подій.

Все починалося з тих розваг, які мали суто клубний характер. «Летюча миша», «Криве дзеркало» – це ті клуби кабарежного типу, які виникають у Російській Імперії, і які об'єднують навколо себе інтелігенцію, всіх небайдужих людей. Так А.Н. Толстой пише: «Чи не нагадуємо ми мандрючих собак, котрі шукають притулок?... Більш підходящої назви, ніж «Бродяча собака» для клубу було не придумати. У зовнішніх дверей висіли молоточок і дошка, у котру той, хто приходив повинен, був стукати. Спускаючись в підвал по сходах у десять сходинок, ви потрапляли в невелику приймальню... Стояв великий аналой для книги, котру ми називали «Свинною книгою». У ній повинні були залишати автографи всі гості. Зал на 80 людей, по стінам залу дивани, по середині круглий стіл з тринадцятьма табуретами навколо... Судейкін розписав стіни: Тарталья і Панталоне, Смеральдіна і Бригелла, і навіть сам Карло Гоцці – всі вони сміялися і робили нам гримаси з кожного куту» [2, 189].

Таким чином, «собака, що мандрує», – це певний тип життя. Це передбачення того бездоленого простору, який дуже швидко прийшов в Європу. Кафе мало своєрідний геральдичний герб: худеньке собача з медаллю на цепу уособлювало долю всіх мешканців підвалу – театру кабарежного типу. Життя цих театрів було недовгим, але воно створювало своєрідну мистецьку ауру.

Естрадний образ ніс в собі відлуння великих стилів, образу людини на межі століть, яка жила очікуваннями і весь час знаходилася на роздоріжжі почуттів, на роздоріжжі вибору шляху. На роздоріжжі того проблемного поля буття, в якому існував весь світ в цілому. «Летюча миша» народилась в 1908 р. і проіснувала до 1920 р. Отже, всього 12 років. «Бродяча собака» – це теж не довгий вік, але можна стверджувати, що всі театри кабарежного типу або естрадні заклади існували завдяки поетиці, яка виникала як єднання простору повсякдення і великої поезії. Сюди приходили О. Мандельштам, В. Маяковський, С. Городецький, В. Хлебников, М. Гумельов, А. Ахматова та ін.

С. Клітін пише: «В ті роки, буквально вся Росія була насичена театрами малих форм і театральними клубами. Загальною платформою

для них з'явився гострий розум літературної першозасади, хоча досягалось це з великою напругою. В тому ж Петербурзі та Москві відкривалась маса театрів мініатюр різних напрямів. По їх назвах можна визначити жанрову специфіку кожного: «Невський фарс», «Модерн», «Літійний театр жахів», «Літійний інтимний театр», «Буфф-мініатюр». Серед множини поставлених мініатюрних п'єс зустрічались справді високі зразки творчості російських сатириків і гумористів» [2, 194].

Хоча мова йде лише про Росію, варто зазначити, що це був загальний дух. Він існував також і в просторі України. Так, Борис Косарев, театральний художник, згадує про те, що в Харкові існував театр кабаретного типу, який називався «Д. А.» («Дім актора»), який знаходився на вул. Сумській. Це був напівпідвал. Сюди приходила інтелігенція Харкова [3]. В складні роки випробувань, політичних катастроф цей напівпідвал ставав образом, який легко було ідентифікувати з тою самою собакою, що мандрує і з усіма іншими театрами того ж типу. Головна риса цих установ – це артистизм, зустріч з акторами, неформальне єднання акторської майстерності і аматорських колективів, які поєднувалися на одній сцені з поезією, читанням поетичних творів і водночас з гастрономічною частиною естрадного буття, без якої не могла обійтися вся ця неформальна атмосфера.

Варто зазначити, що Перша Світова Війна зупинила і не зупинила рух того сценічного виміру буття, в якому існували кабаре-театри, дома акторів, напівпоетична, напівбогемна і напівартистична реальність буття людей. Якщо порівняти культурний ландшафт двох війн (Першої та Другої Світової війни), то антитезою жахливим катаклізмам Першої Світової була поезія, поетика сценічних форм, яка в тій чи іншій мірі тяжіла до естрадного сценізму. Але це були форми камерного типу, які не пов'язувалися з ландшафтом військових подій. Друга Світова принесла інші форми, коли на машину сідали актори, всім відомі блискучі артисти, приїздили на фронт і буквально на місці військових подій здійснювали «атракціони» єднання з тими, хто знаходиться на межі життя і смерті. Актори не лише підбадьорювали, але і привносили мистецтво в поле бою.

Тоталітарна культура СРСР утилізувала мистецтво естради. Воно стало агітпропом, принесло на поле повсякдення війни мистецькі інтонації, які розтяглися по великим дорогам військових подій. Дім на колесах, машина, на якій співали пісню всім відомі і всім знайомі актори – цей дім ставав своєрідним «кабаретним театром», який вже важко було назвати «Собакою, що мандрує». Сценічний простір мав

зовсім інший присмак. Однак тоталітарна культура не забороняє джаз, а раптом створює театр мініатюр в 1939 р., який очолює Аркадій Райкін все своє життя як легітимні форми камерного видава.

Отже, тоталітарні культури Європи і тоталітарна культура в рамках СРСР були зацікавлені саме в тому сценічному просторі, який мав ознаки естрадного мистецтва. Взагалі в цей час ідуть широкі дебати про те, а «що ж таке естрадне мистецтво»? Саме в рамках, будемо говорити, поетики сценічного простору тоталітарної культури виникає узагальнений образ сцени, узагальнений образ естради як певного мистецтва, найближчого до людини, що могло позмагатися лише з таким же близьким до людини мистецтвом, як кіно.

Естрада утворюється то як сукупність малих форм, то як певна сценічна реальність, то як своєрідне концертне видовище, як єднання всіх видів мистецтв. Проте, естрадний синтез мистецтв ніколи не буває сталим. Він не є суто специфічним, як, наприклад, театральний синтез мистецтв, хореографічний синтез мистецтв, а також синтез мистецтв в архітектурі. В естраді він залежить кожен раз від набору тих номерів, подієвих атракціонів, які взаємодіють в загальному просторі.

Естрада знаходила свою образну домінанту. Вона могла бути вербальною, танцювальною, розважально-цирковою, якою завгодно. Синтез мистецтв формується як своєрідний образ масової культури, сценічний образ, який створюється на підмостках, апелює до маси глядачів.

Різні дослідники визначають суть квінтесенції естради по-різному. Так, С. Клітін бачить її у «відкритості» сценічного простору, формулює мистецтво естради як мистецтво «відкритих помостів». Відкритих, в плані, орієнтації на глядача, орієнтації на діалог. Відкритість є щирість діалогічного спілкування, або діалогічного слова, діалогічного жесту [2].

Однак можна інакше визначити естраду, визначити суто онтологічно, починаючи від всього того набору можливостей, які дає сам цей поміст. Зараз вражають факти, що в концтаборах сталінських часів існували театри, які можна назвати теж «естрадними», де грали мініатюри, розігрувалися фарси. Більше того, в цих театрах грали професійні актори, які були ув'язнені. Цей сценізм і тип естрадного образу чомусь не добачають в світі сценізму естради ХХ ст. Не варто говорити, що Лесь Курбас збирав трупу із абсолютно різних виконавців. Сюди входили і професійні актори, і професійні злочинці, вбивці, які теж грали блискуче. Ці театри зараз потребують, особливого прискіпливого аналізу.

Що це за театр? Його можна визначити вже в рамках системи В.Мейерхольда як своєрідний жест-антитезу, жест гри над світом, гри в пеклі. Жест, який формується, як тотальне мізансценування реальності. Це тотальне мізансценування теж мало ознаки естрадного мистецтва.

Цей вимір тоталітарної реальності є складним перетином повсякдення, знаходження в реальності уявній, реальності високого мистецтва, високих ідеалів. Тобто можна стверджувати, що саме в тридцяті роки сформувалась категоріальна матриця визначення мистецтва естради. Мистецтва естради, що формувалося в рамках Радянського союзу і культури тоталітаризму в цілому. Естрада розумілось дуже широко – це академічна, так звана філармонічна естрада, де існували і співіснували високі ті інші жанри, це естрада кабаретного типу, яка була пов'язана з джазовими формами музикування і ін.

Так, Леонід Утьосов, в своєму теа-джазі здійснив величезний вирок, показав, наскільки джаз може бути національно сприятливим в просторі тоталітаризму, наскільки він може бути інтегративним полем вільних розкріпачених почуттів. Так, у фільмі «Веселі хлоп'ята» бачимо стихію необмеженого мистецького вчинку, який здійснюється в рамках теа-джазу, тобто, театралізованого джазу відкритих помостів.

Проте саме відкритість сценічного простору, якщо її формулювати в рамках архітектоніки сцени, ніколи не буває тотальною. Вона завжди має межі, має риси театральних систем, має характер того чи іншого образного сценізму, який специфікує цю відкритість. Так, театри кабаретного типу – це одна відкритість. Театри масових подій агітпропу – це зовсім інша відкритість. Театри, які утворювались в рамках дозволеного згори теа-джазу, наприклад, і театру мініатюр – це зовсім інша відкритість. Скрізь здійснюється естетичний феномен щирого, вільного, бурлескного і будь-якого іншого визначення події. Але сама естетика специфікується в рамках того сценізму і того виміру, який визначає форми відкритості, форми того чи іншого жанрового типу.

Отже, мініатюра, театр мініатюр, тяжіння до короткого хронометражу стислої інформативної ємкості образних презентацій видава в масовій культурі першої половини ХХ ст. стає домінантним. Це було випробуванням на той цікавий культурний феномен, який давно відомий як «концентрація інформації». Так, в давньоруському письмі, наприклад, використовується система фіксації тексту, коли вибувають голосні, залишаються лише одні приголосні літери. Таким чином, інфраструктура письма повертається до більш ранньої

консонантної системи письма, де голосні були еліміновані. А інколи – до ще більш ранньої системи – піктографічної, де зображення, ієрогліфи корелювали з приголосними. Тобто, можна стверджувати, що цей феномен, який визначається як скорочення хронометражу подієвості образних презентацій номера є певним архаїзмом. Тобто, є певною традицією, яка в інших видах мистецтва набуває ознак головних висхідних архетипів культуротворення. Це є найважливішим фактором, який не можна недооцінювати саме в формуванні сценізму естрадного мистецтва першої половини ХХ ст.

Все це можна легко побачити і в монтажі фільму «Веселі хлоп'ята», навіть у творчості Олександра Вертинського, Клавдії Шульженко та ін. Це говорить про певну, будемо говорити, щирість, звуженість каналу інформації і водночас про універсальність тих архетипів сценічного відображення реальності, які тут задіяні. Феномен скороченого, стислого хронометражу Райкін пояснював таким чином: «Звичайно, в драматичному театрі спектакль часто продовжується три, три з половиною години, але, як правило, публіка вже на другій хвилині знає, що буде далі. Навіщо ж грати три години? Зіграли три хвилини і достатньо. Оцей принцип ми поклали в основу нашого театру» [2, 222].

Цікаво, що використовуючи стислі форми презентації мініатюр і стискаючи час, буквально, до несподіваних образних презентацій, А. Райкін в той же час використовував неприродні для естради форми інструментовки. Так, співаючи свої пісні, він завжди використовував симфонічний оркестр. Навіщо театру мініатюр симфонічний оркестр? Можна було обійтися лише одним співом, як це було в кафе-шантанах. Ні! Оркестр потрібен для того, щоб стислий час ще більше стиснути саме в плані музичних артефактів. Стиснути саме в плані надання йому ще більшої вагомості музичного простору, бо музика, яка звучить в пісні з допомогою оркестровки симфонічного оркестру, – це зовсім інша музика. Вона стає об'ємною. Стає поліфонічною і набуває тої варіативності, яка начебто втрачається в просторі стислого часу.

Мікромініатюра і симфонічний оркестр – це своєрідний оксюморон. Але саме це давало ту образну виразність театру А. Райкіна завдяки тому, що тут співіснували контрастні форми образності на правах взаємодоповнення, на правах того, що можна означити як «мімікрія жанру». Коли ми відчуваємо, що оркестр живе в короткому вимірі пісенного жанру, а короткий вимір пісенного жанру набуває ознак звичних для симфонічної оркестровки, то можна сказати, що виникає певна «симфонія мініатюр». Або мініатюра, представлена як симфонія. Такі складні презентативні образи стають

буквально штампами першої половини ХХ ст. Саме так будується вся поетика трюків Чарлі Чапліна. З одного боку, – це штамповані, всім відомі трюки, але в них вкладається душа маленької людини з необмеженим діапазоном бажань.

Не можна не відзначити, що театр першої половини ХХ ст. був в естрадному вимірі надзвичайно персональним. Ми вже зупинилися на деяких постатях, таких, як Л. Утьосов, А. Райкін. Олександр Вертінський – один із найвідоміших популярних бардів, співаків і водночас естрадних акторів. Син київського юриста, поет по натурі, який писав поетичні твори для свого виконання, здійснив певний вчинок естрадного образу. Він виконував пісні, які пройшли через всю Європу і стали образом доби, образом, власне, Вертінського. Образом його виконавської майстерності. Співак і актор починав зі стилю модерн, з захоплення комедією дель арте. Ранні виступи він здійснював в масці П'єро і виглядав досить несподівано з визначеними рисами маски, яка раптом починає набувати ознак живої людини у іронічному і водночас музичному по натхненню поетичному світі. Так, виникав образ тої культури повсякденності, яка асоціюється з інтелігентним вчинком. Пройшовши через стиль модерн з образом-маскою, яка стає маскою Вертінського на все життя його кар'єри артиста естради, актор весь час модифікував образ П'єро.

Згодом Вертінський, використовує твори Ахматової, Новікова, Блока, Інбер, Теффі, перевдягається в костюм чорного П'єро, змінює маску. Отже, виникає більш драматизований образ, який і змінюється, і не змінюється. Маска – це носій сталості, носій того, що не можна змінити, і водночас маска перетворюється на щось інше. Це і є естрада.

З 1920 по 1943 рр. Вертінський знаходився за кордоном: Туреччина, Румунія, Польща, Германія, Франція, США, Китай. Величезний каскад змін середовища обставин і водночас усталеність естрадного сценізму характерні для актора. Його особистісна інтонаційність належить, власне, йому. Повернувшись в роки війни в Радянський Союз, він теж щиро бере участь в усіх концертах, які відбуваються у агітпропі, знімається в кіно, виступає на естраді і, в певній мірі, стає натхненником для багатьох естрадних митців тих часів.

Не можна обминути ім'я Клавдії Шульженко. Її ім'я надзвичайно було піднесено саме в часи військових виступів агітпропу. Щастя бути потрібною, бажаною у всіх куточках військових подій, в будь-яких сценічних підмостках, на будь-якому просценіумі – це одна із найвеличніших ролевих ознак Клавдії Шульженко. Її спів, її образ простої жінки з народу, яка простою мовою, без ускладнень говорила

найголовніше, висловлювала найскладніші проблеми буття людини, стає емблемою і символом естради першої половини ХХ ст.

Якщо говорити про масову культуру саме цих часів, починаючи від масовості театрів кабарежного типу, масовості теа-джазу Утьосова, масовості кінематографічної, яка приходить до всіх акторів естради в ті часи, то ця масовість є особливою – вона персоніфікована. Персоніфікована настільки, що справді актор знає, що буде через дві хвилини, глядач знає, що буде через дві хвилини, але весь світ не знає, що через ці дві хвилини буде катарсис. Буде зрив почуттів. Буде той виплиск почуттів, який і дарував людям щастя сценічного спів буття. Щастя поєднання в просторі того тотального сценізму, який і був, і не був феноменом тоталітарного суспільства. З одного боку, він цілком вписується в рамки тоталітарної естетики, а, з іншого боку, – цей сценізм ставав антитезою тоталітаризму.

Можна стверджувати, що естрада ненав'язливо, на основі персоніфікації, більше того, образної презентації найголовніших цінностей, найголовніших антропологічних ознак культури, різних культур давала можливість виходу, звільнення почуттів, можливість того катарсису, який не має своїх аналогів вже в більш пізні часи. Імпровізаційність, персональність, непередбаченість поведінки і водночас всі складні культурні ландшафти війн, катастроф і всіх інших подій дають можливість естраді бути самим близьким до людини мистецтвом.

Формування сценічних жанрів естрадного мистецтва можна визначати по-різному, але його не можна структурувати по вертикалі, знизу вгору – від етнокультурного виміру до залучання професійного мистецтва, зокрема, симфонічних оркестрів, мистецтво театру, і т. д. і т. п.. Весь цей процес формувався, можна сказати, симультанно. Тобто в одному часі та просторі формувалось відразу дві лінії специфікації естрадного мистецтва.

З одного боку, – це була ландшафтна інсталяція високих видів мистецтва, зокрема, симфонічного, оркестрового, пов'язаного з виконанням на літніх естрадах всього того арсеналу всесвітньої музики, яка звучала в інший час у предметному середовищі театру. Адже згодом сам по собі симфонізм і суто театральний простір на підмостках ландшафтного типу розвивається. Він все більше набуває ознак, того, що ми називаємо «легким мистецтвом», або естрадним мистецтвом в сучасному розумінні цього слова, пов'язаного з короткими експозиціями як музичного, так і хореографічного простору естрадної реальності. В тому числі ексцентрики, акробатичних номерів і т. п.

Естрадне мистецтво як засіб інституалізації масових видовищ проходить декілька стадій, які умовно, за А. Тоффлером, можна пов'язати з першою, другою і третьою хвилею, тобто з етнокультурним, індустріалізованим і постіндустріальним вимірами масових видовищ, які завершуються так званою демасовізацією, коли виникає феномен «розсіяного натовпу».

Тобто естрадне мистецтво першої половини ХХ століття інституалізується в рамках етнокультури, в рамках великих виставок, де виникають такі ідоли індустріалізму, як Ейфелева башта й ін., в рамках широких, масових подій, пов'язаних з військовими масовими пересуваннями, військовими катастрофами, які теж потребували своїх мистецьких акцій. Масова культура першої половини ХХ ст. в її естрадно-сценічних формах – це розмаїття театрів кабаре типу, починаючи від стилю модерн, захопленням комедією дель арте. Можна назвати багато інших прикладів, але сутність не в кількості назв, а в тому, що масовість першого періоду була суто камерною.

Потім формується вже та масовість, яка визначається в складному і драматичному перетині виборювання персональності в естрадному мистецтві. Це персональність акторів-виконавців, таких, як О. Вергінський, К. Шульженко, Л. Утьосов та ін. Це персональність, яка висуває інтеграторів естрадного мистецтва як лідерів його сценічного простору.

Масова культура в першій половині ХХ ст. не визначається як культура споживання і культура, орієнтована на рекламно-брендингові стратегії. Поки що вона не є тою культурою, яка має форми масовості, зазначені як суто споживацькі і суто орієнтовані на рейтинги, мас-медіа, на широку презентацію імен. Ми маємо те формування сценічного жанрів естрадного мистецтва, яке є відповіддю на весь складний, сценічний подієвий простір всесвітньої культури, що потребує своїх адекватних вимірів саме у камерному вигляді. Тобто у вигляді естрадного.

Масова культура першої половини ХХ ст. в її естрадно-сценічних образних конфігураціях – це переважно культура, яка формується в камерному просторі видовища, яке здійснюється «тут і зараз». Просценіум, або авансцена, набуває найважливіших вимірів межі діалогу актора, акторів і глядачів. Сам живий діалог, відкритість цих помостів дає можливість стверджувати, що естрада до середини ХХ ст. існує в її, будемо говорити, автентичному полі, яке ще не обтяжене індустрією мас-медіа. Не обтяжене технологіями масової культури, які стають індустріалізованими, інформативно насиченими саме в контексті мультимедійних, трансмедійних та мультикультурних,

мультиценічних процесів, що відбуваються в культурі другої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Акимов В. В.* Леонид Утесов. – М. : Олимп, Аст, 1999. – 144 с.
2. *Клитин С.* История искусства эстрады. – СПб. : Санкт-Петербургская государственная академия театрального искусства, 2008. – 448 с.
3. *Легенький Ю. Г.* Культурология изображения (опыт композиционного синтеза). – Киев : ГАЛПУ, 1995. – 412 с.
4. *Сапожник О. В.* Антология української популярної естрадної музики. – К. : ДАККіМ. – Ч.І. – 2003. – 154 с.
5. *Хренов Н. А.* Зрелища в эпоху восстания масс. – М. : Наука, 2006. – 646 с.

Калужская В. А. Сценический образ эстрады в начале ХХ века.

В статье определяется специфика формирования эстрадного искусства в пространстве массовой культуры и ее генеалогическом измерении. Массовая культура характеризуется в измерении тоталитаризма и постмодернизма.

Ключевые слова: массовая культура, тоталитаризм, постмодернизм, эстрада.

Kaluzhska V. O. Stage image of variety in the early XX century.

The article defines the specific character of formation of variety art in mass culture and its genealogical aspect. Mass culture is described in the context of totalitarianism and postmodernism.

Keywords: mass culture, totalitarianism, postmodernism, variety.

Старовойт О. В.

ПРИРОДА ЛЮДИНИ ЯК ТВОРЦЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Для кожної людини культура є насамперед предметним світом олюдненої природи. Але водночас вона також – продукт людської творчості. Як спосіб збереження власної ідентичності творення культури є буттям ціннісно-змістового універсуму людини. Тому як творцеві культури їй притаманні різні фундаментальні риси, які розгортаються в площині не тільки соціокультурних аспектів життєвого шляху, але й індивідуальної історії. А осердям особистості як творця культури виявляється світогляд з його здатністю до вдосконалення та збагачення духовно-культурними здобутками

людства: знаннями, ідеалами, цінностями тощо. Вагоме місце в такому збагаченні посідає інноваційна культура з притаманними їй акмецільовими стратегіями самовдосконалення особистості.

Ключові слова: культура, культуротворення, культуротворчість, інноваційна культура.

Насамперед варто визначити загальні характеристики людини як особистості – творця культури. Завдяки перетворювальному впливові людини на світ виникає так звана друга природа, культура як предметний світ олюдненої природи. Культура є реалізацією людської творчості й волі. Звідси випливає розмаїття форм культурного розвитку. Однак культура є закріпленою в тих символічних формах, які кожне покоління отримує у спадок від попередніх. Надіндивідуальна логіка культури не залежить від бажання окремої людини; справедливо буде сказати, що й культура творить людину. Проте слід урахувати, що культура сама є продуктом людської творчості: через неї людина відкриває, змінює світ і саму себе. Людина є творцем, і лише через це – витвором культури.

Становлення проблемного поля культурології складають роботи таких вчених, як Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Л.А. Коменський, Дж. Віко, М.Ф. Вольтер, М.Ж. Кондорсе, Ж.-Ж.Руссо, Ш. Монтеск'є. Культурологічна концепція Й.Г. Гердера. Еволюціоністські концепції культури – Л. Морган, Е. Тайлор, Г. Спенсер, Дж. Фрезер. Соціологічний (М. Вебер, П. Сорокін, Г. Маркузе, Т. Адорно), аксіологічний (В. Дільтей, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), антропологічний (Л. Уайт, М. Мід), діалогічний (В. Біблер, М. Бахтін) напрями в культурології.

Метою статті є розкриття природи людини як творця інноваційної культури.

Зустріч між онтологічними змістами життів суб'єктів стає необхідною умовою життя людини, її діяльності як творця культури, носія свободи. І лише надалі, коли вона вже пізнала досвід відношення, відчула, що інша людина може стати для неї самим сенсом буття, побачила через зв'язок «Я-Ти» цей сенс, вона вже здатна заглиблюватись у світ об'єктів, тепер уже наповнюючи їх смыслом і мірою власної духовності. Людське «Я», яке сформоване спілкуванням, такий спосіб творення (творення через відношення) переносить на світ, вміє «розмовляти» зі світом, вміє «запалювати» його собою. Творчість завжди пов'язана зі зміною смыслу і не може стати суто матеріальною силою [2]. Саме такий підхід дає змогу

розкрити фундаментальну роль людської особистості як творця культури.

Поняття культури позначає універсальне ставлення людини до світу, через яке людина створює світ і саму себе. Вивчаючи різні культури, ми відкриваємо для себе інші людські світи, в яких люди й жили, і усвідомлювали себе інакше, ніж ми. Кожна культура є способом творчої самореалізації людини. Тому осягнення інших культур збагачує нас не тільки знанням, але й творчим досвідом [8, 85].

Дослідники визначають основні напрями, у яких виявляє себе культура:

- культура ставлення і культура саморегуляції, єдність яких утворює культуру особистості;
- культура інтелектуальної діяльності і культура предметної діяльності, що в сукупності становлять культуру діяльності;
- культура поведінки і культура спілкування, які представляють культуру соціальної взаємодії [7, 35].

Будь-яка діяльність, практична чи теоретична, матеріальна чи духовна, окрім творчого аспекту, містить аспект функціонування, тобто засвоєння культури. Творення культури – це екзистенційно-антропологічний фундамент культуротворчості як «культури, що живе», триває, «як діяльності, що її сутнісно творить індивід, яка виводить його у справжнє буття напруженням свідомості, волі і відчуття» [1, 47-48].

Культуротворення – це не лише привнесення у світ «принципової новизни», а й підтримка наявного буття світу культури, а також особової структури людини. Культуротворення – це спосіб зберегти особову ідентичність за допомогою засвоєння та трансформації культурних форм і оволодіння створеними раніше культурними смислами (інтеріоризація, відкриття їх «для себе»); це тотожний особовому саморозвитку процес перетворення власного життя на буття-в-культурі. Культуротворчість постає як процесуальне буття ціннісно-змістового універсуму, що складає предмет онтології культури. Для чіткого визначення культуротворчості як категорії застосовують її формалізацію, що має принаймні два аспекти – явище (рефлексії культуротворчого процесу, форми, свободи, діалогу, діяльності, функції) та зміст цього явища. Такий підхід, на думку Г. Герасимович, найбільш повно розкриває культуротворче буття [4, 150].

В. Леонтєва визначає феномен культуротворчої сутності людини як творчий процес втілення фундаментальної властивості, що закладає

онтологію «специфічно людської» можливості осмислення картини світу й утвердження самої себе в ньому. Дослідниця визначає культуротворчість як реалізований у виконанні людини процес креації та буття культури, її збереження й удосконалення; як продукування культурних явищ, кожне з яких становить конкретну єдність культурних смислів, що виявляють себе через афірмацію (утвердження) і культурні форми [10, 44]. Такий підхід ґрунтується на розумінні культури як свідомої творчої діяльності людини, що призводить до усвідомлення людського світу, світу смислів та цінностей [10, 6].

Сприймаючи культурні цінності й перетворюючи їх на особисте надбання, людина творить нові смисли культури, оживлюючи пасивні, протилежні творчості ціннісні досягнення попередніх поколінь [4, 150]. О. Суший вважає, що людина повною мірою може реалізуватися як культурна істота лише в тому разі, якщо спроможна зробити внесок у процес безперервного розвитку культури [1, 88-91].

Якими ж фундаментальними рисами характеризується особистість як творець культури? Серед сучасних дослідників найбільш поширеними є два підходи до визначення її специфіки. Один з них (Б. Ананьєв) полягає в аналізі процесу людського життя, його структури, вивченні соціокультурних і соціально-психологічних аспектів життєвого шляху, впливу їх на особистість. Процес життя і розвитку систематизується через події, що відбуваються як у зовнішньому середовищі, так і у внутрішньому світі, а також через події-вчинки, за допомогою яких особистість визначає своє місце у світі. У межах другого підходу (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська) досліджуються різні властивості особистості в їх розвитку. Основним предметом дослідження тут є взаємодія людини зі світом, яка визначається рівнем розвитку особистості, способом побудови людиною свого життя. Життєвий шлях постає як індивідуальна історія, опосередкована життєвими циклами, як організація часу життя, реалізація життєвих стратегій [12]. На нашу думку, другий підхід є більш продуктивним для глибшого розуміння особистості як творця культури, оскільки дає змогу врахувати специфіку різних типів особистості, показати динаміку їх змін в єдності з динамікою культуротворення.

Можна погодитися з Н. Богдановою, яка вказує: в основі процесу самореалізації і самоутвердження на підставі гуманістичного ідеалу, згідно з культурними завоюваннями людства, перебуває світогляд особистості, а її «хребет» визначає система ціннісних орієнтацій особистості [3, 73]. Тому інтегральною характеристикою людської

особистості як творця культури, на нашу думку, насамперед постає розвинений світогляд, здатність до його удосконалення, до постійного збагачення духовно-культурними здобутками людства – знаннями, ідеалами, цінностями.

Розвиток світогляду людини як творця культури знаходить вияв у комплексному процесі удосконалення її загальнокультурних, професійних, особистісних якостей. Г. Пономарьова зараховує до загальнокультурних якостей особистості духовність, громадянськість, ерудицію; до професійних – знання предмету діяльності, технологічну культуру, психологічну культуру; до власне особистісних якостей – ставлення до інших людей як до суб'єктів, які розвиваються, ставлення до себе як до суб'єкта, який розвивається, культуру особистісної взаємодії [11].

Н. Богданова слушно зазначає: людська особистість не може виявити, ствердити себе, не задіюючи власні можливості у надбаннях культури. Об'єктивовані культурні здобутки постають своєрідним стимулятором творчості, благодійною основою особистісно-творчих зусиль. Найбільш адекватним виявом культури є життєтворчість людини, яка завершується розвитком, збагаченням її індивідуально-особистісних здібностей і можливостей. Найбільш істотним у культурі як історично сформованій єдності об'єктивно-предметної творчості людини та її самотворчості, на думку дослідниці, є останнє. Як у своїй історичній даності, так і в предметно-речово-смысловій сповненості культура – це насамперед єдність усієї творчості людини, представлена в її самотворчості [3, 33].

Культура як феномен особистісного буття визначає якісні показники розвиненості особистості в її цілісності, що формується на основі освоєння людиною культурного досвіду соціуму в усіх сферах життєдіяльності, знаходячи вияв у діяльності особистості і результатах цієї діяльності. Як важливий складник загальної культури, інноваційна культура виявляє себе у створенні нових можливостей для самореалізації особистості на засадах творчості. Як зазначає В. Долгова, кон'юнкція особистісної і інноваційної культур є очевидною: її визначає поступальний розвиток, здійснюваний в історичному процесі людської діяльності, що втілює прогресивні тенденції суспільного життя, відкриває нові можливості для розвитку особистості [6].

Варто наголосити, що можливості особистісної самореалізації мають охоплювати різні сфери людської діяльності. О. Козлова і Р. Миленкова підкреслюють, що інноваційна культура особистості набуває цінності тільки у тісному взаємозв'язку з іншими видами

культури – моральною культурою (на рівні регулятора прийняття інновацій), інформаційною (творення, обробка, зберігання, використання, поширення інформації), правовою (у галузі захисту інтелектуальної власності, правового забезпечення впровадження інновацій), організаційною, культурою міжособистісного спілкування [9, 35].

Тому інноваційну культуру необхідно розглядати з позиції формування особистості як духовно розвиненої людини, яка спрямує реалізацію свого інноваційного потенціалу на заходи, що дозволять гармонізувати тандем «культура – природа». Такий підхід Л. Штефан розглядає як базову основу подальшого розвитку методологічних основ формування інноваційної культури [14, 355].

Загальні характеристики людини як особистості – творця культури перебувають у центрі уваги однієї з сучасних сфер людинознавства – акмеології. Її предметом є закономірності, умови та чинники самореалізації творчого потенціалу людини (будь-якого фаху) на шляху досягнення нею (як суб'єктом діяльності) найвищих показників у діяльності й творчості [5, 39].

Інноваційна культура є однією з процесуальних складових особистісної культури і культурного розвитку. У найширшому розумінні інноваційна культура визначає усю життєдіяльність людини: матеріальне виробництво, соціально-політичні відносини, сферу духовного розвитку, побут, людські стосунки. Її акмеологічну сутність визначає те, що:

- інноваційна культура є інваріантом будь-якої сфери людського життя;
- інноваційна культура є кон'юнкцією будь-якої культури;
- інноваційна культура постає продуктом взаємодії культури та цивілізації [6].

Акмецільовими стратегіями самовдосконалення інноваційної культури особистості на етапі професіоналізації дослідники визначають орієнтації на розвиток професіоналізму, опанування методологічної, економічної, правової, технічної культури, накопичення людського капіталу. Реалізація кожної із зазначених стратегій передбачає вирішення особистістю низки взаємопов'язаних завдань:

- у професійній сфері – самоосвіта, пошук, розробка, впровадження нових технологій, індивідуалізація праці, емоційно-вольова регуляція, зміна ціннісних орієнтацій;

- у розвитку методологічної культури – розширення знань про методологічні підходи до діяльності, оволодіння технологіями дослідницької діяльності, моделювання власної наукової діяльності, систематичне аналітичне спостереження цієї діяльності, пошук зв'язків теоретичних положень з практичним досвідом, узагальнення передового професійного досвіду;

- у розвитку економічної культури – опанування засад наукової організації праці, ведення власного бюджету, розрахунок економії засобів праці, розвиток прагнення подолати споживацьку позицію, посилення власної активності, виявлення розумного ризику у вирішенні завдань, усвідомлення відповідальності за власну підготовку, ощадливе використання ресурсів праці;

- у розвитку правової культури – розширення знань сучасного законодавства, усвідомлення власних суб'єктивних прав, виконання власних обов'язків, розвиток уміння захищати ці права та обов'язки, збагачення власного юридичного досвіду, уміння працювати з нормативно-правовою документацією;

- у розвитку технічної культури – опанування комп'ютерних, інформаційних, комунікативних технологій, розширення ергономічних знань;

- у накопиченні людського капіталу – розвиток уміння навчатися, готовність вирішувати інноваційні завдання, розвиток компетентності, здатності до співробітництва, кооперації, самопізнання, апробація власних можливостей, розвиток змістовної й виконавчої самостійності [15, 291-295].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова А.* Отчуждение как форма развития культуры. – К. : Самватас, 1996. – 194 с.
2. *Бачко Н.* Деякі аспекти філософії діалогу [Електронний документ]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11729/1/3_aspektu%20filosofii.pdf.
3. *Богданова Н.* Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наукове видання. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 302 с.
4. *Герасимович Г.* Культуротворча сутність людини як соціальної істоти // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 13. – Серія філос. – С. 149-155.
5. *Данилова Г.* Теоретичний аналіз професіоналізму суб'єкта діяльності в контексті акмеології // Освіта і управління. – 2008. – Т. 11. – № 1. – С. 35-46.

6. Долгова В. И. Акмеологическая сущность инновационной культуры кадров государственной службы [Электронный документ]. – Режим доступа: http://www.lib.csu.ru/vch/5/1999_01/008.pdf.
7. Зимняя И. А. Общая культура человека в системе требований ГОСТа / И.А. Зимняя, Б.Н. Боденко, Т.А. Кривченко, Н.А. Морозова. – М. : ИЦПКПС, 1999. – 67 с.
8. Каріков С. А. Філософія. Розділи: Філософська антропологія, соціальна філософія, філософія культури : навчальний посібник. – Х. : НУЦЗУ, 2011. – 128 с.
9. Козлова О. Г. Соціальні трансформації: інноваційна культура особистості в мінливому світі / О.Г. Козлова, Р.В. Миленкова // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення. Матеріали міжнародної наукової конференції 10-12 травня 2007 року. У 2 ч. – Суми : СОШПО, 2007. – Ч. 1. – С.33-36.
10. Леонтьева В. Культуротворческий процесс: основания и начала. – Х. : Консум, 2003. – 216 с.
11. Пономарьова Г. Ф. Моніторинг формування інноваційної культури педагога у ВНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-lib.zakdu.edu.ua/index.php?option=com_sobi2&sobi2Task=sobi2Details&catid=874&sobi2Id=180092&Itemid=17.
12. Реттих С. В. Социокультурные коммуникации новых культурных смыслов [Электронный ресурс]. – Режим доступу: www.sgu.ru/files/nodes/86769/Rettih_S.V._g_Barnaul.doc.
13. Сушиї О. Культурфілософські принципи творчої діяльності людини // Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 88-91.
14. Штефан Л. В. Інноваційна культура як культурологічний феномен сучасності // Проблеми інженерно-педагогічної освіти / зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 22-23. – С. 354-359.
15. Шумакова О. А. Акмецелевые стратегии самосовершенствования инновационной культуры личности на этапе ее профессионализации // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – Вип. 81. – С. 289-297.

Старовойт О. В. Природа человека как творца инновационной культуры.

Для каждого человека культура является прежде предметным миром очеловеченной природы. Но одновременно она также – продукт человеческого творчества. Как способ сохранения собственной идентичности создания культуры является бытием ценностно-смыслового универсума человека. Потому как создателю культуры ему присущи различные фундаментальные черты, которые разворачиваются в плоскости не только социокультурных аспектов жизненного пути, но и индивидуальной истории. А сердцевиной личности как творца культуры оказывается мировоззрение с его способностью к совершенствованию и

обогащению духовно-культурными достижениями человечества: знаниями, идеалами, ценностями и т.п. Важное место в таком обогащении занимает инновационная культура с присущими ей акмецевельными стратегиями самосовершенствования личности.

Ключевые слова: культура, культуротворение, культуротворчество, инновационная культура.

Starovoit O.V. The nature of personality as a creator of innovation culture.

For each person culture is the subject matter of the humanized nature. At the same time, it is the product of human creativity. Being the way of preserving its identity the creation of culture is the existence of the axiological universe of the person. Thus, as a creator of culture, the person has various fundamental features, developing not only in socio-cultural aspects of life, but also in individual history. The core of personality as a creator of culture is world view with ability to perfection and enrichment with spiritual and cultural achievements of humanity: knowledge, ideals, values, etc. An important role in this enrichment is played by innovation culture with its strategies of individual improvement.

Keywords: culture, creation of culture, cultural creativity, innovation culture.

Качан К. Є.

ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО НЕОЯЗИЧНИЦТВА

У статті розглянуто феномен неоязичництва в Україні. Аналіз цього явища дозволяє зрозуміти його сутність у соціокультурному процесі нашої держави.

Ключові слова: неоязичництво, рідновірство.

Сьогодні у суспільно-політичну тканину українського соціуму поряд з християнством активно влітається нетрадиційна релігійність. Періодом стрімкого поширення новітніх рухів у нашій державі були часи перебудови, адже тодішня соціально-політична ситуація надавала можливість для формування нетрадиційної релігійної картини. Одним з проявів новітніх феноменів сучасного українського суспільства є неоязичництво, дослідження і розуміння якого є важливим в аналізі історії розвитку і впливу релігії на свідомість громадян України. Об'єктивна оцінка релігійних процесів минулого та теперішнього є невід'ємною частиною свідомості освіченої людини.

Актуальність питання виникнення та розвитку сучасного українського язичництва породжене його впливом на соціальне,

політичне та культурне життя суспільства. Важливість поглиблення досліджень у цій сфері визначається зростанням соціокультурної та політико-ідеологічної напруженості глобалізаційного світу. Адекватне розуміння досліджуваного феномена є найважливішим чинником прогнозування динаміки розвитку подій.

У цілому феномен українського неоязичництва маловивчений. Наявний емпіричний матеріал багатий, але фрагментарний і розрізнений, вимагає філософського, релігієзнавчого, культурологічного та соціологічного аналізу й узагальнення. Різноманітна інтерпретація неоязичництва в Україні породжена характерними особливостями та багатогранністю проявів у суспільстві. Тому, незважаючи на численні й достатньо глибокі дослідження означеної теми, проблема визначення сутності українського неоязичництва залишається не вирішеною.

Мета статті полягає в аналізі феномену українського неоязичництва, виявлення його самобутності та місця у соціокультурному контексті сучасної України.

Основна література, яка склала основу нашого дослідження, була поділена нами на наступні групи.

- праці дослідників українського неоязичництва та різних його аспектів (Шиженський Р. «Indigenous religions «Русь языческая»: этническая религиозность в России и Украине XX – XXI вв.», Базик Д. «Неоязичництво в сучасних релігійних шуканнях українців», Гоменюк Г., Терещенко С. «Русское и украинское неоязычество», Карпенко О. «Неоязичництво», Кузнецов В. «Рідновіри України»);

- робота представника українського неоязичництва (Лозко Г. «Українська віра (українське язичництво) – етнічна релігія українців»);

- періодичні видання та видавнича продукція неоязичницьких груп (журнали «Сварог», «Наследие Предков», «Атений», Извездник. Вестник Традиционной Культуры);

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше здійснено комплексне філософсько-релігієзнавче дослідження явища українського неоязичництва, динаміки розвитку та форм прояву в Україні, що дозволило показати, яким чином видозмінювалась релігійна картина нашої держави в останні десятиліття. У статті проаналізовані наукові погляди і оцінки щодо змісту понять віри наших предків і новоствореного феномену у нашій державі, висвітлені етапи виникнення організації українського неоязичництва та течій російського походження.

Перші неоязичницькі організації в Україні з'явилися наприкінці 1980-х років, не виключенням були і інші слов'янські країни. До лав

представників цієї течії входили освічені люди, інтелігенція. Лідерами язичницьких груп ставали кандидати і доктори наук, психологи, хіміки, письменники, майстри бойових мистецтв, літератори.

Феномен нового язичництва має місце в багатьох сучасних слов'янських країнах: Польщі, Білорусії, Болгарії, Чехії, Словаччині, Хорватії, Македонії, Естонії, Казахстані, Сербії. Особливістю цього руху є відсутність єдиного керівного центру: громади як об'єднуються внаслідок однакових інтересів, так і розпадаються в результаті розбіжності поглядів.

Як зазначалося вище, неоязичництво в Україні мало стрімке розповсюдження з часів здобуття незалежності. На сьогодні точну кількість прихильників цієї течії виявити складно. Рідновірський рух неоднорідний, представлений різними громадами, що мають свої обряди і традиції.

На території нашої держави функціонують як громади українського неоязичництва так і філії організацій інших країн. Внаслідок цього сформувались різноманітні класифікації цього явища.

Згідно таблиці рідновірів в Україні, складеної В. Кузнецовим, до українського неоязичницького руху відносяться: Об'єднання Рідновірів України (ОРУ), Родове Вогнище Рідної Православної Віри (РВ РПВ), Собор Рідної Української Віри (СРУВ), Руське Православне Коло (РПК), Великий Вогонь. Окремо відокремлюються течії російського походження: Велесов Круг, Союз Слов'янських Громад Слов'янської Рідної Віри (ССГ СРВ), Круг Язичницької Традиції (КЯТ), Схорон еж Славен та ін., незареєстровані місцеві громади, поодинокі прихильники Рідної Віри, козаки, етнографічні гуртки, неформальна молодь.

Відсторонено стоїть Церква РУН-Віри (монотеїстичної неорелігії з Дажбогом на чолі, створена Л.Силенком у середині ХХ ст., яка офіційно відхрещується від язичницької спрямованості) та «Давньоруська Церква Православних старовірів-інгліїнгів», очолена А.Хіневичем (Патером Дієм), що не сприймається серйозно більшістю рідновірських організацій та течій. Хоча в основі цих конфесій стоять принципи етнічної віри наших предків, вони продовжують розвивати самостійні віровчення [6].

Навесні 2011 р. утворилася слов'янська духовна течія КРУК, шляхом виходу з РВ РПВ. Перша громада з'явилась у Рівному, друга в Києві шляхом окремого ведення обрядів від ОРУ. Таким самим шляхом пішли Черкаська, Харківська, Одеська громади. Львівська утворилася шляхом новоутворення.

Розбіжність наукових поглядів і оцінок досліджуваного явища перш за все проявляється в невизначеності єдиним терміном і віри наших предків і новоутвореного феномену.

Існує думка щодо назви «православ'я», яка була запозичена християнськими ієрархами, з метою утвердження на руських землях. Адже в усьому світі християнство східного обряду називається ортодоксія. Первісно слово «православ'я» означало славлення богів, тобто язичницьке богослужіння. Воно складається з двох слів: Прав – Закон, що керує Всесвітом і Слав – славлення, урочиста служба, що супроводжується співом релігійних гімнів [2].

Православне християнство вважається назвою двовір'я, яке існувало в Київській Русі. Тобто православне християнство – це об'єднання «православ'я» рідновірів і християнства. Православними рідновірами в Україні виступає «Родове Вогнище Рідної Православної Віри».

Існують думки щодо назви «руська віра». Український етнограф В. Гнатюк доніс вислів старого гуцула, записаний під час експедиції на Гуцульщині: «Поки писанки пишуть, поки колядники ходять, доти наша віра руська в світі буде» [2].

Керівник Слов'янського духовного руху «Великий Вогонь» Г. Боценюк зауважує: «Якщо ми говоримо про язичництво, то в першу чергу ми розуміємо язичництво слов'янське, а в більш широкому сенсі – язичництво слов'ян, балтів і скандинавів, так як їх культури були багато в чому схожі, але мали і важливі відмінності. У моєму розумінні язичництво – це система моральних цінностей, світогляд, культура та звичаї слов'ян, що не втратили свою самобутність, що не засмічені пластами чужої духовної культури» [9].

Термін «язичництво» Г. Боценюку не дуже подобається, хоч і доводиться його використовувати у просвітницькій діяльності. Термін «рідновіри» також керівник «Великого Вогню» не вважає доречним, пояснюючи свою думку тим, що «історично склалося, що церква вже багато століть є традиційною і близькою значної частини слов'ян, стала для них рідною, а спроба переосмислити слово «рідновіри» як віру в єдиного Всевишнього бога Рода так само комічна і безглузда, як і термін «православне рідновір'я», тобто рідновіри «Прав славящих» [9].

Г. Боценюк віддає перевагу визначенню язичництва, яке використовував український краєзнавець О. Іващенко – «слов'янське народовір'я». У свою чергу Г. Лозко не згодна з отождненням нововідтвореного українського язичництва з неорелігією. На її погляд, неорелігії – це один із способів модернізації (чи, навпаки, архаїзації)

існуючих релігій. Вони часто є еkleктичною сумішшю кількох релігій чи теософських ідей. За способом створення, вони, як і світові, є штучними, тобто мають своїх засновників чи основоположників. На думку дослідниці, неорелігії є власними інтерпретаціями релігійного вчення, пропущеного через призму світогляду автора-засновника. Неорелігії, як і світові, також мають схильність до світового панування, поширюються в усі країни шляхом місіонерства, створення міжнародних центрів тощо. До неорелігій Г. Лозко відносить «Розу світу», Церкву Муна «Єднання світового християнства» [5].

На відміну від неорелігій, етнічні релігії, до яких відноситься українське язичництво є сукупністю релігійних вірувань у їхньому еволюційному розвитку, які побутували на теренах України. Цими віруваннями є: «релігія племен найдавнішої доби, які прийнято вважати предками українців як в етнічному, так і в культурно-історичному планах; релігія східнослов'янських племен Київської Русі до прийняття нею християнства; народно-побутова релігійність, що існувала паралельно з християнством протягом тисячоліття; сучасне відроджене язичництво. У вужчому розумінні – це традиційна релігія українців» [7, 101].

Ізведник російського язичництва називає новий релігійний рух неоязичницького спрямування рідновірством, що ставить за мету відродити слов'янські дохристиянські обряди і вірування. Рідновіри визнають священними «знання стародавніх слов'ян», дотримують реконструйовані обряди дохристиянських часів і деякі проходять обряди «очищення» і отримання імені, в результаті яких отримують нове слов'янське ім'я [4, 167].

За словами кандидата філософських наук, співробітника відділу релігієзнавства Інституту філософії НАН України Д. Базики, рідновірство не передавалось від покоління до покоління, його повторна поява стала можливою лише завдяки зусиллям людей, які цікавляться фольклором та етнографією. «Ці люди цікавились народознавством, побутом. Вони проводили етнографічні дослідження і вирішили відродити давню віру. І нинішні обряди відновлені на основі книг і описів, а не передані від пращурів» [8, 8].

Д. Базик розрізняє поняття «українського рідновірства», що є ширшим від поняття «українського неоязичництва». По перше це пов'язано з тим, що не всі рідновірські громади ототожнюють себе з назвою «язичництво». Деякі громади українських неоязичників «можуть ідентифікувати себе не як «українці», а як «русини, русичи» або ж пропагувати ідеї абстрактної слов'янськості, де фактично

розвиваються межі етнічної відмінності між віруваннями українців, білорусів, росіян тощо» [1].

Отже, за визначенням Д. Базики, «українське неоязичництво – це сучасний релігійний рух, об'єднаний провідною ідеєю відродження в умовах сучасності автентичних релігійних вірувань, які сповідували мешканці території України в дохристиянські часи». Натомість українське рідновірство – це «релігійний рух, зорієнтований на відродження, реконструкцію або створення етнонаціональних світогляду, світосприйняття та релігійних вірувань. При цьому вірування та обряди українських рідновірів можуть як уподібнюватись до первісних, автентичних вірувань, так і значно відрізнятись від них» [1]. Д. Базик виділяє п'ять груп сучасного «українського рідновірства», на основі системи уявлень про надприродне:

1) українські рідновіри-монотеїсти, в основі системи уявлень про надприродне яких покладено національно адаптований варіант монотеїзму на основі модернізації окремих етнічних елементів українського язичництва (в першу чергу це релігійні громади РУН-Віри, а також Собор Рідної Української Віри);

2) українські рідновіри-неоязичники, у віровченні яких стосовно сфери надприродного фігурують пантеїстичні та політеїстичні уявлення, які інтегруються в розвинений генотеїзм (громади Українських Язичників «Православ'я» та Релігійний центр Об'єднання релігійних громад Рідновірів України, громада «Трійця», Родове Вогнище Рідної Православної Віри, громада «Руси», які відокремились від РВ РПВ, «Руське Православне Коло», яке також виникло шляхом відокремлення від РВ РПВ, незалежні громади Рідної Віри);

3) сучасні «язичники-атеїсти», які вважають себе вільними від вірування в реальність надприродного світу, однак вшановують прадавніх богів лише як символи минулого, відзначаючи свята, звичаї та обряди на знак поваги до своїх пращурів (духовна течія «Великий Вогонь»);

4) ймовірні (можливі) рідновіри, або так звані «симпатики» рідновірства, в яких відсутня чітка система уявлень про надприродне в рідновірській інтерпретації. Вони переважно є позаконфесійними, тобто не ідентифікують свою належність до жодної з діючих рідновірських організацій, однак їх можна часто зустріти під час проведення рідновірських великих свят та здійснення обрядів (люди з секуляризованого простору, так звані «сучасні богошукачі» – послідовники певних сучасних вчень духовної чи містично-психологічної спрямованості);

5) прихильники рідновірства за своїми світоглядними уподобаннями, які поділяють окремі рідновірські погляди, а то й навіть створюють власні варіації рідновірства, наголошують на необхідності створення власної релігійної системи поглядів на світ надприродного, які так і не вийшли на рівень формування власної конфесії та не приймають якоїсь активної участі в релігійних обрядах інших рідновірських течій (окрім читачів літератури рідновірської спрямованості, ми відносимо також деякі напрямки рідновірства, які виникли в Україні, однак не набули свого організаційного оформлення в межах конфесії. До них слід віднести ладовірство та ягновірство).

Сучасні «українські неоязичники» розмежовуються на дві групи. До першої належать українські язичники (ОРУ, РПК, громади «Трійця», «Руси»), які стверджують, що давня прабатьківська віра українського народу в своїй цілісності втрачена і тому потребує реконструкції на основі інтелектуально-наукових досліджень літописних свідчень, аналізу етнографічного матеріалу, українознавчих студій, здійснення процесу так званої «розхристиянізації» народних звичаїв та обрядів.

Другу складають ведисти (РВ РПВ або Ведичне православ'я). Ведисти ж навпаки претендують на власну автентичність, першопочатковість, звичаєвість власної віри, наявність неперервної спадкової передачі духовної традиції від учителя до учня. Представники цього напрямку стверджують здатність прямого контактування зі сферою надприродного світу, яка нібито з'являється після посвячення та притаманна в наявних духовним провідникам конфесії таємних містичних знань [1].

Аналізуючи особливість явища неоязичництва на світовій арені та в Україні, релігієзнавець зазначає відмінність: «Якщо під неоязичництвом в світовому контексті розуміють різноманітні релігійні напрямки зорієнтовані на відродження дохристиянських вірувань, де фактор етнонаціональної самоідентифікації може як враховуватись, так і може бути не принциповим, то в Україні практично всі релігійні організації, діяльність яких охарактеризована відродженням або реконструкцією дохристиянських вірувань, ідентифікують себе на основі етнонаціональних ознак. Саме тому означений релігійний феномен на теренах України має назву «українського рідновірства» [1].

Класифікація «Великого Вогню» слов'янських язичницьких рухів сучасності виглядає наступним чином:

1. Псевдоязичники – це відверті шахраї і шарлатани, які, користуючись зростаючим інтересом до слов'янського народовір'я,

грають словами, перетворюючи їх на вульгарні каламбури; вигадують звання академіків нетрадиційної науки і псевдовчених; створюють деструктивні секти для особистого збагачення, називаючи, навіть, древніх богів інопланетянами, щоб залучити в свою павутину наївних людей.

2. Неоязичники (реконструктори), які намагаються відродити слов'янське народовір'я на основі наявних на сьогоднішній день і авторитетних для нашого часу наукових даних. Цей метод є перспективним, але, перетворюючи наукові праці в догму (особливо праці академіка Б.Рибаківа, засновані на реконструкції слов'янського язичництва за аналогією з греко-римською міфологією, до того ж знаходяться під пресом політичного бачення Карла Маркса і Володимира Ульянова), і не маючи прямої передачі язичницької традиції, реконструктори приречені на невдачу, оскільки рабовласницьке суспільство античного світу та вільні племена протослов'ян не могли мати спільної міфології, а їх світогляд (у тому числі міфологічний) був антагоністичним [9].

Російський язичник Доброслав, слов'янських язичників ділить на дві категорії:

1. Перші почитають «Велесову книгу», вигадують життєпис богів, танцюючи навколо дерев'яних ідолів і приносять їм потішні жертви;

2. Другі визнають саму Мати – Природу, вибирають своєю дорогою язичницьку розсудливість, вільну від догм, богобоязливості і грубого ідолопоклонства [9].

Організаційна структура: рідновіри не є єдино організаційно структурованими, а погляди організацій значно різняться. Як правило, язичницькі групи організовані за національною і територіальною ознаками. Єдиного керівництва немає. Громади автономні, хоча і входять до складу національних об'єднань [3].

Кожна рідновірська громада має власну символіку. Часто це набір, іноді досить складний, різних давньослов'янських символів і рун. Найпоширенішими є Коловрат – свастика, солярні знаки, руна Світ і руна Чорнобог.

У кожній громаді є власні капища (у деяких їх декілька). Капища можуть бути найрізноманітнішими, починаючи від розчищеного місця в полі або лісі з ідолами Богів і закінчуючи будівлями (святимищами), в яких проводяться обряди.

Свята: щорічно відзначаються безліч свят, пов'язаних з природними явищами та ключовими моментами сільськогосподарського року. Головних свят чотири: зимнього (свято Коляди) і літнього сонцестояння (свято Купала), це 22 грудня і 22

червня, осіннього (свято Осені) і весняного рівнодення (Пасха), це 21 березня і 22 вересня.

Деякими громадами визнається авторитет «Велесової книги», хоча академічні дослідники вважають книгу фальсифікацією, написаною у XIX або XX ст., яка невдало імітує древню слов'янську мову.

Сьогодні «Велесова Книга» існує в перекладі на українську та російську мови. За словами Г. Лозко, не всі переклади «Велесової книги» заслуговують на увагу. Необхідно дивитись на науковість цього видання, хто є автором. Адже наукова книга містить різні наукові огляди, наукових рецензентів [2]. Також сучасними язичниками власноруч пишуться книги, виходить ряд періодичних видань.

В силу роз'єднаності рідновірства, пантеони різних течій можуть дещо відрізнятись, але основна маса шанує таких слов'янських богів: Сварог, Дажбог, Перун, Род, Велес, Жива, Коляда, Купала, Лада, Макошь, Марена, Святовит, Семаргл, Стрибог, Білобог, Чорнобог, Ярило, Хорс.

Обрядова діяльність рідновірів багатогранна і сильно варіюється від громади до громади. Від обрядів зовнішніх, із залученням великої кількості народу, до обрядів внутрішніх, які проводять або особисто самі рідновіри, або їх малі групи.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного констатуємо, що для території України сьогодні характерний досить широкий спектр неоязичницьких течій, що стають вагомим фактором розвитку суспільства. Природно, що при появі нового релігійного феномена суспільство з необхідності змушене сформулювати своє ставлення, своє сприйняття чи несприйняття новітнього явища. На цьому етапі знаходиться сьогодні наша держава і ставлення до нововведень в релігійній сфері помітно поляризоване. Різноманітні визначення як віри наших предків так і новоутвореного явища породжують неоднозначну оцінку українського неоязичництва.

Рух не є єдиною організаційно структурованим: відсутність єдиного керівного центру, спільних обрядів і традицій, наявність власної символіки у кожної громади, неоднозначна оцінка Велесової книги. Тому цей рух представлений різними громадами з своєю ідеологією і практикою. На території України функціонують як громади українського неоязичництва так і філії організацій інших країн.

Долю релігії у новому столітті, а зокрема неоязичництва, неможливо напевно знати. Можливо лише бажати об'єктивного ставлення і розуміння тих релігійних процесів, що відбуваються сьогодні. І лише це призведе до плідного співіснування і взаємодії

світоглядних, політичних, релігійних переконань кожної окремої людини. Кожна традиція, релігійна парадигма, світоглядна орієнтація мають свою специфічну домінанту і роблять свій специфічний акцент в культивуванні всезагальних духовних цінностей і досягненні всезагальних істин.

Матеріали цієї статті сприятимуть подальшому дослідженню явища українського неоязичництва. Окремі положення, матеріали та висновки можуть слугувати для створення систематичних курсів з історії філософії, релігієзнавства, українознавства, а також спецкурсів, присвячених ідейним пошукам ХХІ ст., при написанні посібників з історії філософії та релігієзнавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Базик Д.* Неоязичництво в сучасних релігійних шуканнях українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/15158-neoyazichnictvo-v-suchasnix-religijnix-shukannyaх-ukrayinciv.html>.
2. Від прашурів до нащадків [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oru.org.ua>. – Заголовок з екрану.
3. *Гоменюк Г.* Русское и украинское неоязычество [Електронний ресурс] / Г. Гоменюк, С. Терещенко – Режим доступу: http://www.wcer.org/declaration/dec_ru.htm.
4. Извешник. Вестник Традиционной Культуры / [под ред. докт. филос. наук Наговицына А.]. — Вып 1. — М.: Издатель Воробьев А.В., 2003. — 240 с.
5. *Карпенко О.* Неоязичництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.karpenko.net/Dip_Neoyaz.html. – Заголовок з екрану.
6. *Кузнецов В.* Рідновіри України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mokosha.at.ua/index/ridnoviri_ukrajini/0-11. – Заголовок з екрану.
7. *Лозко Г.* Українська віра (українське язичництво) – етнічна релігія українців // Релігійна панорама. – К.: 2001. – № 8-9. – С. 101.
8. Украинские язычники ходят по углах и вызывают грозу // Сегодня. – 2013. – 6 июля. – С. 8.
9. *Шиженський Р.* Indigenous religions «Русь языческая»: этническая религиозность в России и Украине XX – XXI вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogin.in.ua>.

Качан К. Е. Современное украинское неоязычество.

В статье рассмотрен феномен неоязычества в Украине. Анализ данного явления позволяет понять его сущность в социокультурном процессе нашего государства.

Ключевые слова: неоязычество, родноверие.

Kachan K. Ye. Modern Ukrainian neo-paganism.

The article deals with the phenomenon of neo-paganism in Ukraine. The analysis of this phenomenon allows to understand its essence in the sociocultural process of our country.

Keywords: neo-paganism, rodnoverie (native faith).

Дубінін В. В.

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДАВНЬОІНДІЙСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ (ЗА «БХАГАВАД-ГІТОЮ» ТА «ШРИМАД-БХАГАВАТАМ»)

У статті розглянуто онтологічні аспекти давньоіндійської філософії; проаналізовано проблеми першооснов і рушійних сил розвитку всього суцього; увагу зосереджено на процесі подолання методологічних бар'єрів у розвитку давньоіндійської релігійно-філософської культури.

Ключові слова: онтологія, філософська онтологія, онтологічний вимір, монізм, дуалізм, деїзм, пантеїзм, плюралізм, індуїзм, матеріальний світ, духовний світ.

Крах раціоналізму і войовничого атеїзму в країнах Східної Європи та, зокрема, в СРСР наприкінці ХХ століття дозволив вільнолюбивим мислителям більш всебічно поглянути на діалектику всесвітньо-історичного процесу, звернути увагу на раціональні зерна в різноманітних філософських школах і течіях, в тому числі і в давньоіндійській філософії. Нас зацікавила давньоіндійська релігійно-філософська традиція, подібно до того, як альпіністів всього світу захоплюють Гімалаї своїми вершинами. Подібно Гімалаям, давньоіндійська релігійна філософія досягла таких сяючих вершин, до рівня яких ще не піднялась будь-яка філософська школа у світі. Це диво, звичайно, можна пояснити, хоча на істину в останній інстанції ніхто не має розраховувати. Тому мудрість народу Індії і його філософія в органічному поєднанні з давньоіндійською міфологією та релігією захоплюють мислителів всіх часів і народів. Спираючись на

першоджерела індійської релігійної філософії «Бхагавад-гіта» і «Шримад-Бхагаватам», спробуємо розглянути онтологічний вимір давньоіндійської релігійно-філософської традиції. Спочатку зупинимось на понятті «онтологічний вимір», складовими частинами якого є поняття «онтологія» і «вимір».

Термін онтологія має давньогрецьке походження і означає вчення про буття. В цьому значенні будь-яка наука несе в собі онтологічне навантаження. Механіка, фізика, хімія, біологія та інші науки так чи інакше торкаються проблем буття природи. Суспільствознавчі науки торкаються проблем буття суспільства, а духовні науки – духовного буття, яке уявляє собою комплекс інформації про духовні надбання минулих генерацій людей (наприклад, Платон, Конфуцій, Аристотель). Отже, існує буття природи, буття суспільства, та буття духовності. Всі ці складові частини буття вивчаються різноманітними науками. Чи вивчається буття на філософському рівні? Звичайно, вивчається. Та ще й як! Філософський аспект проблеми буття торкається першооснов існування всього сущого: і природи, і суспільства, і духовності. Із сказаного випливає висновок про те, що буття всього сущого вивчається всіма науками. Інакше кажучи, кожна наука має свій онтологічний аспект. Філософія також має свій аспект. Він полягає в тому, що філософи ставлять і розв'язують питання про першооснови, рушійні сили і найголовніші закони розвитку всього існуючого, тобто природи, суспільства і духовності у їх органічному поєднанні.

Поняття «вимір» означає в нашому випадку метод пізнання будь-яких предметів, явищ і процесів шляхом використання природного інструментарію. Вимір стосується пізнання довжини, ширини, товщини, глибини. Це поняття має природне походження і в більш абстрактному вигляді використовується також і в філософії. Цікаво, про які філософські грані «філософського виміру» можна говорити? Адже тут не спрацьовують технічні інструменти типу мікроскопу, телескопу і т. д. і т. п. Філософський інструментарій – це «абстрактне» і «конкретне», «частина» і «ціле», «одиничне», «особливе» і «загальне» і т. д. і т. п.

Власне, нас цікавить філософсько-онтологічний вимір давньоіндійської філософії. Це означає, що ми звертаємо увагу на те, як в давньоіндійській релігійно-філософській думці ставилось і вирішувалось питання щодо першооснов і рушійних сил розвитку всього сущого.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб показати, що давньоіндійська релігійна філософія досягла такого рівня розвитку на ранніх етапах становлення людства, який ще не в повному обсязі

духовно освоєно європейською раціональною традицією. До завдань нашого дослідження ми ще додамо спробу довести, що давньоіндійська релігійна філософія не вважала монізм чи дуалізм єдино правильним вирішенням питань стосовно першооснов розвитку всього існуючого.

В якості першооснови всього суцього в індуїзмі приймається Верховна Божественна Особа у, власне кажучи, моністичному розумінні історії. Але далі філософська думка йде до дуалізму, пантеїзму та плюралізму у розгляді сутності Верховної Божественної Особи. Діяльність її має плюралістичне забарвлення. Йдеться про те, що Вона має не одне і не два, а, принаймні, шістнадцять втілень. Точніше, коли розкривається процес творіння матеріального світу Господь розповсюджує Себе спочатку у вигляді вселенської форми і виявляє всі елементи матеріального творіння. Отже, спочатку були створені шістнадцять начал матеріальної діяльності. Це було зроблено з метою подальшого творення матеріального світу [2, 121].

Безпосереднім творцем матеріального світу виступає Пуруша-Вішну. Вважається, що всі планетні системи розповсюджуються на Його величезному тілі. Тут спостерігається пантеїстична концепція Світобудови. Говориться, що енергія Господа і Сам Господь одночасно відроджуються і не відроджуються. Відроджуються в тому значенні, що одвічна форма Господа існує до створення махатататви і Його форма енергії виключно духовна, тобто трансцендентна стосовно гун матеріальної природи.

Форма Пуруши має безліч матеріальних елементів живих організмів. Йдеться про безліч рук, ніг, очей, голів, ушей, очей і т. п. Це, власне кажучи, той природний матеріал, із якого Верховна Божественна Особа створює конкретні живі організми.

Друге проявлення Пуруши виявляється в тих джерелах і незнищенності семені різноманітних втілень Господа у Всесвіті. Із частин і дрібних елементів створюються різні живі істоти. Шрі Крішна перевтілюється в різноманітні живі істоти і з'являється там, де за провиню атеїстів, виникає безлад, хаос і виникає необхідність у захисті віруючих.

У Господа немає матеріальної форми. І Господь і живі істоти споконвіку мають духовні тіла [1, 151]. Сказане дозволяє думати, що є тіла двох типів: матеріальні і духовні. Прості тіла, можливо, це предмети, як кажуть, неживої природи. А духовні тіла – сповнені духу.

Бог – завжди трансцендентний. Він надчуттєвий і надрозумовий і не підлягає пізнанню. І ось тут виникає проблема, на яку поки що ми не знайшли задовільної відповіді. Відповіді на питання: яким чином

надчуттєве і надрозумове все ж таки сприймається людськими обмеженими почуттями та обмеженим розумом? Відповідь, швидше за все, полягає в тому, що надчуттєве й надрозумове є предметом віри. А віра, у свою чергу, класифікується на буденну, містичну (міфологічну чи релігійну) і наукову. Віра є сприйняття інформації не критично, без перевірки досвідом, беззастережно. Звичайно, що віра, яка ґрунтується на довірі, котується, вище будь-якої іншої віри (довіряй і перевіряй). Така віра, дійсно, свята, вона окрилює людину, підносить її до небес. Це дуже важливо в інтимних стосунках. Релігії всіх часів і народів будують на цьому принципі свої вчення, пропагують любов до ближнього, доводячи віруючим, що Верховна Божественна Особа є найближчою до живих істот і, особливо, людини. Тому людина має беззастережно любити Бога – Найвище Духовне Енергетичне Начало, Першооснову і Рушійну силу розвитку всього суцього.

Шрі Крішна є Творцем всього суцього, в тому числі й безлічі планет, сонячних систем, про які повідомляється в Шримад-Бхагаватам [2, 163]. Шрі Крішна є носієм безмежної енергії, яка підрозділяється на внутрішню і зовнішню, тобто матеріальну. Остання проявляється у матеріальних предметах, явищах і процесах [2, 164].

У контексті пантеїстичного розуміння світу розкривається в індуїзмі процес становлення Всесвіту.

Головним конструктором у Всесвіті вважається Брахма, як одна із іпостасей Шрі Крішни. Його вважають батьком всіх живих істот. Всесвіт нагадує лотос, всередині стебла якого розташовані планетні системи. Планети типу Земля знаходяться посередині. Над ними підносяться інші кращі планетні системи, найвеличніша із яких Брахмалока, або Сатлока. Під системою планет типу Земля розташовані сім планетних систем, населених асурами (злими демонами) і подібними до них матеріальними живими істотами.

Матеріальна природа дає початок численним системам Всесвіту. Матеріальна енергія створює всі видимі і невидимі Всесвіти і Господь знаходиться в кожному із них [2, 124].

Вішну – другий Пурушу – вологою свого поту створив воду. Потім із його пупа виріс Лотос, і на пелюстках якого народився Брахма – головний конструктор Всесвіту. Від Брахми має походження Шива.

В різні епохи з'являються різноманітні втілення Шрі Крішни і їм немає числа, хоча деякі із них виокремлюються особливо, наприклад, Маттейя, Курма, Варха, Рама, Вамана та інші, що свідчить про те, що індуїзм утримує в собі монізм, дуалізм, пантеїзм і плуралізм одночасно. Крішна є моністична фігура з зовнішнього боку, а із внутрішнього – Він плуралістичний у своїх проявах та втіленнях.

Варто в цьому зв'язку звернути увагу на те, що подібних позицій дотримувався Платон, – давньогрецький або як вважає проф. В. Бебик, скіфський, а, відповідно, давньоукраїнський мислитель. Платонівський онтологічний вимір Всесвіту полягав у тому, що його ключове поняття «ідея» означає, з одного боку, моністичне позначення першооснови всього сущого, а з іншого – плюралістичне бачення світу, оскільки «ідей» як першооснов існує безмежна кількість, оскільки кожна жива чи нежива істота має свою ідею. А це вже – плюралізм першооснов. У Платона спочатку існує ідеальне (духовне) начало, а потім шляхом втілення ідеальне породжує матеріальне. І тут має місце і матеріалістичний і ідеалістичний плюралізм.

Достовірно ми не знаємо запозичив чи ні Платон моністично-плюралістичну картину Всесвіту у індуїстів (швидше за все Платон знав основні положення індуїзму, оскільки подорожував сам і приймав подорожуючих з країн Далекого Сходу), але факт залишається фактом, що давньоіндійська філософія органічно поєднувала в собі відомі нам історичні форми філософії – монізм, дуалізм, деїзм, пантеїзм і плюралізм. У цьому її неперевершеність і привабливість для європейських філософів, які намагаються раціональними та ірраціональними формами, методами, шляхами, принципами та засобами збагнути трансцендентальний та трансцендентний потенціал давньоіндійської релігійної філософії.

Сонячне світло надходить від духовного сяяння Всевишнього Господа, який знаходиться в духовному небі [1, 686]. Просто, побуденному повідомляється, що зі сходу сонця розпочинається діяльність людей. Вони запалюють вогонь, щоб приготувати собі їжу, щоб запустити фабрики. Тому схід Сонця, вогонь, місячне сяйво надто сприятливі для живих істот. Без їх допомоги не може існувати жодна жива істота. Місячним світлом живляться овочі. Без милості Верховної Божественної Особи не може бути Сонця, Місяця, вогню, а без останніх не може бути життя.

Верховна Божественна Особа перебуває в кожній планеті. Завдяки її енергії всі планети залишаються на орбіті. Шрі Крішна становиться Місяцем і цим самим дає життєві соки всім овочам [1, 687]. Його енергія підтримує кожну планету, ніби жменю пилу.

Шрі Крішна – вогонь, що знаходиться в серці кожного. Від нього існують пам'ять і забуття, знання [1, 688-689].

Живі істоти поділяються на два види: 1) підвладні помилкам, що живуть в матеріальному світі; 2) непогрішimi, тому мешкають в духовному безгрішному світі.

У матеріальному світі живі істоти переживають шість періодів: народження, зростання, існування в дорослому віці, розмноження, в'янення, зникнення [1, 692].

Природа взагалі, за Бхагавад-гітою, поділяється на матеріальну природу (літосферу, гідросферу, атмосферу, біосферу, соціосферу), духовну природу (сфера почуттів, розуму, волі) і прикордонну, що характеризується рисами і природної і духовної природи. Духовний світ – це світ віри [1, 729-730].

Їжа як субстанційний фактор розвитку живих істот поділяється на три типи залежно від трьох гун матеріальної природи [1, 734]. Їжа в гуні добродійства збільшує тривалість життя, очищає їх існування і дає силу, здоров'я, щастя та задоволення.

Таким чином, індуїстська релігійна філософія подарувала світу один із варіантів, уявленнє і вчень про походження, становлення та розвиток світу. При цьому відчувається, що картина ця не є завершеною. У ній ми бачимо лише зовнішній бік творення світу. Нам дають зрозуміти, що це лише крапелька тої інформації, яка в основі має трансцендентний характер. Тому абстрагуючись від конкретної (специфічно) релігійної оболонки, ми замислюємось все більше і більше над питанням про нескінченність космічного простору і про нові перспективи пізнання його особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Шри Шримад А. Ч.* Бхактиведанта Свами-Прабхупада. Бхагавад-гита как она есть. Издательство «Бхактиведанта Бук Траст», 1986. – 832 с.
2. *Шри Шримад А. Ч.* Бхактиведанта Свами Прабхупада. Шримад Бхагаватам. Часть первая. – Издательство «Бхактиведанта Бек Траст», 1990. – 549 с.

Дубинин В. В. Онтологическое измерение древнеиндийской философии (по «Бхагавад-гита» и «Шримад-Бхагаватам»).

В статье рассматриваются онтологические аспекты древнеиндийской философии, осуществляется анализ проблемы первоосновы и движущих сил развития всего сущего, обращается внимание на процесс преодоления методологических барьеров в развитии древнеиндийской религиозно-философской культуры.

Ключевые слова: онтология, философская онтология, онтологическое измерение, монизм, дуализм, деизм, пантеизм, плюрализм, индуизм, материальный мир, духовный мир.

Dubin V. V. Ontological dimension of the ancient Indian religious philosophy (after «Bhagavad Gita» and «Srimad-Bhagavatam»).

The article deals with the ontological aspects of the ancient Indian philosophy; the problem of the fundamental principle and driving forces of everything are analyzed; the process of overcoming the methodological barriers to the development of the ancient Indian religious and philosophical culture is analyzed.

Keywords: ontology, philosophical ontology, ontological dimension, monism, dualism, deism, pantheism, pluralism, Hinduism, the material world, the spiritual world.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Кравценюк В. М.

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ: СПРОБА ОСМИСЛЕННЯ Й АНАЛІЗУ

У статті здійснено спробу інтерпретації політичного міфу в науковій літературі з точки зору різних спеціально-наукових підходів.

Ключові слова: міф, політичний міф, міфотворчість, суспільна свідомість, омана, дезінформація мас.

Поняття політичного міфу, що отримало поширення в наш час, багатозначне і недостатньо виразне. Для його інтерпретації нам необхідно звернутися до основних концепцій міфу і спробувати виявити домінуючі парадигми аналізу.

Дослідженням архітектоніки міфу тією чи іншою мірою займалися мислителі ще з давніх часів – Платон, Аристотель, Ш.Л. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, Й.Г. Гердер, проте входження цього терміну до широкого наукового обігу в якості політологічної категорії відбулося лише в середині ХХ століття завдяки працям американських дослідників Г.А. Алмонда, С. Верби, Д. Пауелла, Т. Парсонса, Д. Істона. В Україні дослідженню політичної міфотворчості присвячені праці В. Андрушенка, О. Бабкіної, В. Бебика, В. Беха, О. Білоруса, В. Боровика, В. Буяна, А. Величко, І. Вільчинської, Т. Голобуцької, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Драговця, О. Корнієвського, Є. Комарова, П. Кононенка, В. Кулика, М. Михальченка, Л. Нагорної, Н. Паніної, В. Панченка, О. Полисаєва, В. Ребкала, В. Селіванова, В. Ткаченка, М. Ходаківського, М. Чурілова, В. Якушика та ін.

Панівним було алегоричне тлумачення міфу, що зберігається в епоху середньовіччя і Відродження. Давньогрецький філософ Платон розглядав міф як можливість образно ілюструвати філософські побудови, а недосконалий міф – як оману. Він пропонував

використовувати міф з метою виховання підростаючого покоління. Причому в «Державі» філософ зробив спробу обґрунтувати своєрідну цензуру міфів. Платон вважав, що знання повинно бути ідеальним, тим більше – знання про богів. Тому право на існування мають не всі міфи, а тільки строго добірні і придатні для виховання. Використання міфу в політиці, за Платоном, має ту ж причину, що і перевагу емоційних переживань на противагу раціональним ідеям, доступним і цікавим не всякому. Емоційне сприйняття громадянами своєї держави розглядається грецьким філософом як корисний засіб управління. При цьому політичний міф невіддільний від міфу як такого і являє собою в конструкції Платона ту ж поетичну вигадку [13, 96-105].

Діячі французького Просвітництва розглядали міф як продукт неуцтва й обману, марновірство, з яким потрібно боротися. Вчення німецького просвітителя І. Гердера стало основою для формування романтичної концепції міфу [2, 447]. У романтиків з'явилася мрія про створення нової міфології, основою якого і став сам рух з різко вираженими рисами естетизму. Найбільш яскраві представники цього напрямку – Ф. Шеллінг, Ф. Крейцер, брати Грімм [18, 40-71].

Спроби наукової інтерпретації міфу посилюються в XIX столітті. З'являються нові підходи у вивченні цього феномена. Лінгвістична школа, яка спирається на спадок романтизму (М. Мюллер, А. Кун, В. Шварц, Ф. Буслаєв, А. Афанасьєв, А. Потебня, А. Веселовський), яка виникнення міфу пов'язує з «хворобою мови», викликаній втратою первісного сенсу понять, що позначаються первісною людиною через конкретні ознаки за допомогою метафоричних епітетів.

Антропологія вбачає в міфі результат помилкового пояснення первісною людиною незрозумілих явищ навколишнього світу, аж до визнання міфології «первісною наукою». Матеріалом досліджень стають звичаї, ритуали, оповіді і повсякденне життя архаїчних племен. У руслі антропології виникає ритуалістична доктрина міфу Д. Фрезера, що висунув тезу про пріоритет ритуалу над міфом [15, 314-411]. Дослідник показав, що міф в архаїчних суспільствах виконує не тільки пояснювальну, а й практичні функції, підтримуючи традиції та культурну спадкоємність за рахунок звернення до доісторичних подій.

На відміну від англійської антропології, що виходила при вивченні первісної культури з індивідуальної психології, представники французької соціологічної школи (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль) орієнтувалися на соціальну психологію, підкреслюючи якісну специфіку психології соціуму, колективу. Так, Е. Дюркгейм вказує на нерозривний зв'язок релігійного вірування і міфології і відносить їх до сфери колективних уявлень. У пошуках елементарних форм релігії і

міфології він звертається до тотемізму, в якому вбачає відображення і конструювання родової організації [3, 95-139].

Велику роль у розвитку теорії міфу зіграли ідеї Л. Леві-Брюля, яке визначило специфіку первісного мислення, його якісна відмінність від наукового мислення, яке проявляється в законі «partiципації», афективності, пралогічному характері [9, 27-348]. Автор показав, як функціонує міфологічне мислення, як воно узагальнює, залишаючись конкретним і користуючись знаками.

Основні представники психоаналітичної школи – З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Дж. Кемпбелл, М. Еліаде. Так, З. Фрейд вбачав у міфі продукт діяльності несвідомого, яке носить ірраціональний характер і містить неусвідомлювані бажання й ідеї. У несвідомому, по З. Фрейду, скупчуються неприйнятні для свідомості спонукання й інтереси. Результатом енергетичного підходу до психіки стало запровадження З. Фрейдом нового вчення про «лібідо», про психічну енергію несвідомого. Міфи розумілися Фрейдом як алегоричне вираження несвідомих психологічних комплексів сексуального плану. Фрейд створює «модель ілюзії», чітко обумовлюючи відмінність останньої від омани. Якщо оману має переважно гносеологічні форми, то ілюзія – спотворення, що накладається на сприйняття нашими підсвідомими бажаннями. Міф, у тому числі політичний, – це ілюзія, а не помилка. Міфологічні образи він широко використовує для ілюстрації своїх психоаналітичних концепцій [16, 414-424].

К. Юнг відштовхуючись від фрейдизму і використовуючи ідеї Е. Дюркгейма, став автором концепції колективного несвідомого (на протигагу і доповнення до фрейдівського індивідуального несвідомого і колективної свідомості). Він прийшов до фундаментального поняття «архетипу» – конструкції свідомості, що представляє собою символічні прообрази, що фіксують культурний досвід людства. Цей крок був ним зроблений на основі власної психіатричної практики, коли йому вдалося виявити значну подібність між міфологічними мотивами, образами і сновидіннями психічно здорових людей і плодами фантазій хворих [20, 71-72]. Свою концепцію архетипів К. Юнг застосував до дослідження феномена масової свідомості фашистської Німеччини. Його статті «Вотан» і «Епілог» поклали початок окремому напрямку в дослідженні соціально-політичної міфології. У них він, з точки зору своєї теорії колективного несвідомого, розкрив феномен тоталітаризму. Тоталітарна ідеологія і практика, згідно К. Юнгу, породжена порушенням духовної конституції сучасного суспільства. При певних соціально-психологічних умовах, відбувається руйнування раціональної тканини

суспільної свідомості і «прорив» крізь неї архетипів колективного несвідомого, який нагадує сплеск загального божевілля [21, 361-379]. Таке критичне ставлення до міфу, не властиве раннім роботам К.Г. Юнга, було породжене досвідом нацизму.

Серед послідовників К. Юнга можна назвати Дж. Кемпбелла, М. Еліаде. Американський літературознавець Дж. Кемпбелл у своїй ранній роботі «Тисячолітній герой» зводить всі існуючі міфи до однієї загальної парадигми, універсальної схеми, мономіфу, вважаючи, що змістом героїчного міфу є уходження героя з дому, його мандри та пригоди, різного роду труднощі і випробування та, нарешті, тріумфальне повернення додому. Особливо він виділяє як центральний мотив обряд ініціації, соціального народження, витлумачуючи його з позицій психоаналізу як осягнення героєм власних глибинних пластів психіки [7, 59-235].

М. Еліаде займався розробкою питань, пов'язаних з міфологічним часом і простором. Він вважав, що міфічне або сакральний час визначає цінність людського існування, протистоїть профанному історичного часу. Колективна пам'ять людства є вмістилищем архетипів, вона спрямована на боротьбу з історичним часом, а сам процес міфотворчості є порятунком від незворотності історичного часу. Автор пише, що комунізм продовжує один з найбільших есхатологічних міфів Середземномор'я та Середнього Сходу [19, 154-181]. Проблемами міфології більшовизму займався і М. Бердяєв [1, 78-155].

Автором символічної теорії міфу став Е. Кассіер. Він відносив міф до складних символічних форм, існуючих поряд із мовою і наукою. Символізм міфу сходить, за Е. Кассієром, до того, що конкретно-чуттєве міфологічне мислення може узагальнювати, тільки стаючи знаком, символом. Міфічна свідомість нагадує, тому код, для якого потрібен ключ. Е. Кассієр виявив деякі фундаментальні структури міфологічного мислення і природи міфічного символізму. Він зумів оцінити інтуїтивне емоційне начало в міфі і разом з тим раціонально проаналізувати його як форму творчого впорядкування і пізнання реальності [5, 41-76]. Він представляв міф страшною силою, значення якої до сих пір не пояснено. Саме ця сила породжує підпорядкування народів політичним вождям, позбавляє особистість індивідуальності. До неї звертаються в період тяжких випробувань, коли всі зусилля традиційної політики виявляються марними. Нам здається важливим висновок автора і про двоїстий характер політичного міфу. З одного боку, міф – продукт масової свідомості, що виникає при певних умовах (ситуація кризи), з іншого боку, політичні

міфи в ХХ в. стали продуктом цілеспрямованого ідеологічного виробництва. Таким чином, при дослідженні міфу необхідно враховувати як «природні» так і «штучні» моменти освіти політичної міфології [4, 153-165].

Соціально-психологічне вивчення міфу розпочато роботами В. Вундта, Г. Лебона, Г. Тарда. В. Вундт, які звертаються до глибинних психічних процесів, що зумовлюють виникнення міфу; розглядають міфологічні теорії ілюзії і навіювання. Роблять спробу осмислення і класифікації міфологічних теорій.

Матеріалістична інтерпретація міфу має витoki в раціональних уявленнях діячів епохи Просвітництва, класичної німецької філософії Л. Фейєрбаха, Гегеля. Міф постає, як фантастичне відображення реальності, мотивоване сферою соціально-класових інтересів і відносин, як віджила форма свідомості, що поступилася місцем науки. Цей напрямок властивий марксизму і багатьом вченим радянської школи. Виняток становлять праці А. Лосєва, в яких він здійснив феноменологічний розтин міфу, як необхідної категорії свідомості та буття [10].

У роботі «Від міфу до логосу» Ф. Кессіді розглядає міф як особливий вид світовідчуття, специфічне, образне, чуттєве синкретичне уявлення про явища природи і суспільного життя [6, 39-63]. Він вважає, що міф – породження колективу, який відобразив у ньому свої мрії і уявлення про світ і життя. Автор звертає увагу і на те, що в сучасному суспільстві зберігається міфотворчість. Міф виникає з потреби компенсувати те, чого люди позбавлені, і з уявлення про можливість такої компенсації. Тому його головна небезпека в тому, що він створює в сучасних умовах простір для маніпуляції та зловживання свідомістю «масової» людини, активізує нездатність до самоконтролю і критичного осмислення, як спонукальних мотивів своїх вчинків, так і їх наслідків [5, 300-302].

Спроби обґрунтувати використання міфів у політиці держави відносяться ще до античності. Але першу наукову концепцію політичного міфу висунув Ж. Сорель, який і ввів цей термін, розмежувавши поняття міфу й утопії. Міф, згідно Ж. Сорелю, специфічним чином, на рівні почуттів відображає справжні бажання спільності, зокрема – класу і є фундаментальним компонентом свідомості класу і соціальної групи. Ж. Сорель тлумачить це поняття дуже широко і невизначено як об'єднуючий і спонукає до дії емоційно-психологічний імператив, близьке до релігійного, оскільки він заснований не на знанні, не на детерміністських схемах, а на вірі. Міф у Ж. Сореля являє собою нерозкладну соціально-психологічну

цілісність, в якій виражаються прагнення, почуття, інтереси, інтуїтивна переконаність соціальної групи [14, 27]. Можна виділити наступні важливі складові концепції міфу Ж. Сореля: міф не зводиться до омани, але несе в собі певну ідеологію, здійснює функцію соціального пізнання і постає скоріше як процес, ніж як стан (концепція викликає образи, образи викликають почуття). У зв'язку з цим з теорії Ж. Сореля напрашується висновок про відносність міфу, оскільки той відповідає умовам і способам самоствердження соціальної спільності, а для кожної конкретної спільності такі умови специфічні, отже множинність класів припускає і множинність міфів.

Один з напрямків аналізу міфології було закладено Ф. Ніцше. Програмна установка «нової філософії» Ф. Ніцше полягала в тому, щоб свідомо творити міфи та ілюзії. Він підкреслював несвідомий характер міфологічної свідомості, який зближує міф з музичними творами, а також бачив в міфі образ світу, в якому в згорнутому вигляді представлені принципи світоустрою, а тому міф пов'язаний з чудом. Філософ вважав, що єдиний фактор, який може врятувати від загибелі європейську культуру – це міфотворчість. Протиставляючи міфу інтелект, мораль, науку, він говорить про перевагу останнього, оскільки тільки йому дано висловити стихію життя [12, 144-157].

Важливим з напрямків аналізу є дослідженням співвідношення міфу та ідеології. У певному сенсі міфологія і ідеологія ототожнюються. Таким чином, наприклад, розуміють міф у сучасному суспільстві В. Парето, К. Мангейм, Р. Барт.

Однак, разом з посиленням ролі новітніх інформаційних технологій актуалізується питання про використання сучасних засобів комунікації з метою інформаційної маніпуляції. Канадський філософ М. Маклуен, відзначав, що міф у сучасному постіндустріальному суспільстві виступає як продукт масового виробництва, як принцип організації масової свідомості, а телебачення як основне джерело міфотворчості ХХ століття. М. Маклуен підкреслював роль інформації в управлінні суспільством і громадською думкою, неодноразово відзначаючи, що масові комунікації відіграють найважливішу роль у формуванні державної ідеології, міфологізації суспільної свідомості [11, 5-74]. Перехід до інформаційного суспільства, посилення впливу засобів масової комунікації закладають нові напрямки аналізу в цій сфері.

Таким чином, проведений історіографічний аналіз дозволяє виділити наступні напрямки у вивченні політичного міфу. Починаючи з Платона, який визначав міф як оману на протигагу раціональним ідеям, але пропонував відібрані міфи використовувати з метою

виховання підростаючого покоління, склалася традиція протиставлення міфічного і раціонального пізнання і розгляду першого як спотворення існуючої дійсності. В рамках цієї парадигми аналізу виникла інструментальна теорія політичного міфу, що розглядає його як засіб маніпулювання масовою свідомістю. При цьому відбувалося прагнення до раціоналізації і деміфологізації політики, або вибудовуванні технології штучного міфотворчості, теорія якого сходить до програмної установці «нової філософії» Ф. Ніцше. Наприклад, А. Цуладзе, визначає міф як політтехнологію, використовувану для реалізації політичних цілей, і пропонує практичні поради протистояння впливу міфу [17, 359-374]. А. Кольєв, розглядаючи міф як необхідний, а в багатьох випадках творчий компонент політичної свідомості, особливо зупиняється на національній міфології як однієї з духовно-творчих сил, які могли б сприяти подоланню світоглядної кризи в нашій країні і реалізації в політиці нового позитивного проекту майбутнього.

В епоху Просвітництва домінувала концепція повної трансформації міфу, який став сприйматися як атрибут невігластва та омани, з яким потрібно боротися. Ця модель відбилася в матеріалістичній інтерпретації міфу. Міф постав, як фантастичне відображення реальності, мотивоване сферою соціально-класових інтересів і відносин, як віджила форма свідомості, що поступилася місцем науці. Це спростовується реальною політичною практикою. Уявлення про міф, характерні для періоду Просвітництва стали концептуальною основою для формування дослідницького напрямку, присвяченого викриттю тих чи інших політичних міфів за ідеологічним принципом.

У ХХ столітті теорія міфу послідовно відмовляється від його трактування. Був здійснений перехід до релятивістської моделі міфу, який визнає за ним соціальну і навіть пізнавальну цінність. Склалася відмова в інтерпретації міфу з позицій «істина – помилки» як оціночної системи координат, заданих епохою Просвітництва. З'являються нові методи аналізу в рамках соціологічної, структурно-функціональної, семіологічної, психологічної, соціально-психологічної, філософської шкіл. Відбувається осмислення міфу, в тому числі і політичного, як унікального явища сучасної культури. Виникає самостійний науковий напрям аналізу політичної міфології.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Бердяев Н. А.* Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 220 с.
2. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества / [Перевод с нем. А. Михайлова]. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
3. *Дюркгейм Э.* Элементарные формы религиозной жизни / [Перевод с франц. А.Б. Гофмана] // Религия и общество. – М., 1996. – С.3-14.
4. *Кассирер Э.* Техника политических мифов / [Перевод с испанского В.Л. Заболотного] // Октябрь. – 1993. – № 7. – С. 153-165.
5. *Кассирер Э.* Философия символических форм / Э. Кассирер. Т. 2. Мифологическое мышление [Перевод с испанского В.Л. Заболотного]. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 280 с.
6. *Кессиди Ф. Х.* От мифа к логосу (Становление греческой философии) / [Пер. с англ. Кирилл Семенов]. – М.: Мысль, 1972. – 312 с.
7. *Кэмпбелл Дж.* Тысячеликий герой / [Пер. с англ. К.Е. Семенова]. – М.: «Рефа-бук», «АСТ», К.: «Ваклер», 1997. – 384 с.
8. *Кольев А. Н.* Политическая мифология. Реализация социального опыта. – М.: Логос, 2003. – 384 с.
9. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении / [Пер. с фр. С. Зенина]. – М.: Логос, 1994. – 337 с.
10. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа // Из ранних произведений. – М.: Правда, 2001. – С. 393-599.
11. *Маклюэн Г. М.* Понимание медиа: Внешние расширения человека / [Пер. с англ. В. Николаева]. – М.: –Жуковский: КАНОН- Пресс-ц.: Кусково поле, 2003. – 462 с.
12. *Ницше Ф.* Рождение трагедии или эллинизм и пессимизм // Соч. в 2-х т. – Т.1. Литературные памятники / [сост., ред. изд., вступ. т. и прим. К. А Свасьяна]; пер с нем. – М.: Мысль, 1990. – С. 47-157.
13. *Платон.* Государство // Диалоги [Пер. с древнегреч. А.А. Тихо-Годи]. – М.: Наука, 2000. – С. 5-162.
14. *Сорель Ж.* Размышление о насилии / [Пер. с франц. В.М. Фриче]. – М.: Польза, 1907. – 225 с.
15. *Фрезер Д. Д.* Золотая ветвь: исследование магии и религии / [Пер. с англ. автором]. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1983. – 703 с.
16. *Фрейд З.* Психология бессознательного: сб. произведений [Сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский]. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
17. *Цуладзе А.* Политическая мифология. – М.: ЭКСМО: Алгоритм, 2003. – 382 с.

18. Шеллинг Ф.В.Й. Философия искусства / [под ред. М.Ф. Овсянникова; пер. с нем. П.С. Попова]. – М. : Мысль, 1966. – 494 с.
19. Элиаде М. Аспекты мифа / [Пер. с франц. Е. Строганова.]. – М.: Академический Проект, 2000. – 222 с.
20. Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / [Пер. с англ. В.В. Наукманова]. – М.: Прогресс, 1995. – 336 с.
21. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов [Пер. с англ. В.В. Наукманова]. – Мн.: Харвест, 2004. – 384 с.

Кравценюк В. М. Политический миф: попытка осмысления и анализа.

В статье осуществлена попытка интерпретации политического мифа в научной литературе с точки зрения разных специально-научных подходов.

Ключевые слова: миф, политический миф, мифотворчество, общественное сознание, обольщение, дезинформация масс.

Kravtseniuk V. M. Political myth: an attempt of comprehension and analysis.

An attempt to interpret political myth in scientific literature is made in the context of various specific scientific approaches.

Keywords: myth, political myth, mythogenesis, social consciousness, delusion, mass misinformation.

Давидюк О. О.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗРОБКИ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто методологічні питання оцінки стану соціальної безпеки. Обґрунтовано підхід до відбору переліку показників та індикаторів соціальної безпеки, визначено проблемні аспекти щодо опрацювання граничних значень цих показників. Запропонований підхід дозволяє виробити реальний механізм аналітичної обробки показників та індикаторів соціальної безпеки у пріоритетності розташування та ступені впливу на систему існуючих загроз та на стан забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Ключові слова: соціальна безпека, показник, індикатор, граничне значення показника.

Питання про стан соціальної безпеки, як однієї із складових національної безпеки, є надзвичайно актуальним для України саме на нинішньому етапі. Соціальна складова в системі суспільно-політичних

і економічних пріоритетів України набирає ваги одного з домінуючих національних інтересів. Від ефективності соціальної політики залежить ставлення громадян до впроваджуваних реформ, до державних інституцій, політичних партій і окремих політиків, зрештою – до державності і незалежності України. Від якості та динаміки вирішення цих проблем значною мірою залежатиме також імідж нашої країни в очах європейської і світової демократичної спільноти.

У цьому контексті важливо відзначити, що поряд з вирішенням великого кола проблем, пов'язаних з трансформуванням суспільно-економічних та політичних відносин, суттєвого значення набиратиме процес розробки, створення та дослідження і поступового впровадження у життя системи соціально-економічних показників та індикаторів, які визначатимуть стан соціальної безпеки в Україні.

Стан системи соціальної безпеки в Україні, на думку багатьох вітчизняних експертів та фахівців, повинен здебільшого охоплювати показники збереження життєво важливих соціальних складових функціонування суспільства і держави, а також здійснювати індикативне регулювання соціальних процесів, соціальної сфери та її інфраструктури у розвитку державного організму. Відповідно, на думку автора, механізм розробки і дослідження системи таких показників та індикаторів повинен сприяти виявленню та оцінці ступеня і міри соціальних загроз у системі забезпечення соціальної безпеки України.

Завдяки такій системі з оцінкою різнопланових загроз можна виявити найбільш небезпечні процеси і деформаційні тенденції, які притаманні певному стану соціальної безпеки на різних етапах розвитку суспільного життя.

Відсутність такого механізму, спроможного підтримувати прийнятний рівень соціальної безпеки та гарантій, сприятиме лише намаганням вирішувати складні економічні проблеми, насамперед, за рахунок широких верств населення. Це буде лише гальмуватиме здійснення необхідних соціально-економічних перетворень у державі.

У вітчизняній науково-дослідній практиці соціальної безпеці як підсистемі національної безпеки присвячені напрацювання Горбуліна В.П., Новікової О.Ф., Гнибіденка А.М., Нижника Н.Р., Білоуса В.Т. [1-4]. Ґрунтовні напрацювання здійснюються в рамках науково-дослідних робіт Інституту стратегічних досліджень, Центру Разумкова, Інституту демографії та соціальних досліджень.

Однак з наукової точки зору при дослідженні проблем соціальної безпеки на сучасному етапі відкритим залишається питання про

методологію, яке є ключовим для подальшого розвитку досліджень в цій галузі та вимагає широкомасштабного і поглибленого вивчення, методологію, яка передбачатиме створення сукупності принципів та настанов, що передують отриманню знання та обумовлюють основні методи та способи його отримання. Наразі актуальним є завдання концептуалізації об'єкта дослідження соціальної безпеки, яка б визначала типи методів, що придатні для його вивчення.

Метою статті є описати специфіку відбору показників соціальної безпеки та виявити проблемні аспекти їх застосування.

Забезпечення і підтримка соціальної безпеки у суспільстві можливі лише за умови наявності та здійснення постійно діючого моніторингу розвитку соціально-економічної ситуації в державі. При цьому, особливого значення набиратиме питання поєднання процесів розробки стратегії політики соціальної безпеки з прийняттям відповідних рішень на державному рівні з цього питання.

Побудова системи таких показників та індикаторів для України справа відносно нова, проте в окремих державах світу вона вже впроваджується управлінську практику не перший рік. Наприклад, в Австрії, Угорщині та Росії починаючи з другої половини 90-х років розвиток соціально-економічної ситуації та стан соціальної безпеки у суспільстві і державі досліджується та відслідковується за допомогою певної групи соціально-економічних показників та індикаторів, за умови проведення постійно діючого соціального моніторингу. До групи таких інформаційних показників та індикаторів входять показники якості життя населення і окремо взятого середньостатистичного громадянина держави, демографічні показники суспільного розвитку, а також індикативні регулятори соціальних процесів та соціальної сфери держави [5]. Зазначені показники переважно використовуються однаково в усьому світі як найбільш вагомі характеристики рівня соціально-економічних небезпек та стану процесів, які відбуваються у соціальній площині розвитку суспільства і держави.

Співставлення цих показників у різних регіонах держави дозволяє зробити не тільки відповідні науково-теоретичні та практичні висновки, але й змодельовати певну прогностичну ситуацію щодо можливого соціально-економічного розвитку суспільства та держави, як на найближче майбутнє, так і на довгострокову перспективу.

Доцільність такого підходу є беззаперечною. Оскільки це дає можливість не тільки мати вичерпну інформацію про кількісні та якісні характеристики і параметри життя населення, а також створює можливості формування дієвого механізму управління

економічними та соціальними процесами в державі і забезпечує формування цивілізованої державної політики у цьому напрямку.

Спроби представити соціальну безпеку у вигляді соціальної моделі, тобто впорядкованої сукупності вимірюваних соціальних показників (параметрів), які мали місце в нашій країні, виявили недостатню розробленість теоретико-методологічної бази (мається на увазі спеціальна методологія дослідження соціальної безпеки), – це зумовлено складністю предмету дослідження. Вітчизняними дослідниками зроблено спроби сформулювати методологічні основи дослідження напрямів соціальної безпеки, тобто визначення її структури як наукової категорії. Проте залишається проблема подальшої деталізації цієї структури. З суто емпіричних позицій доцільно попередньо прийняти принцип: детальна структура в кожному конкретному випадку визначається цілями і завданнями конкретного дослідження. Однак, зрозуміло, що такий паліативний принцип недостатній (хоча практично доцільний), що потрібна поглиблена розробка принципів структуризації соціальної безпеки.

Зазначена проблема стає більш актуальною з огляду на те, що виявилась тісно пов'язаною із побудовою системи показників соціальної безпеки, без чого неможливі дослідження цього явища. Доцільним є зведення такого роду показників в окремі «блоки» відповідно основним структурним компонентам (напрямам) соціальної безпеки.

Проте в ході дослідження стає зрозуміло, що спроби дати як найбільш розгорнуту і повну систему показників соціальної безпеки призводять до створення систем, що нараховують декілька сотень і навіть тисяч показників. Цікаві самі по собі як предмети спеціального наукового аналізу, такі системи через свою складність та громіздкість практично непридатні в конкретних дослідженнях для потреб підвищення рівня соціально-економічного планування та управління соціальними процесами. Постає питання про реальні шляхи агрегації показників з метою зведення їх до максимум декількох десятків, тобто на рівень компактності, достатньої та необхідної для емпіричних досліджень, планування та управління.

Можна виділити три основні шляхи такої агрегації. По-перше, індексація, тобто виведення узагальнених показників-індексів для кожного основного структурного блоку соціальної безпеки і в підсумку, можливо, навіть «генерального індексу соціальної безпеки». Цей шлях надзвичайно трудомісткий і важкий, потребує спеціальних багаторічних досліджень, які в повному обсязі та на відповідному рівні ще розгорнуті недостатньо. Проте він надзвичайно привабливий щодо

очікуваних результатів (можливість надати компоненти соціальної безпеки та саму соціальну безпеку у вигляді порівнювальних цифрових індексів), хоча бажаність деяких результатів, зокрема стосовно «генерального індексу соціальної безпеки», представляється сумнівною та ризикованою: занадто великий простір відкривається для вільної інтерпретації цифрових даних на досягнутому, поки що не досить високому рівні теоретико-методологічних розробок проблематики соціальної безпеки. Досвід показує, що занадто поспішне застосування математичного апарату до тих складних соціальних феноменів, стосовно яких ще немає необхідної розробленості в концептуальному аспекті, дає зазвичай сенсаційні, проте недостатньо обґрунтовані результати, які не витримують ніякої критики та викликають хвилю політичних спекуляцій. Тому раціональніше зосередити увагу передусім на теоретико-методологічній, концептуальній розробці соціальної безпеки, а вже потім на створеній основі використовувати всі величезні потенційні можливості застосування математики в конкретних соціальних дослідженнях. З огляду на це, шлях індексзації вбачається високоперспективним, але не першочерговим, потребує ґрунтовних попередніх розробок.

По-друге, виявлення найбільш ефективних, «провідних» показників для кожного напрямку соціальної безпеки – настільки узагальнених, наскільки це можливо, але головне таких, що достатньо репрезентативно представляють кожний структурний компонент. Цей шлях безсумнівно доцільний і практичний, проте він потребує тісної систематичної взаємодії спеціалістів з різних напрямів соціальної безпеки, тобто надзвичайно важкий в організаційному аспекті.

По-третє, відбір з нескінченної множини ймовірних показників соціальної безпеки таких, які найбільш тісно пов'язані із вирішенням актуальних соціальних проблем і досягненням певних соціальних цілей в сучасному українському суспільстві. Цей шлях, з огляду на обмежений науковий досвід розробки проблем соціальної безпеки, представляється поки що найбільш ефективним, так як дозволяє звести систему показників соціальної безпеки максимум до двох-трьох десятків, що мають першорядну важливість для підвищення рівня соціальної безпеки та управління соціальними процесами на сучасному етапі.

Як приклад, можна навести наступний алгоритм розробки інструментарію оцінки стану соціальної безпеки за компонентами (напрямами), в якому відповідного роду показники зводяться в окремі

«блоки» за основними структурними компонентами соціальної безпеки (рис. 1).

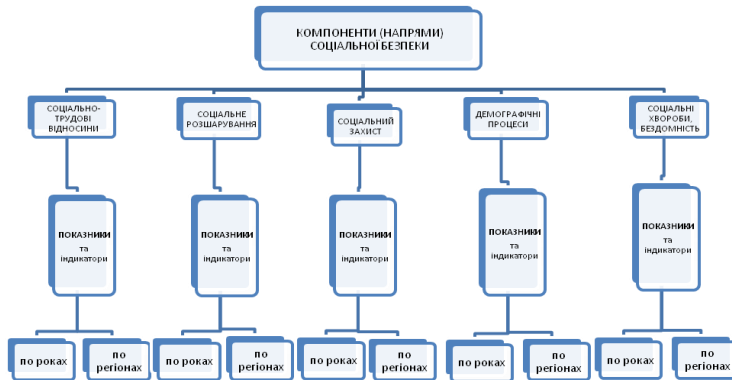

Рис. 1. Алгоритм розробки інструментарію оцінки стану соціальної безпеки за компонентами (напрямами)

Коли мова йде про таке явище, як «безпека», очевидним є момент оцінювання. Тому надалі питання показників та індикаторів соціальної безпеки необхідно розглядати під кутом зору присутності оціночного моменту в знанні, тобто трактувати показник в якості оцінки, і, найголовніше, оцінки, що базується на граничних (порогових) значеннях.

Отже, одним з головних завдань оцінки стану соціальної безпеки стає складання переліку соціально-економічних показників та індикаторів із опрацюванням їх граничних значень. Граничні значення соціальної безпеки держави – це кількісні індикатори, які чисельно відображають гранично допустимі з позиції національних інтересів співвідношення пропорцій в соціальній сфері, недотримання яких перешкоджає нормальному перебігу соціально-економічного розвитку різних елементів відтворення, що загрожує соціальній безпеці країни [6].

Перелік граничних значень може включати в себе велику чисельність кількісних індикаторів, які суттєво розрізняються між собою за змістом і методами розрахунків. Разом з тим необхідно відібрати досить обмежений перелік граничних значень, здатних водночас досить повно відобразити стан соціальної безпеки. При вирішенні поставлених завдань виникають методологічні труднощі і практичні перешкоди:

- при визначенні критичного порога слід враховувати не один, а сукупність показників, так як відхилення від норми одного-двох параметрів далеко не завжди точно характеризує загальну ситуацію щодо соціальної безпеки країни;

- політична і соціально-економічна специфіка кожного суспільства змушує з великою обережністю використовувати уніфіковані показники соціальної безпеки, що розроблені та застосовуються за кордоном (критичні точки соціально-економічного стану, вихід за які недопустимий в одних країнах, умовно припустимі в інших);

- в різних країнах прийняті свої методики збору і обробки статистичної та соціально-економічної інформації, що ускладнює порівняльний аналіз процесів і тенденцій їх розвитку в Україні, враховуючи до того ж безперервне реформування вітчизняної статистики, в результаті якого зникають одні і з'являються інші, часто непорівнювальні показники та індикатори;

- загалом якість первинної статистичної інформації в Україні наразі викликає питання.

В цілому зведення цієї множини показників до операбельного набору у вигляді вектора представляється досить складним завданням, методологічні основи якого досі задовільно не розроблені. Зокрема, показники економічного стану будуються на підставі даних економічної статистики, в основному досить розвиненою. Але гірші справи з показниками соціального стану чи соціальними індикаторами. Джерела інформації тут діляться на дані прямих обстежень, статистики інших видів діяльності та непрямі розрахунки. Відрізняються також витратні і результатні показники – так, число лікарів на тисячу жителів є витратним показником, а захворюваність і смертність – результатними.

Крім того, соціальні показники та індикатори діляться на об'єктивні і суб'єктивні. Перші являють собою кількісну міру соціальних явищ, що розраховується спеціально підготовленим персоналом на основі детально розроблених процедур; суб'єктивні відображають самооцінку обстежуваним індивідуумом свого становища, стану самопочуття або настрою [7]. Слід розрізняти колективні (системні) і агреговані соціальні показники ті індикатори. Перші дають кількісну оцінку властивостям або поведінки деякого людського колективу (наприклад, частка соціальних витрат у держбюджеті). Друга виходить на основі підсумовування (або іншої процедури обробки) даних про індивідуальні характеристики представників статистичної сукупності (наприклад, народжуваність і смертність, число шлюбів і розлучень).

Отже, запропоновані підходи дозволяють опрацювати реальний механізм аналітичної обробки показників та індикаторів соціальної безпеки у пріоритетності розташування та ступені впливу на систему існуючих загроз та на стан забезпечення соціальної безпеки в Україні.

На основі характеристики стану, виявленні тенденцій і визначенні проблем мають розроблятися заходи для стимулювання процесів, в яких суспільство зацікавлено, обмеження явищ, що несуть в собі загрозу, чи стабілізації умов, які в цілому можуть відповідати актуальним соціальним потребам.

Виокремлення соціальної безпеки в самостійну проблему йде паралельно з історичним поділом економічної та соціальної сфери. На відміну від економіки, в якій діє принцип оптимуму, тобто досягнення максимуму будь-якого заданого критерію, наприклад, прибутку в межах ресурсних обмежень, соціальна сфера функціонує за принципом підтримки певного набору соціальних параметрів, тобто набагато більшого значення має збереження самої соціальної сфери, ніж максимізація показника добробуту.

У механізмі забезпечення соціальної безпеки держави актуалізувалась вимога індикативного аналізу як методу соціально-економічних досліджень, суть якого – виявити позитивні тенденції зміни показників та індикаторів соціальної безпеки, їх інтегрованості в забезпечення соціально-економічної стабільності держави та її національних інтересів.

Проведений гносеологічний аналіз соціально-економічних показників як дослідницької конструкції в досить загальній формі необхідний для того, щоб за немінучими варіативними прийомами формування конструкції не випускати з поля зору момент їх єдиноподібної характеристики в поняттях, що мають певний пізнавальний та конструктивний (з виходом на методичний рівень) зміст. А це розширює можливий діапазон дослідницьких рішень, не обмежуючи останні вже представленими в науковій практиці. Пошук нових рішень багато в чому полегшується тим, що їх гносеологічний статус вже зрозумілий і прийнятий в науці. Експлікування гносеологічного змісту дослідницької конструкції показника виступає свого роду інформуючим моментом і для методичних розробок і для подальшої інтерпретації результатів їх застосування в реальній дослідницькій практиці. У контексті дослідження соціально-економічні показники необхідно розглядати як інструментальні оцінки, тобто будучи операційною характеристикою соціально значущого явища чи процесу, яка відображає їх властивості, зв'язки та відносини, показник виступає інструментом виміру останніх.

Вважається за доцільне запропонувати такі основні етапи розробки системи соціально-економічних показників соціальної безпеки: по-перше, створення вихідної сукупності показників соціальної безпеки, по-друге, вибір з цієї сукупності показників для цілей емпіричного дослідження, і, по-третє, виокремлення показників, що є найбільш важливими для характеристики соціальної безпеки. Як вже зазначалось – для оцінки стану соціальної безпеки важливе значення мають не тільки показники та індикатори, а й їх граничні (порогові) значення, саме вони свідчать про перетворення факторів соціальної безпеки в соціальні загрози, і навпаки, позитивна динаміка характеризує трансформацію певного впливу на чинник соціальної стабільності.

Подальші розробки мають здійснюватися в напрямку класифікації методичних підходів за характером соціально-економічних показників (зокрема, щодо їх активізуючого та стабілізуючого впливу на соціальні процеси, явища, відносини). Проблемним залишається питання про те, що суб'єктом оцінок як реальних соціально-економічних показників може виступати лише фактичний суб'єкт соціального управління, діяльність якого не завжди адекватна реальним можливостям суспільного розвитку. Тому на основі характеристики стану, виявленні тенденцій і визначенні проблем мають бути випрацьовані заходи для стимулювання процесів, в яких суспільство зацікавлено, обмеження явищ, що несуть в собі загрозу, чи стабілізації умов, які в цілому можуть відповідати актуальним соціальним потребам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України: підруч. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
2. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.
3. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія / [Гнибіденко І.Ф., Колот А.М., Новікова О.Ф. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
4. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посібник / [Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус]; за заг. ред. П.В. Мельника. – Ірпінь : 2000. – 246с.
5. Дзлийев М.И. Проблемы безопасности: теоретико-методологические аспекты / М.И. Дзлийев, А.Л. Романович, А.Д. Урсул / материалы международной научно-практической

- конференції [«Профсоюзи і соціальна безпека»], (Москва, 10 листопада 2005 року). – М., 2006. – С.24-36.
6. *Ахизер А. С., Гольц Г. А.* Критическі пороги соціальних систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csocman.hse.ru/ data_Aleksandr_AHIEZER.
 7. *Силласте Г. Г.* Соціальна безпека особистості, суспільства і держави // *Безпека Європи*. – 2002. – №1, серія: Соціальна політика. – С. 78-91.

Давидюк Е. А. Актуальні питання розробки показників соціальної безпеки.

В статті розглянуті методологічні питання оцінки стану соціальної безпеки. Обґрунтовано підхід до вибору переліку показників і індикаторів соціальної безпеки, визначено проблемні аспекти в розробці граничних значень даних показників. Предложеному підходу дозволяє виробити реальний механізм аналітичної обробки показників і індикаторів соціальної безпеки в пріоритетності розташування і ступені впливу на систему існуючих загроз і на стан забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Ключові слова: соціальна безпека, показник, індикатор, граничне значення показника.

Davydiuk O. O. Current issues of the development of social security indicators.

The article deals with the methodological issues of social security state estimation. The approach to the selection list of indices and indicators of social security is provided, the challenges of the development of limit values are determined. The proposed approach allows to develop the mechanism of analytical processing of indices and indicators of social security in priority of location and severity of exposure to the system of existing threats and to the state of social security in Ukraine.

Keywords: social security, index, indicator, limit value of indicator.

Шинкаренко В. І.

**АСЕАН І США: ВІД «ДОКТРИНИ КЛІНТОНА»
ДО «ПІДВИЩЕНОГО ЗАЛУЧЕННЯ»**

У статті проаналізовано еволюцію партнерства між Асоціацією держав Південно-Східної Азії й США у постбіполярну еру; особливі уваги надано висвітленню ролі АСЕАН у формуванні регіональної системи міжнародних відносин.

Ключові слова: багатостороння дипломатія, зовнішня політика, інтеграція, міжнародний тероризм.

У період холодної війни США виступали єдиним надійним гарантом міжнародно-політичної та військово-стратегічної стабільності в регіоні Південно-Східної Азії (ПСА). Зацікавленість у виконанні США цієї ролі в подальшому – важлива причина, що спонукала учасників Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) увійти до організації Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), де США всіляко намагаються зафіксувати свою першість і власні правила гри. Крім того, США – найбільший торговельно-економічний партнер для країн АСЕАН – однієї з найбільш авторитетних і динамічно прогресуючих організацій багатопрофільного співробітництва не лише в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), але й на світовій арені. Тому для учасників Асоціації є вкрай небажаним можливе загострення напруженості в американсько-китайських відносинах. АСЕАН прагне уникнути дискомфортного вибору – кого саме підтримувати в перманентній глобальній суперечці США і КНР.

Зазначені міжнародно-політичні чинники й зумовлюють зв'язок цієї статті з вирішенням важливого наукового питання: з'ясування взаємозв'язку між зовнішньополітичною стратегією учасників АСЕАН на глобальному й регіональному рівнях та характером і глибиною впливу цієї стратегії на особливості функціонування постбіполярної системи міжнародних відносин та на завдання суспільно-економічної модернізації зазначених країн. Аналіз міжнародної діяльності членів АСЕАН як на глобальному, так і регіональному рівнях потрібний також для розроблення пропозицій і рекомендацій для органів державної влади України й вітчизняної політичної науки з метою використання результатів дослідження в процесі співпраці України з країнами ПСА.

Економізація й диверсифікація зовнішньої політики України об'єктивно спричинили зацікавленість її науковців діяльністю й перспективними можливостями АСЕАН, зокрема на ниві партнерства зі США. Так, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України Л. Лещенко вважає, що світовий центр економіки, другий після США, уже перемістився до ПСА, обігнавши Європу. Але країни ПСА не є простими об'єктами глобалізації, вони використовують цей суперечливий процес і стають його активними суб'єктами [4]. Вітчизняні дослідники ролі АСЕАН у світовій політиці та перспектив співпраці Асоціації зі США

(В. Величко, Т. Грищенко, П. Ігнат'єв, Ю. Курнишова, О. Нечитайло, Є. Рябінін, С. Шергін, Ю. Швед) стверджують, що вже тепер є очевидною вразливість багатополярності через нестабільність, нові ризики, породжені суперечностями й навіть антагонізмами між різними полюсами. Така ситуація складається і в Асоціації, коли після розпаду СРСР лідерство у «Великій Східній Азії» перехопили США, КНР та Японія [5]. У вітчизняному міжнародному регіоналістиці також визначено, що боротьба за політичне й економічне лідерство в ПСА відбувається й у площині нових і високих технологій, банківській сфері, аграрному виробництві, на ниві трудової міграції, розвитку малого і середнього підприємництва та ін.

Але, незважаючи на чималий масив документальної й аналітичної літератури щодо участі Асоціації у світовій політиці й економіці, її партнерства зі США, згадана проблематика продовжує залишатися далеко не вичерпаною в науково-теоретичному плані. Зокрема, за наявності значного числа робіт з аналізом сучасного етапу глобалізації й різних аспектів міжнародної діяльності АСЕАН, практично відсутні комплексні дослідження суперечностей і перспектив розвитку Асоціації в умовах постбіполярності та домінування США. Частковому вирішенню цієї наукової проблеми присвячена ця стаття. Її цілями є з'ясування геополітичних і безпекових засад партнерства учасників АСЕАН зі США та окреслення перспективи його еволюції.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначилися помітними зрушеннями у відносинах між АСЕАН і США. Передусім успішний розвиток процесу інституціоналізації Асоціації й піднесення її на середину першого десятиліття 2000-х рр. до становища загальновизнаного модератора макрорегіонального діалогу в рамках «Великої Східної Азії» зробили взаємодію АСЕАН та США більш збалансованою, цілеспрямованою й багатопланою. До сьогодні відносини між ними поєднують як спільні інтереси, так і суперечності у сфері регіональної й глобальної безпеки, зовнішньої політики, економіки й торгівлі, перебуваючи в складній взаємозалежності з політикою інших партнерів Асоціації, передусім КНР. Безумовно, взаємини зі США стали справжнім випробуванням на міцність задекларованої єдності АСЕАН, її здатності виступати в якості самостійного актора міжнародних відносин в умовах становлення постбіполярного світоустрою й глобалізації світової економіки.

Адже ще протягом 1990-х рр. у відносинах між АСЕАН і США спостерігався певний спад, спричинений, на думку автора, стратегічним прорахунком адміністрації В. Клінтона. Тоді, за образним висловом члена-кореспондента РАН О.М. Бикова, в

«бурхливому сплескові «однополярних» емоцій» [3, 413] після завершення холодної війни й розпаду СРСР, Сполучені Штати нерозважливо виключили Асоціацію з числа пріоритетних напрямків своєї зовнішньої політики й недооцінили (на відміну від офіційного Пекіна) її інтеграційний потенціал. На початку 1990-х рр. потреба у підтримці регіональних об'єднань, що виступали б противагою іншим великим державам, здавалася Білому Дому неактуальною [22, 124-125].

У рамках «Стратегії національної безпеки залучення й розширення» 1995 р. – базового документа «доктрини Клінтона» – основна увага офіційного Вашингтона в Східній Азії була зосереджена на «конструктивному залученні» КНР як регіональної держави, що посилюється й становить загрозу для встановлення глобальної гегемонії США [9]. Ще відвертіше висловився радник В. Клінтона з національної безпеки Е. Лейк, який наголосив, що США у XXI ст. повинні зберегти за собою роль провідної тихоокеанської держави й не потерплять конкуренції ні з чийого боку, оскільки США мають свої вагомні інтереси в Східній Азії, де живе половина населення земної кулі, знаходиться значна частина її ресурсів, чверть світового товарообігу й послуг, де дислоковані найбільші світові військові потенціали [1, 101-102].

У цьому контексті міжнародна ситуація в ПСА сприймалася як похідна від стану американсько-китайських взаємин, а АСЕАН – як розрізнена група малих пасивних держав, що тримаються у фарватері США та КНР і залежать від збереження силової рівноваги між ними. Тому політичні відносини між АСЕАН і Сполученими Штатами розвивалися переважно на двосторонньому рівні, а в тексті «Стратегії національної безпеки» 1995 р. Асоціація як регіональна організація навіть не згадувалася.

Такий хибний підхід зовнішньополітичного відомства США, що недалеко пішов від «тихоокеанської доктрини» президента Дж. Форда, оприлюдненої ним 7 грудня 1975 р. після візитів до КНР, Індонезії й Філіппін (визначала основою балансу сил в АТР збереження військової присутності США), знайшов відображення й у концептуальних розробках, зокрема в теорії «регіональної біполярності» Р.Росса. В оприлюдненій у 1999 р. статті дослідник зазначав, що після завершення холодної війни й розпаду СРСР ПСА неминуче перетворилася на арену протиборства найбільших позарегіональних акторів – США і КНР. Причому континентальні держави регіону більшою мірою тяжіють до КНР, а острівні країни (Бруней-Даруссалам, Індонезія, Сінгапур і Філіппіни) схиляються до

зближення зі США, окреслюючи, таким чином, геополітичні сфери впливу кожної з великих держав [23]. Враховуючи особливості географічного становища, економічних інтересів та військових можливостей КНР і США, Р.Росс вважав переділ цих сфер впливу, тим паче у формі військово-силового протистояння, малоімовірним у найближчій перспективі. Тому відносно стабільна біполярна структура розподілу сили між двома провідними державами уявлялася ним основою майбутньої регіональної підсистеми міжнародних відносин у ПСА.

Практично зниження значимості країн АСЕАН у системі національних інтересів Сполучених Штатів виявилось, з одного боку, в скороченні ними постійної військової присутності й дистанціюванні Білого Дому від територіальних суперечок у Південно-Китайському морі. А з іншого боку – в очевидному небажанні державного департаменту США належним чином диференціювати свій глобальний курс стосовно АСЕАН з урахуванням цивілізаційних особливостей і дипломатичної культури цього гетерогенного в усіх відношеннях регіону.

Між тим, фактично всі учасники АСЕАН негативно поставилися до ключової складової «доктрини Клінтона» – месіанської ідеї побудови «демократичного світу» на основі західних ліберальних цінностей в обхід принципів міжнародного права. Певну стурбованість членів Асоціації спричинила «гуманітарна інтервенція» НАТО в Косово навесні 1999 р., оскільки прецедент військово-силового втручання США та їхніх союзників у справи суверенної держави – Союзна Республіка Югославії під приводом захисту прав і свобод людини та демократичних норм йшов у розріз з усіма принципами діалогового «методу АСЕАН», перекреслюючи досвід її узгоджувальних механізмів.

Не випадково навіть у такому консенсусному документі, як заява голови VI сесії Асеановського регіонального форуму (АРФ) (Сінгапур, 26 липня 1999 р.) – міністра закордонних справ Республіки Сінгапур С.Джайякумара, був висловлений «глибокий жаль з приводу втрати тисяч невинних життів» і стурбованість наслідками подій у Косово для міжнародної ситуації в АТР [15]. Крім того, слідуючи базовим принципам АСЕАН, її члени негативно сприйняли критику адміністрацією В. Клінтона політики «конструктивного залучення» до складу Асоціації військового режиму М'янми.

Політико-ідеологічні розбіжності між АСЕАН і США доповнювалися економічними, передусім пов'язаними з неприйняттям глобалізації за американським сценарієм. Зокрема, Махатхір бін

Мохаммад на хвилі валютно-фінансової кризи в ПСА 1997-1998 рр. виступив із жорсткою критикою міжнародних фінансових інститутів – МВФ і Світового банку, назвавши їх інструментами економічної політики «Вашингтонського консенсусу», що веде до встановлення глобальної американської гегемонії.

Сполучені Штати, в свою чергу, відповідали настороженим ставленням до асеановської моделі економічної інтеграції, що виступала альтернативою процесам усередині АТЕС. Саме це й обумовило байдужість США до проблем, із якими учасники АСЕАН зіткнулися в ході вищезгаданої кризи. Так, Таїланд у жовтні 1997 р. звернувся до уряду США з проханням надати фінансове сприяння для стабілізації курсу національної валюти – бата, і неочікувана відмова офіційного Вашингтона в допомозі своєму надійному й довголітньому союзникові була розцінена багатьма політиками АСЕАН як жест зневаги. Таке ж упередження виявилось, швидше всього, й при відмові США підтримати в 1999 р. кандидатуру таїландського віце-прем'єра С.Панічпакді на виборах генерального секретаря СОТ, коли американська сторона віддала перевагу представникові Нової Зеландії М. Муру.

Прихід у Білий Дім на початку 2001 р. Дж. Буша-молодшого первісно не пов'язувався політичними елітами АСЕАН із будь-якими принциповими змінами в політиці США щодо Асоціації. Але терористичні акти 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку й Вашингтоні стали важливим переломним моментом у відносинах АСЕАН і США, певним імпульсом до взаємного зближення. Це було зумовлене усвідомленням партнерами спільності інтересів боротьби з ісламським тероризмом.

Та й американські військові після поразки в Індокитаї не мали наміру назавжди залишати регіон ПСА, для Пентагону актуальним залишалося завдання підвищення відповідальності учасників АСЕАН за свою безпеку, залучення їх до участі у вдосконаленні оборонної інфраструктури. Одним із перших проявів нового етапу взаємин Асоціації й США стало рішення сенату Філіппін, який у травні 1999 р. проголосував за угоду, що санкціонувала проведення військами США великомасштабних антитерористичних навчань на Філіппінах без повернення до постійної американської присутності. Підставою різкого підвищення уваги США до Асоціації стала встановлена американськими спецслужбами наявність у регіоні ПСА широкої мережі терористичних ісламських організацій, безпосередньо пов'язаних із «Аль-Каїдою». Це змусило офіційний Вашингтон

проголосити ПСА другим за значимістю, після Афганістану, фронтом глобальної війни з тероризмом.

Звичайно, для учасників АСЕАН міжнародно-політична ситуація, що склалася після зазначених терактів, надавала як нові можливості, так і створювала нові виклики. Небезпідставні побоювання лідерів АСЕАН викликало ухвалення в США «доктрини Буша», головні засади якої були оприлюднені 20 вересня 2002 р. в «Стратегії національної безпеки США». Вона передбачала виявлення й усунення (в тому числі шляхом ведення превентивних війн) терористичних загроз по всьому світу, навіть якщо ті не становили безпосередньої загрози для безпеки США, причому для силових акцій не вимагалася згода інших членів світового співтовариства.

Таким чином, перед урядами країн АСЕАН постало завдання знаходження балансу між демонстрацією підтримки дій США і збереженням лояльності переважно антиамериканського за настроями населення своїх країн. Ситуація ще більше ускладнилася, коли на початку 2002 р. в американській пресі почастишали повідомлення про можливість поширення адміністрацією США антитерористичних дій на ті країни ПСА, де знаходилися опорні пункти терористів. Хоча жодна з країн Асоціації не потрапляла під критерії «держав – цілей» «доктрини Буша», більшість із них розглядали такий сценарій як вповні реальний. Тому, як зауважив австралійський дослідник М. Бісон, «незважаючи на те, що факт співробітництва зі США у їхній самопроголошеній «війні з терором» був здатен викликати внутрішні ускладнення в усіх державах ПСА, виявилось, що всі вони були змушені демонструвати свій ентузіазм у цьому починанні» [12, 217]. Дійсно, через місяць після терактів у США було підписано Спільне комюніке за підсумками 3-ї зустрічі міністрів закордонних справ АСЕАН з транснаціональної злочинності, в якому тероризм назвали головною загрозою [22].

А вже 1 серпня 2002 р. АСЕАН і США ухвалили Спільну декларацію про боротьбу з тероризмом, що передбачала продовження й поліпшення «обміну розвідувальною інформацією й даними про фінансування терористичної діяльності», спільний розвиток у країнах Асоціації «ефективнішої антитерористичної політики», посилення контактів між правоохоронними органами партнерів, розширення американської підтримки відповідних тренувальних і освітніх програм АСЕАН, проведення консультацій між керівниками, аналітиками й оперативниками спецслужб, проведення спільних операцій, співробітництво з міграційних і митних питань для ефективної

протидії обігові матеріалів і фінансових коштів, пов'язаних із терористичною діяльністю [11].

Розгортання США глобальної війни з тероризмом дестабілізує вплинуло на політичний розвиток Асоціації, активізувавши відцентрові процеси. Перевіркою декларованої єдності АСЕАН стала антитерористична операція «Нескорена свобода» в Афганістані: тоді як традиційні союзники (Сінгапур, Таїланд і Філіппіни) підтримали дії США проти Талібану, країни з чисельно домінуючим мусульманським населенням (Індонезія й Малайзія), а також В'єтнам виступили із її засудженням. Решта держав Індокитаю (Камбоджа, Лаос і М'янма) і Бруней-Даруссалам зайняли нейтральну позицію [17].

Воєнна операція під егідою США в Афганістані опосередковано вплинула й на загострення суперечностей всередині АСЕАН. Так, в лютому 2002 р. старший міністр Сінгапуру – Лі Куан Ю звинуватив уряд Індонезії в бездіяльності й потуранні терористичній організації «Джемаа Ісламія», що займалася безпосередньою підготовкою й здійсненням терактів проти немусульманського населення країн ПСА, а також іноземців [7, 151].

Причому всі учасники АСЕАН так чи інакше спробували здобути з «глобальної війни проти терору» й певну власну вигоду, діючи в обхід регіональних інститутів. Сінгапур і Філіппіни відкрито, а Індонезія й Малайзія приховано використовували підтримку глобальної антитерористичної кампанії для вирішення своїх внутрішніх проблем за рахунок США. Передусім це стосується Філіппін, які за допомогою багатомільйонного фінансового сприяння США (лише в 2002-2003 рр. острівна країна отримала \$ 42,9 млн. за американськими програмами зарубіжного військового фінансування, Фонду економічного сприяння Агентству міжнародного розвитку, міжнародного військового навчання й боротьби з тероризмом [2, 196]) розпочали модернізацію національних Збройних сил, а після розташування в січні 2002 р. на острові Мінданао підрозділів американського спецназу стали ефективно боротися з мусульманськими повстанськими угрупованнями.

Дії окремих країн Асоціації, зацікавлених у залученні додаткової фінансової допомоги США, негативно вплинули на формування Співтовариства безпеки АСЕАН, переконалим свідченням чого виявилася нездатність Асоціації зайняти в 2003 р. консолідовану позицію щодо вторгнення коаліційних сил в Ірак з метою повалення режиму Саддама Хусейна. Проамериканські уряди Сінгапуру, Таїланду й Філіппін офіційно приєдналися до коаліції й відрядили нечисленні підрозділи до Іраку (до кінця літа 2004 р.), але водночас

мусульманські Індонезія й Малайзія та «нові» члени Асоціації, передусім В'єтнам, гостро виступили проти, охарактеризувавши дії США як агресію проти суверенної держави [16, 18]. Таким чином, хоча трагічні події 11 вересня 2001 р. вивели політичне співробітництво між АСЕАН і США на новий рівень, разом із тим напрям, у якому це партнерство почало розвиватися – поновлення повномасштабних військово-політичних зв'язків переважно на двосторонній основі, – не відповідав довгостроковим інтересам Асоціації, що вступила в принципово новий етап розвитку.

Тривалий час у Білому Домі недооцінювався й асеановський вектор зовнішньої політики КНР, що в середині 1990-х рр. зробила ставку на активну підтримку процесів економічної інтеграції в ПСА. В 2002-2003 рр., коли увага політичного керівництва США була прикута до ситуації на Близькому Сході, між АСЕАН і КНР була укладена низка угод, за якими офіційний Пекін прийняв (хоча й вибірково) правила гри Асоціації й перехопив у Сполучених Штатах стратегічну ініціативу в регіоні, виступаючи природним партнером АСЕАН у будівництві нового регіонального порядку.

Вразливість американських позицій в АСЕАН, порівняно з китайськими, особливо помітна при зіставленні програм діалогового партнерства обох держав. Як наголосив у червні 2005 р. старший міністр Сінгапуру Го Чок Тонг, що в 1999-2004 рр. очолював уряд острівної країни, «за останні 10 років Китай успішно запустив 27 різноманітних механізмів взаємодії з АСЕАН. Водночас за 28 років з дня заснування формального діалогу США – АСЕАН у 1977 р. було створено лише 7 органів взаємного співробітництва, робочі засідання більшості з яких, до того ж, проводилися нерегулярно» [12].

Внаслідок цього склалася у цілому вигідна для АСЕАН ситуація, коли США, виступаючи гарантом зовнішньої безпеки Асоціації й створених під її егідою міжнародних механізмів від надмірного посилення Китаю, водночас не були представлені в них і позбавлені своїх інтересів. Професор Оксфордського університету Е. Го запропонував для опису такої ситуації теоретичну модель, що передбачає розподіл сил в ієрархічно-міжнародному порядку АТР на чотирьох рівнях («overlays»): 1) рівень наддержави – США; 2) рівень великої регіональної держави – КНР; 3) рівень крупних регіональних держав – Індія і Японія; 4) рівень решти важливих регіональних акторів – АСЕАН, Австралія й Республіка Корея.

Причому США, виступаючи фундаментом цієї піраміди й забезпечуючи її стійкість, позбавлені будь-яких ефективних важелів

для її переформатування в своїх цілях. Це пояснюється тим, що АСЕАН ніби «програмує» дії позарегіональних держав шляхом здійснення подвійної політики, що поєднує ліберально-інституційну стратегію «повного облутування» (omni-enmeshment) великих держав і реалістичну стратегію «непрямого балансування» (indirect balancing) між ними [20].

Асеановська стратегія «непрямого балансування», зокрема, націлена на використання військово-політичного потенціалу США в якості противаги Китаю. Але на відміну від класичних схем балансу сил вона не передбачає укладення зі США будь-яких союзницьких договорів, спрямованих проти третьої сторони (тобто КНР), нагадуючи, таким чином, модель китайсько-російського стратегічного партнерства. Як зауважував Е. Го, мова йде лише про «запозичення» учасниками АСЕАН американської військової підтримки, потреба в якій офіційно пояснюється необхідністю боротьби з тими чи іншими загрозами регіональній безпеці, приміром із тероризмом.

Важливою є й та обставина, що на тлі зростаючого військово-політичного й військово-технічного співробітництва зі США у 2003 р. АСЕАН одночасно уклала Декларацію про стратегічне партнерство в інтересах миру й процвітання з КНР, що передбачала, зокрема, запуск нового діалогу з питань регіональної безпеки. Подібні документи про стратегічне партнерство (чи всебічне співробітництво) з КНР підписала й кожна країна – учасниця АСЕАН [21]. Все це дозволило членам АСЕАН більш розбірливо підходити до різних зовнішньополітичних ініціатив Білого Дому, не побоюючись при цьому можливих несприятливих наслідків. Наприклад, жорстку реакцію з боку учасників АСЕАН викликала американська Ініціатива з регіональної морської безпеки, що зводилася до розташування в зоні Малакської протоки постійного контингенту морських піхотинців США. Ініціатива була відхилена як Індонезією, так і Малайзією на тій підставі, що розміщення в регіоні військ США буде непродуктивним і призведе лише до збільшення числа терористичних акцій [29].

Публічна реакція власне США на зміну військово-політичної ситуації в ПСА була оприлюднена лише в середині 2004 р., коли помічник держсекретаря з питань Східної Азії й Тихоокеанського регіону Дж. Келлі заявив, що КНР «агресивно ставить під сумнів статус-кво», навівши в якості єдиного прикладу те, що офіційний Пекін «зміцнює свій вплив у ПСА, розширюючи дипломатичну присутність, збільшуючи обсяги допомоги на цілі сприяння розвиткові й підписуючи щораз нові двосторонні та багатосторонні... угоди».

Зміни в американсько-асеановських відносинах – найбільші з часів завершення холодної війни, стали, як свідчить Ф. Яннуці, одним із результатів дискусії між Білим Домом, конгресом і експертним співтовариством з питання ставлення США до інтеграційних процесів у «Великій Східній Азії» й зрослої ролі в них КНР. Було очевидно, що подальше ігнорування цих процесів, властиве для першого терміну президентства Дж. Буша-молодшого, може призвести до втрати офіційним Вашингтоном контролю над розвитком ситуації в АТР. Але однозначної відповіді на питання, чи будуть США й надалі спиратися на традиційні двосторонні альянси й тимчасові переговорні формати, чи є сенс підтримувати розвиток самодостатніх регіональних груп, так і не було знайдено [22, 131].

В пошуках адекватної відповіді новому курсові КНР у регіоні ПСА адміністрація Дж. Буша-молодшого зупинилася на проміжному варіанті «розширеної двобічності» (extended bilateralism), що походив із концепції «збагаченої двобічності» (enriched bilateralism), озвученої американськими військовими експертами наприкінці 2001 р. [12]. «Розширена двобічність» означала поступальний розвиток на базі двосторонніх альянсів США ширших три- й багатосторонніх діалогових форматів, заснованих не на спільності загроз, а на подібності інтересів, а також загальне підвищення уваги офіційного Вашингтона до проблем інтеграції в АТР. Водночас простежувалося й зміщення акцентів Білого Дому у визначенні значимості власне АСЕАН, що почала розглядатися як дієздатний і, головне, зацікавлений партнер для поступового вбудовування США в регіональні економічні структури.

Становлення цього курсу, що був, по суті, спробою надолужити згаяні раніше можливості в регіональній конкуренції з КНР, передбачало:

- налагодження ефективнішого дипломатичного співробітництва й поліпшення іміджу США в очах держав – членів Асоціації;
- вирівнювання дисбалансу у відносинах Сполучених Штатів із «первісними» й «новими» членами Асоціації;
- самостійне наповнення програм діалогового партнерства й сприяння розвитку інтеграційних механізмів Асоціації;
- створення умов для формування зони вільної торгівлі АСЕАН – США;
- вироблення ефективнішого курсу з «м'янмарського питання».

Але реалізація цього курсу помітно гальмувалася відсутністю політичної волі керівництва США, що було стурбоване в кінці другого президентського терміну Дж. Буша-молодшого усуненням своїх

прорахунків в інших регіонах світу. Так, за час свого перебування на посаді держсекретаря (2005-2009 рр.) К. Райс пропустила дві сесії АРФ й систематично не відвідувала постміністерські конференції АСЕАН, щоразу посилаючись на нагальну потребу своєї присутності на Близькому Сході. А скасування офіційним Вашингтоном призначеного на вересень 2007 р. першого в історії саміту АСЕАН – США стало чітким сигналом того, що Дж. Буш-молодший залишає розвиток відносин з АСЕАН наступному господареві Білого Дому.

Тому розвиток діалогового партнерства між АСЕАН і США за другого президентства Дж. Буша-молодшого мало відтінок незавершеності, поєднуючи в собі як безперечні успіхи, так і вузькі місця. Щоправда, з ініціативи групи конгресменів, у структурі держдепартаменту була створена посада посла з особливих доручень для координації відносин з АСЕАН як регіональною організацією. 9 квітня 2007 р., після позитивного голосування в сенаті, ним став кар'єрний дипломат і експерт із В'єтнаму – С. Марсел. Незважаючи на протокольний характер цього призначення, воно було з піднесенням сприйняте в АСЕАН як символ визнання Сполученими Штатами за асоціацією статусу самодостатнього й самостійного актора міжнародних відносин та значимості багатосторонньої співпраці в регіоні ПСА. Але водночас офіційний Вашингтон виявився неготовим до швидкого підписання й ратифікації Договору про дружбу й співробітництво в Південно-Східній Азії 1976 р. Лише в липні 2009 р. на черговому засіданні АРФ у Пхукеті (Таїланд) держсекретар США Г. Клінтон підписала-таки згаданий Договір, що відкрило нову сторінку у відносинах між АСЕАН і США.

Водночас із активізацією багатосторонньої дипломатії Білий Дім відверто прагнув позбавитися від надмірно «мілітаризованого» іміджу в очах регіональних лідерів ПСА. Наголос у багатосторонньому військово-політичному співробітництві, принаймні на декларативному рівні, почав робитися на питаннях «м'якої безпеки» – ліквідації наслідків стихійних лих і гуманітарних операціях. Саме цьому були присвячені в 2008 р. американсько-філіппінські навчання «Балікатан» і багатосторонні тренування «Золота кобра», що раніше незмінно мали антитерористичне забарвлення.

Набагато масштабнішим за складністю на шляху якісного поліпшення діалогового партнерства АСЕАН – США й ефективнішої протидії регіональній стратегії КНР виявилось питання усунення історичної диспропорції в розвитку політичних і торговельно-економічних зв'язків між США та державами острівної й континентальної частин ПСА. Адже навіть у 2007 р. на «старших»

учасників Асоціації припадало біля 80 % всього товарообігу американсько-асеановської торгівлі й близько 90 % всіх прямих інвестицій США в країни АСЕАН.

Тому США перейшли до форсованого нарощування зв'язків із країнами Східного Індокитаю, а в якості базового завдання було обрано зближення з колишнім головним військовим супротивником – В'єтнамом. Нормалізувавши до початку першого президентського терміну Дж. Буша-молодшого відносини із СРВ, Сполучені Штати з 2003-2004 рр. підштовхували в'єтнамське керівництво до зближення у зовнішньополітичній і оборонній сферах, використовуючи різноманітні економічні важелі. Про досягнуті здобутки свідчить той факт, що вже в 2008 р. СРВ і США заснували механізм діалогу з військово-політичних питань і навіть досягли домовленості про поставки до СРВ запасних частин для трофейної бойової техніки, зокрема десантних гелікоптерів, що залишилися у В'єтнамі після війни 1964-1973 рр.

Таким чином, аж до другої половини 2000-х рр. багатосторонні проекти були слабкою ланкою діалогового партнерства між АСЕАН і США, поступаючись аналогічній співпраці Асоціації як з іншими країнами Заходу, так і з КНР. Підписаний у серпні 2002 р. План співробітництва передбачав реалізацію лише 20-ти дрібномасштабних проектів із загальним бюджетом 9 млн. \$ та очевидно не відповідав потенціалу відносин. Тільки в 2005-2006 рр. сторони ухвалили більш розгорнуту програму «Вдосконаленого партнерства», в рамках якої нині реалізується більше 160 проектів у різних сферах – від освіти й захисту навколишнього середовища до боротьби зі злочинністю у сфері високих технологій.

Важливою подією, що засвідчила зміну американських позицій стосовно асеановського регіоналізму, стала в 2007 р. ініціатива Агентства міжнародного розвитку США – «Бачення розвитку АСЕАН в інтересах міждержавного співробітництва й інтеграції» («ADVANCE»). Вона спрямована на сприяння росту товарообігу між АСЕАН і США й одночасно на створення до 2015 р. Економічного співтовариства АСЕАН. Реалізацією ж поточних питань співробітництва в рамках діалогового партнерства займається створений у 2004 р. при Секретаріаті АСЕАН американський Центр технічної підтримки й навчання. З кінця 2007 р. головним завданням Центру стала реалізація проектів у рамках програми «ADVANCE», що включають сприяння уніфікації митних процедур і ставок, підвищення конкурентноздатності текстильної й туристичної галузей економіки «нових членів» АСЕАН, а також двосторонню програму надання

консультативної й технічної допомоги урядові ЛНДР для вступу цієї країни до СОТ.

Ключовим і водночас найбільш проблемним напрямком співробітництва між АСЕАН і США в другій половині 2000-х рр. слід визнати відносини у сфері торгівлі й інвестицій. Адже в умовах світової валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр. відбулася давно передбачена аналітиками подія: КНР обійшла США, відтіснивши їх із другого (після Японії) на третє місце в числі торговельних партнерів АСЕАН. За даними інформаційного мережного ресурсу «Chinadaily.com.cn», сукупний товарообіг між КНР і учасниками АСЕАН тоді склав \$ 231 млрд. на рік [10]. Обсяг товарообігу між США і АСЕАН того ж 2008 р. склав лише \$ 177 млрд.

Активізувалося й інвестиційне співробітництво. На кінець 2007 р. американські компанії вклали біля \$ 100 млрд. в економіку учасників АСЕАН, що на третину перевищувало, приміром, сукупний обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених у 2007 р. в економіку КНР [14]. З метою мінімізації втрат від створення зони вільної торгівлі між АСЕАН і КНР (набула чинності 1 січня 2010 р.) й інших преференційних торговельних угод між Асоціацією та її азійськими партнерами (Індія, Південна Корея, Японія), Сполучені Штати вдалися до укладення двосторонніх договорів про вільну торгівлю з окремими учасниками Асоціації з довгостроковою метою створення трансрегіональної ЗВТ АСЕАН – США. Протягом 2002-2007 рр. США підписали так звані Рамкові угоди про торгівлю й інвестиції з усіма членами АСЕАН, за винятком ЛНДР і М'янми, а також Рамкову угоду про торгівлю й інвестиції з АСЕАН у цілому.

Підвищення ролі АСЕАН в ієрархії зовнішньополітичних пріоритетів Сполучених Штатів за президентства Б. Обама наочно проявилось вже в лютому 2009 р., коли столиця Індонезії Джакарта стала другим після Токіо пунктом першого міжнародного візиту нового держсекретаря Г. Клінтон. Перші за 32 роки діалогового партнерства відвідини держсекретарем США Секретаріату АСЕАН і виголошена заява про принципове рішення Білого Дому приєднатися до Балійського договору 1976 р. мали історичний характер. Як повідомив за підсумками візиту міністр закордонних справ Індонезії Х. Віраюда, 12 лютого глава держдепартаменту США виступила з пропозицією встановити між країнами «відносини стратегічного партнерства» [18]. Візит до Індонезії Г. Клінтон, який продемонстрував, за її словами, те, «що іслам, демократія і сучасність можуть дуже успішно співіснувати», став сигналом прагнення офіційного Вашингтона до примирення з мусульманським світом,

задекларованого в інавгураційній промові Б. Обама 20 січня 2009 р., а потім у Каїрі 4 червня того ж року, коли президент США проголосив початок нової ери у відносинах із мусульманським світом [6]. Це викликало в цілому позитивну реакцію громадськості мусульманських держав АСЕАН, що спирається в своїй міжнародній діяльності на принципи міжцивілізаційного діалогу.

З приходом у Білий Дім Б. Обама в США почалося широке обговорення стратегії відносин із АСЕАН, зокрема, в березні 2009 р. відбулася презентація доповіді групи експертів на чолі з досвідченим ветераном дипломатії Дж. Келлі «США і Азійсько-Тихоокеанський регіон: стратегія безпеки для адміністрації Б. Обама» [8]. Стрижнем пропозицій президентові був заклик до усвідомлення ролі США як «країни-резидента», тобто безпосередньо розташованої в АТР, і наголос на так званій «розумній силі» – стратегії, в якій оптимально поєднувалась би «жорстка сила» (військова й економічна могутність) із «м'якою силою» публічної дипломатії. Програма дій передбачала поглиблення й розширення переговорних процесів, що тривали, економічне й культурне залучення регіональних держав та їхніх політичних еліт, інвестування в професійну освіту, взяття на себе зобов'язань із забезпечення екологічної й енергетичної безпеки, активізацію механізмів публічної дипломатії.

Таким чином, на кінець першої декади XXI ст. у відносинах між АСЕАН і США окреслилися серйозні зрушення: керівні кола Сполучених Штатів усвідомили, що поглиблення багатостороннього співробітництва з АСЕАН як регіональною організацією та прагматична перебудова військово-силових зв'язків із країнами ПСА є єдино можливим ефективним способом протидії піднесенню КНР в АТР. Розроблена й рекомендована Вашингтонським центром стратегічних і міжнародних досліджень стратегія «підвищеного залучення» («enhanced engagement») Асоціації до зовнішньополітичної орбіти США, безперечно, буде лише на користь обом сторонам і зміцненню безпеки та конструктивної співпраці в регіоні. Але якщо АСЕАН і надалі ставитиме політичну стабільність як умову прогресивного економічного зростання вище демократії, це означатиме розширення сфери розбіжностей зі США й здатне підірвати міжнародний авторитет Асоціації.

Положення та висновки цієї статті можуть стати в нагоді для подальшого вивчення інтеграційних процесів в АТР і особливостей еволюції постбіполярної системи міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арешидзе Л. Г.* Международные отношения в Восточной Азии. Угрозы и надежды. – М. : Международные отношения, 2007. – 296 с.
2. АСЕАН в начале XXI века. Актуальные проблемы и перспективы / Л. Е. Васильев [и др.]. – М. : ИД «ФОРУМ», 2010. – 368 с.
3. *Быков О. Н. М.* Международные отношения: трансформация глобальной структуры. – М. : Наука, 2003. – 573 с.
4. *Леценко Л.* Глобальні пріоритети в контексті інтересів національного розвитку країн Південно-Східної Азії // Глобальні пріоритети розвитку в регіональних і національних інтерпретаціях країн Азії і Африки: перспективи та умови консенсусу : Матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конференції, м. Київ, 10-11 жовтня 2004 р. – Київ, 2004. – С. 54-57.
5. *Леценко Л. О.* Доцентровані та відцентровані тенденції в Південно-Східній Азії в процесі започаткування регіонального полюсу сучасної світосистеми // Дослідження світової політики. – 2007. – № 38. – С. 227-237.
6. Полный текст речи Барака Обамы в Каире [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.islamnews.ru/news-19038.html>.
7. *Попов А. В.* Исламизация Индонезии и проблема терроризма // Юго-Восточная Азия в 2001 г.: Актуальные проблемы развития. Сб. статей. Под ред. Н.П. Малетина. – М. : Институт востоковедения РАН, 2002. – С.148-159.
8. *Тимофеев О.* США: поиски новой стратегии в Азиатско-Тихоокеанском регионе // Проблемы Дальнего Востока. – 2009. – № 3. – С. 16-27.
9. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House. – Washington (D.C.), 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nss-95.pdf>.
10. ASEAN May Become China's 3rd Largest Trade Partner [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.chinadaily.com.cn/bizchina/2009-04/10/content_7668908.htm.
11. ASEAN – United States of America Joint Declaration for Cooperation to Combat International Terrorism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aseansec.org/7424.htm>.
12. *Beeson M.* The United States and Southeast Asia: Change and Continuity in American Hegemony // Asian regional governance : crisis and change / K.Jayasuriya, ed. – New York : Routledge, 2005. – P. 215-231.
13. *Blair D. C., Hanley J. T.* From Wheels to Webs: Reconstructing Asia-Pacific Security Arrangements // The Washington Quarterly. – 2001. – Vol. 24. – № 1. – P. 7-17.

14. Bureau of Economic Analysis. U.S. Direct Investment Abroad: Selected Items by Detailed Country, 2004-2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bea.gov/international/xls/longetry.xls>.
15. Chairman's Statement of the 6th Meeting of the ASEAN Regional Forum, Singapore, 26 July 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aseanregionalforum.asean.org/component/content/article/3-public-library/153-chairmans-statement-of-the-6th-meeting-of-the-asean-regional-forum-singapore-26-july-1999-.html>.
16. *Chin Kin Wah*. Southeast Asia in 2002: From Bali to Iraq – Co-operating for Security // Southeast Asian Affairs 2003 / Singh D. and Chin Kin Wah, Eds. – Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2003. – P. 3-23.
17. *Chow J.T.* ASEAN Counterterrorism Cooperation since 9/11 // Asian Survey. – 2005. – Vol. 45, № 2. – P. 302-321.
18. Clinton in Jakarta to Seek New Strategic Partnership [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aseanaffairs.com/clinton_in_jakarta_to_seek_new_strategic_partnership.
19. *Goh Chok Tong*. Constructing East Asia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://app.sprinter.gov.sg/data/pr/20050609995.htm>.
20. *Goh E.* Great Powers and Hierarchical Order in Southeast Asia. Analyzing Regional Security Strategies // International Security. – 2007/08. – Vol. 32. – № 3. – P. 113-157.
21. *Haacke J.* China and ASEAN: Setting Parameters for Future Cooperation // Contemporary China: The Dynamics of Change at the Start of the New Millennium / P.W. Preston and J. Haacke, Eds. – London – N.Y. : RoutledgeCurzon, 2003. – P. 261-290.
22. *Jannuzi F.* US Perspectives on East Asia Community Building // East Asia at a Crossroads / J. Wanandi and T. Yamamoto (Eds.). – Tokyo – N.Y. : Japan Center for International Exchange, 2008. – P. 121-136.
23. *Ross Robert S.* The Geography of Peace: East Asia in the Twenty-first Century // International Security. – Vol. 23. – № 4 (Spring 1999). – P. 81-118.

Шинкаренко В.И. АСЕАН и США: от «доктрины Клинтона» до «повышенного вовлечения».

В статье проанализирована эволюция партнерства между Ассоциацией стран Юго-Восточной Азии и США в постбиполярную эру; особое внимание уделено освещению роли АСЕАН в формировании региональной системы международных отношений.

Ключевые слова: многосторонняя дипломатия, внешняя политика, интеграция, международный терроризм.

Shynkarenko V.I. ASEAN and the USA: from «Clinton's doctrine» to «enhanced engagement».

The article spotlights the evolution of partnership between the Association of Southeast Asian Nations and the United States in post-bipolar era; special

attention is paid to elucidation of ASEAN's role in the formation of regional system of international relations.

Keywords: multilateral diplomacy, foreign policy, integration, international terrorism.

Мамедов К.

ЦЕЛИ И МЕХАНИЗМЫ УЧАСТИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ В МИРОТВОРЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЯХ

В данной научной статье рассматривается роль и механизмы участия вооруженных сил в миротворческих операциях. Прежде всего, обосновывается то, что на современном этапе взгляды международного сообщества и отдельных государств на проблему международной безопасности кардинально изменились. Естественно, это коснулось и вопросов, связанных с международной миротворческой деятельностью. Поэтому участие вооруженных сил в миротворческих операциях также является важным вопросом для научного исследования.

Ключевые слова: миротворчество, вооруженные силы, ООН, конфликты, устав ООН, государства.

Прекращение «холодной войны» сошлось с резким побуждением международных миротворческих усилий, что было вызвано как ростом взаимопонимания и возможностей согласования позиций постоянных членов Совета Безопасности, так и повышением общей тенденции непостоянства в мире. Последняя, в свою очередь, была спровоцирована крушением прежней системы международных отношений и выходом «в свет» противоречий, искусственно сдерживавшихся в годы «холодной войны». Тем временем, увеличился и уровень сложности задач, решаемых миротворческими силами. Предварительно испытанные формы и способы разрешения конфликтных ситуаций в ряде случаев прекратили рассматриваться в качестве оптимальных, и, тем самым, в новых международных условиях появилась потребность поиска путей повышения их действительности. Но отметим также, что это вызвало пересмотр всей концепции использования вооруженных сил для проведения таких миротворческих мероприятий.

Необходимо отметить, что больше шестидесяти лет ООН является одним из важных инструментов мировой общественности для управления комплексом кризисов, которых определены как угроза для

мира и безопасности на Земле. Но XXI ставит новые задачи и проблемы, к решению которых должен подключиться и научный мир.

Анализируя последние исследования и публикации, в которых поставлена задача решения проблемы теоретического осмысления участия вооруженных сил в миротворческих операциях, хотелось бы отметить работы таких ученых как И. Абашидзе [1], Н. Емельянова [4], В. Заемский [5; 6], Г. Игнатенко [7], Ю. Колосов [2], Г. Мелков [8]. Именно на них мы будем опираться в разрезе нашей научной статьи. Хотя, безусловно, этот список может быть продолжен многими известными исследователями.

С началом нового тысячелетия, количество военного, милицейского и гражданского персонала, который задействован в миротворческих операциях, возросло до беспрецедентного уровня. И здесь необходимо понять, прежде всего, с теоретической точки зрения, почему сегодня необходимым является не только увеличение количества международных миротворческих сил, но и их качественный срез. Ведь не секрет, что сегодня вооруженные силы, которые участвуют в миротворческих операциях, ориентированы на мультистороннее сотрудничество, способствование политическому процессу через продвижение национального диалога и примирения, защиту гражданского населения, помощь в разоружении, демобилизации и реинтеграции военных, поддержку проведения выборов, защиту прав человека и правил закона. Естественно, эти практические задачи еще не нашли должного оформления в научной литературе. Именно поэтому, целью этой статьи является изучение целей и механизмов участия вооруженных сил в международных операциях.

Среди задач, которые мы ставим, является очертить специфику участия вооруженных сил в международных операциях в новом тысячелетии; принципы и методы их работы в этих условиях.

Дозволительно отметить некоторые основные этапы в развитии доступов международного сообщества к осуществлению миротворческих функций [1, 58]. На первом этапе, который охватывает 1948-1956 годы, были осуществлены две операции, продолжающиеся и по сей день. В итоге данных операций были образованы: Миссия ООН по наблюдению за выполнением условий перемирия, созданная для наблюдения за соглашением о прекращении огня между Израилем и его арабскими соседями (создана в 1948 г.), и группа военных наблюдателей ООН в Индии и Пакистане (1949 г.), для наблюдения за линией разграничения между двумя странами в Кашмире. Также на этом этапе впервые были испытаны подходы к

учреждению миссий по наблюдению за прекращением огня, что в основном имели экспериментальный характер.

Второй этап международного миротворчества, который, в свою очередь, охватывает 1956-1967 годы, реализовывался в атмосфере усиления напряженности на территории двух основных военно-политических блоков – ОВД и НАТО. Стратегия ядерного сдерживания, проводившаяся двумя главными силами в отношении друг друга, вынуждала их в ряде случаев искать взаимоприемлемые компромиссы.

Третий этап, охватывавший 1967-1973 годы, был отмечен наиболее беспощадным соперничеством военно-политических группировок Запада и Востока, а это, в свою очередь, привело к поэтапному прекращению миротворческой активности под опекой ООН. Во время этого этапа не было организовано ни одной новой миротворческой операции и только три из вышеуказанных продолжали свою активность.

И, наконец, на четвертом этапе, который хронологически связан с окончанием «Октябрьской» войны 1973 г. на Ближнем Востоке и по конец 80-х годов, миротворческая деятельность вновь стала рассматриваться как средство, способное снабдить контролем над развитием положения в случае кризисного развития конфликтных моментов. Именно данный период имел отличительную особенность тем, что миротворческие операции в этот период предпринимались с согласия вовлеченных сторон, то есть в миротворческих силах использовались контингенты вооруженных сил небольших государств, нейтральных по отношению к конфликту [1, 62]. Это было стратегическим переворотом в отношении методологических подходов к организации миротворческих операций.

Отметим, что именно установленный в конце второй мировой войны международный порядок во многом строился на признании принципа невмешательства, который закреплен и в Уставе ООН. Кроме этого, в пределах международного права не почиталось право вмешательства по гуманитарным причинам даже для предотвращения зверств, совершаемых другим государством.

Сегодня доминирующей становится точка зрения в сторону отказа от принципа невмешательства. Такая идея активно поддерживается развитыми промышленными государствами на Севере, и тем самым находит поддержку у Генерального секретаря и исполнительных органов ООН, однако встречает оппозицию у большой группы южных государств. С законной же стороны воздержанность от принципа невмешательства в настоящее время носит несколько спорный

характер, по той причине, что требует не только изменения постановки использования военной силы в миротворческих целях, но и определенной ревизии Устава ООН [6, 29].

На нынешнем этапе практика миротворчества берет за основу идею более тесной координации политических и военных мер, активации возможностей участия в балансировании конфликтных ситуаций, тем самым используя конъюгированный подход на базе правовых норм, которые заложены в VI и VII главах Устава ООН. Аналогичен тот факт, что сдерживающее количество миротворческих планов в обозримой перспективе будет реализовываться ООН. Однако есть целый ряд других международных институтов, которые имеют возможность решать, и даже уже решают, подобные задачи (НАТО, Организация африканского единства, Организация американских государств, Лига арабских стран, ОБСЕ и в рамках Содружества Независимых Государств). Вместе с тем, ООН имеет возможность принять решение возложить проведение определенной операции по обеспечению мира на одну из международных организаций [5, 89-91].

В случае если миротворческие усилия предпринимаются региональными организациями и соглашениями самостоятельным образом, а не в рамках общих с ООН операций, по закону они обязаны согласно Уставу представлять Организации Объединенных Наций всю необходимую информацию о подобных процессах. Известно также, что согласно статье 54, которая устанавливает, что Совет Безопасности должен постоянно и в полной мере информироваться о действиях, предпринимаемых или планируемых региональными организациями и соглашениями для поддержания международного мира и безопасности [9].

Соответственно целям миротворческих операций, использование или неиспользование военной силы и задач, которые имеют функцию возлагаться на привлекаемые воинские составы, обуславливает некоторые подходы к группировке миротворческих операций.

Отметим, что более часто встречающаяся систематизация была официально заявлена в докладе «Повестка дня для мира» (1992 г.) и в дальнейшем подтверждена и расширена целым рядом остальных официальных документов Организации Объединенных Наций. Такая систематизация лежит также в основе удостоверений, которые регулируют миротворческую активность на национальном уровне во многих государствах мира. Важно выделить пять основных типов миротворческой деятельности, которые по-прежнему актуальны в условиях XXI столетия: превентивная дипломатия, установление мира, содействие миру, поддержание мира и принуждение к миру [3].

И так рассмотрим первое направление в соответствии этого подхода – превентивная дипломатия. Это действия, которые направляются с целью ослабления напряженности до того, как эта напряженность перерастет в конфликт, или, если конфликт уже начался, принятие безотложных мер по его сдерживанию и аннулированию причин, которые лежат в его основе. Такая дипломатия требует реализации мер, сосредоточенных на укреплении доверия. В пределах превентивной дипломатии согласно с концепцией, изложенной в докладе Генерального секретаря ООН, имеют возможность принимать участие и вооруженные силы. Концепция принимает во внимание вероятность превентивного развертывания сил ООН и, в ряде случаев, образования демилитаризованных зон.

Второе направление согласуется с установлением мира, которое в свою очередь предполагает реализацию действий, способствующих активизации национальных институтов и инфраструктуры, разрушенных в ходе гражданской войны, или созданию взаимовыгодных связей между странами. В действительности это означает действия по выявлению и поддержке структур, которые близки, содействовать укреплению и упрочению мира для того чтобы предотвратить рецидив конфликта.

Следующий этап, названный способствование миру – это и есть процесс балансирования разногласий и разрешения проблем, ведущих к конфликту, первым делом путем дипломатии, посреднической деятельности, переговоров и возможно других форм мирного налаживания.

И так как поддержание мира рассчитывает ведение не боевых военных операций, предпринимающихся с согласия воюющих сторон внешними силами и предназначенных для обозрения и содействия заключению перемирия, а это в свою очередь способствует дипломатическим усилиям по достижению возможности урегулирования разногласий политическими средствами. Такие акты, можно рассматривать как действия по способствованию перемирия или соглашений по прекращению огня.

Итоговой формой является принуждение к миру, она считается формой боевого вооруженного вмешательства или его физической угрозы. Оно может осуществляться с целью принудить участвующего в конфликте согласиться с международными санкциями или резолюциями. Известно также, что в программном документе ООН «Повестка дня для мира», который определил идеологический подход международного сообщества к современному миротворчеству,

принуждение к миру не имеет места в контексте миротворчества, в тоже время в более поздних форменных документах ООН принуждение к миру уже присутствует в этом качестве.

Важно отметить, что миротворческие операции, в общем – это действия, которые направляются с той целью, чтобы обязать враждующие стороны к соглашению. Как достижимые цели миротворческой деятельности вооруженных сил при этом могут выступать: принуждение одной или нескольких противоборствующих сторон к аннулированию насильственных действий, заключению мирного соглашения между собой или с действующим правительством; охрана территории и населения от вторжения; выгораживание территории (группы людей) и ограничение их контактов с внешним миром; отслеживание развития ситуации, сбор, обработка и ведение информации; помощь в обеспечении основных нужд сторон, которые вовлечены в конфликт.

Нужно отметить, что принуждение в данной типологии не принимает во внимание неизбежного согласия всех или хотя бы двух из сторон на доступ к миротворческому контингенту.

Охрана территории или населения реализуется при большем политическом согласовании, в том случае если партнером миротворческих сил выступает по меньшей мере одна из вовлеченных в конфликт сторон. Тем самым, миротворческий контингент вооруженных сил в этом случае только разводит противоборствующие стороны. Наблюдение осуществляется, как правило, с согласия всех вовлеченных в конфликт сторон [4, 46].

Данное мнение касается и операций, которые направлены на доставку гуманитарной помощи.

Соответственно вышесказанного – миротворческую деятельность, правильно делить на пять основных типов. Каждый из них имеет свой круг задач, выполнение которых в пределах миротворческих операций имеет место поручению контингентам вооруженных сил. Именно последние ответственны за поддержание и восстановление порядка и стабильности; контроль над соблюдением условий перемирия и прекращение огня; превентивный ввод войск в район потенциального конфликта; обеспечение права прохода, введение ограничений на передвижение; разведение сил противоборствующих сторон и контроль за соблюдением условий перемирия; обеспечение охраны гуманитарной помощи; принудительное разъединение воюющих сторон и др.

Дополним то, что все эти задачи ранее решались или решаются в процессе миротворческих операций или хотя бы их решение

представляется весьма допустимым в будущих миротворческих операциях. Но, не смотря на все вышесказанное, практика показывает, что решение некоторых из них требует очень кропотливой разборки планов реализации операций, безмерного симметрирования подходов. Так возьмем тот случай когда, в ходе операций ООН в бывшей Югославии были выделены моменты использования гуманитарных конвоев с целью доставки вооружения и боеприпасов противоборствующим сторонам. «Прозрачность» контролируемых ООН территорий помогла выдвижению жалоб со стороны сербов об осознанном поощрении самоуправных поставок оружия мусульманам Боснии и Герцеговины. Все это говорит о том, что система осуществления задач, стоящих перед воинскими контингентами, которые в свою очередь участвуют в миротворческих операциях, требует дальнейшего улучшения и усиления законной базы использования вооруженных сил, причем не только в плане мер воздействия по отношению к противоборствующим сторонам, но и ответственности за нарушения со стороны воинских подразделений. Именно эти пункты должны быть более детально изучены в будущем.

Говоря о принудительном разъединении воюющих сторон, можно отметить, что решение этой задачи в действительности выводит миротворческую деятельность на уровень «боевых» операций и считается воссозданием отказа от традиционного подхода в использовании миротворческими контингентами, вооружения, но только для целей самозащиты. Такие операции принуждения к миру увеличивают возможности сбалансирования конфликтных ситуаций, но тем временем несут в себе опасность убытка миротворческими силами статуса незаинтересованного арбитра.

Итак, хотим отметить, что XXI столетие усложняет политическую картину на международной арене, что требует от политических акторов пересмотра подходов, методов и инструментов. Как видим из вышеизложенного, ООН не только имеет инструментальные проблемы с самого начала своего формирования, но и сталкивается с новыми, которые обусловлены противоречивостью и многогранностью современного развития. И прежде всего по-прежнему тонкой остается грань между мирным и военным вмешательством ее контингента.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Абашидзе И.* Проблемы модернизации в миротворческих операциях ООН // *Власть.* – 2008. – № 1. – С. 58-62.

2. Колосов Ю. М. Действующее международное право. – М. : Юристь, 2002. – 345 с.
3. Департамент операций по поддержанию мира/ Операции ООН по поддержанию мира на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: /http://www.un.org/russian. – заголовок с экрана.
4. Емельянова Н. И Европейские вооруженные силы в кризисном реагировании // Международное право. – 2008. – № 3. – С. 138-149.
5. Заемский В. Ф. ООН и миротворчество: курс лекций. – М. : Международные отношения, 2008. – 309 с.
6. Заемский В. Ф. Теория и практика миротворческой деятельности ООН: (монография). – М. : МГИМО-Университет, 2008. – 219 с.
7. Игнатенко Г. В. Международное право. – М. : Право и Экономика, 2005. – 569 с.
8. Мелков Г. М. Международное право в период вооруженных конфликтов. – М. : Издательство БЭК, 2006. – 421 с.
9. Устав ООН о применении силы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/charter/intro.shtml>. – заголовок с экрана.

Мамедов К. Цілі та механізми участі військових сил у миротворчих операціях.

У статті розглянуто роль і механізми участі збройних сил у миротворчих операціях. Насамперед обґрунтовано те, що на сучасному етапі погляди міжнародного співтовариства та окремих держав на проблему міжнародної безпеки кардинально змінилися. Природно, що це стосується і питань, пов'язаних з міжнародною миротворчою діяльністю. Тому участь збройних сил у миротворчих операціях також є важливим питанням для наукового дослідження.

Ключові слова: миротворчість, збройні сили, ООН, конфлікти, статут ООН, держави.

Mamedov K. The purposes and mechanisms of participation of armed forces in peacekeeping operations.

In this scientific article the role and mechanisms of participation of armed forces in peacekeeping operations are considered. First of all, at the present stage the views of the international community and certain states on the problem of international security have drastically changed. It naturally concerns international peacekeeping activity. Therefore, the participation of armed forces in peacekeeping operations is an important question for scientific research.

Keywords: peacemaking, armed forces, UN, conflicts, charter of the UN, state.

СОЦІОЛОГІЯ

Халамендик В. Б.

МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ

Розглянуто основні наукові підходи до соціологічних досліджень. Проаналізовано сутність системного підходу, його основні визначення. Охарактеризовано синергетику та постмодернізм як сучасні методи соціального пізнання, розкрито їх особливості та можливості як універсальної методології та методологічних інструментів відходу від класичного раціоналізму і модернізму.

Ключові слова: підходи, соціологічні дослідження, системний метод, синергетика, постмодерн.

У загальнонауковому сенсі методологія є функцією певної системи наукових підходів та регуляторів соціальної дії. Термін «підхід» характеризує методологічне визначення, що суб'єкт пізнання використовує у дослідженні або практичному перетворенні об'єкту пізнання. Це «комплекс парадигматичних, синтагматичних і прагматичних структур і механізмів пізнання». Характеристикою і складовими підходу є парадигма (онтологічна картина, схема опису об'єкту), синтагма (способи і методи аргументації, докази, мова опису тощо) і прагматика (цілі, цінності, завдання, розпорядження, дозволені і заборонені форми вжитку синтагми і парадигми) [2, 794-795].

Соціологічні підходи – це методологічні комплекси, що склалися в процесі розвитку соціологічної науки. Вони об'єднують відповідні принципи, методи і парадигми пізнавальної діяльності. Підхід відіграє виключно важливу роль у формуванні стратегії соціологічного дослідження. Як відзначає З. Сівкевич, вибір соціологом конкретного наукового підходу для дослідження обумовлюється описом проблемної ситуації, формулюванням предмету і вибором об'єкту дослідження, а також окресленням теоретичних і робочих гіпотез. У фундаментальних дослідженнях іноді поєднується декілька різних

підходів, проте доцільно розглядати їх відокремлено для кращого розуміння способів вироблення дослідницької стратегії [6, 19].

Основними соціологічними підходами є демографічний, психологічний, антропологічний, ціннісний, інтракціоністський, культурологічний, етнічний, інституційний, діяльнісний, колективістський, гендерний, суб'єктно-об'єктний, технократичний, соціально-технологічний, структурно-функціональний і системний. Кожен з них має свої характеристики і особливості.

У процесі соціологічного дослідження принципово важливим є обґрунтування підходу, вибір якого обумовлений змістом об'єкту і предмету дослідження. Підхід, з одного боку, повинен максимально відповідати їх природі, а з другого, – давати соціологові певні методологічні орієнтири. Аргументований, добре обґрунтований підхід відкриває перед дослідником сукупність чітких принципів, понять, методів, які є коректними у дослідженні цього об'єкту. Тому при виборі підходу принципово важливо виділити не лише його адекватність об'єкту, евристичні можливості, а і характерні для нього обмеження, і навіть недоліки, не врахування яких може істотно деформувати і дослідження, і його результати.

В ХХ столітті відбувається зростання обсягу методологічних досліджень. Методологія перетворюється в спеціалізовану галузь знання. З другої половини ХХ століття основою методології соціологічного пізнання стає системний підхід, який відразу ж увійшов до соціологічної науки як теорія, принцип, знання і метод дослідження. Серед західних соціологів, які досліджували ідеї теорії систем, були М. Месарович, В. Росс Ешбі, Р. Акофф, Р. Мертон, О. Ланге, Т. Парсонс та інші.

60-70-і роки ХХ століття – це час розвитку науки системології та популярності загальної теорії систем. Серед відомих дослідників – радянські вчені А. Уємов, В. Тюхтін, В. Садовський, Е. Юдін, М. Сєтров, Л. Петрушенко, В. Глушков, І. Новік, В. Кузьмін, В. Афанасьєв, Ю. Марков та інші.

Системний підхід, ґрунтуючись на ідеях цілісності і відносної незалежності об'єктів, що існують в світі, розглядає складний об'єкт як відносно самостійну систему зі своїми особливостями функціонування і розвитку, структурою як формою взаємозв'язку елементів, функціями елементів і цілого, єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища, законами розвитку.

Системне пізнання і перетворення світу передбачає:

- розгляд об'єкту діяльності (теоретичний і практичний) як системи, тобто як обмеженої кількості взаємодіючих елементів;

- визначення складу, структури і організації елементів і частин системи, виявлення головних зв'язків між ними;
- виявлення зовнішніх зв'язків системи, виокремлення з них головних;
- визначення функції системи та її ролі серед інших систем;
- аналіз діалектики структури і функцій системи;
- виявлення на цьому ґрунті закономірностей і тенденцій розвитку системи;
- виявлення різних класів систем, дослідження їх специфіки.

У 80-х роках ХХ ст., коли системний метод критикувався за свою неефективність в тогочасних умовах, подальший розвиток ідеї системності призвів до виникнення принципу, теорії і методу синергізму. Синергізм (або мультиплікаційний підхід) відокремився від системного підходу і вийшов на перший план серед інших методологічних принципів завдяки тому, що науково-технічна революція і соціальні перетворення прагнули дослідження ефективності. Дослідники і практики все частіше ставили питання щодо забезпечення ефективності пізнання або практичної діяльності. Важливим є те, що синергетика, на відміну від класичної теорії систем, досліджує нестійкі, перехідні і складні системи.

Згідно з М. Хагеном, засновником синергетики, синергетичний підхід різниться від традиційного переходом від дослідження простих систем до складних, від закритих до відкритих, від лінійності до нелінійності, від розгляду рівноваги процесів через призму процесів делокалізації і нестабільності [9].

Синергетика формує принципово нову парадигму пізнання, найважливішими елементами якої є відкритість середовища і систем, нелінійність процесів, розвиток через нестійкість, дисипативність (нестационарність), пульсація, ускладнення, деградація структур тощо. Синергетика проявляє себе також через структури-атрактори, які є стійкими станами, що «притягують до себе» безліч траєкторій системи, буферні точки розгалуження можливих шляхів еволюції. Серед особливостей патернів синергетики варто назвати такі [1, 30]:

- предметом синергетичної науки є не лише загальне, не випадкове і таке, що повторюється, а і випадкове, індивідуальне, неповторне (не лише закони, а і події);
- природний порядок всесвіту не є чимось статичним, матерія не інертна, їй властиві «джерела саморуху і внутрішньої активності»;
- математичне знання не є універсальною мовою і стандартом знання, не менш важливими є якісні, «розуміючі» методи;

- детермінізм не виключає випадковостей, які узгоджуються і взаємодоповнюють одна одну – якщо в точці біфуркації діє (домінує) випадковість, непередбачуваність, після вибору шляху розвитку, на етапі стійкого існування системи, набирає чинності детермінізм;

- розвиток багатоваріантний і альтернативний як в ретроспективному, так і в перспективному плані, тому так звані «тупики» – проміжні або девіантні шляхи розвитку можуть бути більш досконаліми або перспективними ніж заздалегідь обраний варіант розвитку;

- розвиток відбувається через нестійкість, тому не варто боятися, а тим більше, ігнорувати хаос та флуктуації у процесі розвитку, хаос має не лише руйнівний, а й конструктивний характер;

- процес розвитку об'єднує дивергентні (зростання різноманітності) та конвергентні тенденції (згоргання різноманітності);

- розвиток світу відбувається за нелінійними законами, його не можна зводити до кумулятивного наступу – темп і напрям розвитку не є заданими однозначно, тому нове розуміння проблеми управління складно організованими системами має орієнтуватися не стільки на бажання керівника, скільки на власні тенденції розвитку цих систем, а також допускати можливість існування так званих непередбачуваних зон, вільних від контролю.

Дослідники О.М. Князева і С.П. Курдюмов оцінили можливості синергетики [4, 309-311]:

- вона може бути ґрунтом для міждисциплінарного синтезу знання, для діалогу природників і гуманітаріїв, для кросдисциплінарної комунікації, діалогу і синтезу науки та релігії, західного і східного світоглядних концептів;

- вона може забезпечити нову методологію розуміння шляхів еволюції складних соціальних і людиновимірних систем, причин еволюційних криз, загроз катастроф, надійності прогнозів і принципів меж передбачуваності в екології, економіці, соціології, геополітиці;

- будучи міждисциплінарною або трансдисциплінарною за своїм характером, синергетика дає змогу виробити нові підходи до навчання і освіти, до ефективного інформаційного забезпечення різних сфер життя суспільства;

- методологія нелінійного синтезу, що заснована на наукових принципах еволюції і коеволюції складних структур світу, може стати базою для проектування різних шляхів розвитку людства в найближчому майбутньому.

Кінець XX – початок XXI століття – час динамічних, перехідних і нерівноважних систем, криза детерміністського розуміння систем, що склалася під впливом ментальності промислової цивілізації. Криза системності відразу ж позначилася на різкому спаді публікацій, присвячених тим або іншим аспектам системності. Механістичне розуміння системності не відповідає реаліям нового часу. Вихід з цієї кризи відбувся завдяки виникненню вельми суперечливої філософії постмодернізму, яка запропонувала для наукового обігу категорію «хаос». Як відзначає Дж. Глейн: «Хаос проявляє себе на межі різних галузей знання. Будучи наукою про глобальну природу систем, теорія хаосу об'єднала учених, що працюють у досить далеких одна від одної галузях» [3, 13]. Завдяки таким поняттям, як «біфуркація», «флуктуація», «хаос», «нелінійність», «невизначеність», «безповоротність» та інші, відбувається швидке поживлення теорії систем. Системність знов починає відповідати духу часу, успішно вирішує дослідницькі завдання в різних сферах людської діяльності.

Очевидною стає внутрішня криза парадигми модерна, який ставиться під сумнів і всесторонньо переосмислюється. Відбувається трансформація парадигми модерністського світорозуміння і мислення, соціокультурної матриці, яка тривалий час домінувала в європейській науці та культурі. Постмодернізм здійснює найбільш гострий і критичний аналіз модерну, його методологічних постулатів і наукових парадигм, він стає самотньою реакцією на традиціоналізм європейського суспільства першої половини XX століття.

Поширення постмодернізму привело до його експансії і у сферу соціологічного знання. Проблематика постмодернізму з'являється в соціології в середині 70-х – на початку 80-х років XX століття. З цього часу починається постмодерністська «трансформація перспективи», формується специфічний постмодерністський дискурс в соціології. Він розвивається двома основними напрямками – через ревізію епістемологічних можливостей соціології і через нове бачення соціальної реальності, нової концепції глобальних соціальних трансформацій, що здатна інтерпретувати нові реалії сучасного світу, нову історичну епоху.

Для постмодернізму характерні такі особливості:

Він виступає як ідейний супротивник модернізму, філософії і соціології, що прагнуть безперервного розвитку науки і науково-технічного прогресу.

Головну причину трагедій XX століття він шукає в раціоналізмі, позбавленому морального, гуманістичного сенсу.

Якщо в методологічному плані раціоналізм спирається на ідеї системності, цілісності, детермінізму, закономірності, єдності суті, кількісні методи досліджень, то постмодернізм сповідує розпад, стихію, плюралізм, релятивізм, якісні підходи до осмислення різноманітності проявів сутності реальності. Для нього властивим є принципово інше розуміння цілісного – коли частина і ціле розглядаються як суверенна сутність. Важливою особливістю постмодерну є когерентність, тобто синхронність, узгодженість подій і процесів. Якщо модерністська технологія пізнання строго детерміністична, містить причинно-наслідкові зв'язки, то постмодерністський підхід передбачає інші форми взаємодії: зв'язок станів, кореляцію тощо.

Одним з піонерів цього напрямку в соціології, творчість якого сприяла є американський філософ і методолог науки П. Фейєрабенд. У своїй книзі «Проти методу» він обґрунтував методологічний анархізм, тобто заклав раціональний ґрунт сучасного ірраціоналізму та проголосив повний релятивізм і рівноправність всіх когнітивних практик – науки, релігії, магії тощо. Він відзначив, що між наукою і такими ненауковими світоглядами відбувається плідний обмін. Таким чином, анархізм – не лише можлива, а й необхідна умова як внутрішнього прогресу науки, так розвитку культури в цілому [8, 180].

Істотним досягненням методологічного анархізму П. Фейєрабенда є те, що він одночасно розширює і звужує можливості методології. Звуження можливостей методології виявляється в тому, що дослідник виступає проти будь-яких універсальних методологічних правил, норм і стандартів. З другого боку, він декларує принцип «все дозволено» і розширює ареал методології за рахунок того знання, яке належить до «псевдонауки» і не вкладається в модель нормальної науки Т. Куна.

П. Фейєрабенд пішов далі попперівського плюралізму і мультипарадигмальності. Він доповнює методологію міфами, політичними впливами, релігією, магією, соціально-культурними впливами. Його концепція по-новому висвітлює проблеми ірраціонального і раціонального. Якщо неопозитивізм виступав за знищення ірраціонального у науці, то методологічний анархізм порівнює в правах ірраціональне з раціональним на рівні методології. У зв'язку з цим в методологічній практиці поширюються різні імітаційні, віртуальні практики, які є полем прояву ірраціонального. Коли ірраціональне прагне знищити раціональне, відбувається значне послаблення позицій науки. Це і є основним недоліком наукової концепції П. Фейєрабенда.

Загалом дослідницький інструментарій постмодерну є сильно специфікованим. Його центральний інструмент – дискурс, під яким розуміється «розмова», «бесіда», «мовне спілкування», «розмовна практика», учасники яких прагнуть практично вирішити будь-яке конкретне завдання культури, релігії, моралі тощо. Дискурс характеризується мінімальним порядком. Він можливий тоді, коли його учасники мають полярні точки зору і відкидають будь-які загальнообов'язкові дисциплінарні правила. При цьому дискурс можна вважати нормальним, якщо його учасники використовують переконливу аргументацію, а він сам проводиться відповідно до конкретного набору угод щодо релевантності відповідей на питання, і аномальним, коли його учасники взагалі відмовляються від будь-яких угод [5, 284-285].

Постмодерністські інструменти дуже нечіткі, неоднозначні, розпливчаті. Найчастіше вони спрямовані на осмислення текстів з орієнтацією на їх образний зміст. У цьому сенсі застосовується запозичена з літературознавства дефініція «наратив», тобто розповідь, виявлення образів і ідей в знаковому тексті. Цікавим є термін «паралогія», який означає революційну ситуацію в науці, коли протиставлення парадигм приводить до падіння довіри до них. Коли немає метапарадигми, вчений має обирати між парадигмами, ґрунтуючи своє дослідження на власній інтуїції та майстерності [5, 304].

На думку українського дослідника Ю.П. Сурміна, методологія постмодернізму має пафосний характер, вона не завжди продуктивна, оскільки часто орієнтована не на результат, а на процес та мовні практики. Вона базується на жорсткій критиці позитивізму, невизнанні логіко-методологічних програм досліджень, відкидає детермінізм, стабільність, фундаментальність, орієнтована на соціологію нестабільності [7, 98]. Постмодернізм органічно близький до синергетики, він визнає важливість історичного підходу, плюралізму та може використовувати іронію як метод міркування.

Отже, враховуючи сказане вище, доходимо висновків.

Перше. Наукова дефініція «підхід» є результатом методологічної практики, що сприяє залученню соціолога до конкретної методологічної традиції, досягнень, досвіду успіхів та невдач.

Друге. Системна методологія об'єднує в собі системний підхід як принцип пізнання і практики, метод діяльності та теорію. Системний світогляд забезпечує інтелектуальні та соціально-психологічні передумови пізнання.

Третє. У сучасному соціальному пізнанні спостерігається стрімкий розвиток синергетики, її бурхлива експансія навіть на традиційні галузі науки, що збагачує загальну методологію наукового пізнання. Синергетика стає універсальним методом, міждисциплінарної концепцією самоорганізації складних систем у процесі їх еволюції. Синергетична модель розвитку дає змогу по-новому подивитися на передісторію та зміст сучасної методологічної кризи.

Четверте. Постмодернізм як науковий підхід, що виникає наприкінці ХХ століття, стає частиною критики модерністської матриці, класичного раціоналізму, традиційних постулатів та орієнтирів метафізичного мислення. Він закликає до подолання негативних феноменів суспільства епохи модерну, а саме – «тоталітаризму» в різних сферах життя, «відчуження об'єктивного знання», «лімітації» думок, геополітичного і культурного протистояння країн і континентів, безробіття.

На нашу думку, сучасна методологічна культура наукового пізнання має органічно поєднувати елементи модерністського та постмодерністського світогляду, раціональні та ірраціональні принципи пізнання, здоровий дух, оптимізм і гострий, проникливий, неупереджений розум.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем (Синергетика и теория социальной самоорганизации). – СПб.: Лань, 1990. – 480 с.
2. *Всемирная энциклопедия: Философия* [Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. – М.: АСТ; Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
3. *Глейк Джеймс.* Хаос. Создание новой науки / [Пер. с англ.] – СПб.: Амфора, 2001. – 398 с.
4. *Князева Е. Н.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.
5. *Лук'янець В. С.* Філософський посмодерн: навч. посіб. / В.С. Лук'янець, О.М. Соболев. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
6. *Сивкевич З. В.* Социологическое исследование: практическое руководство. – СПб.: Питер, 2005. – 320 с.
7. *Сурмин Ю. П.* Социология: методология и концептуалистика современных исследований: учеб. для студ. высш. учеб. завед. / Ю.П. Сурмин, И.П. Бидзюра. – К.: «Освіта України», 2012. – 556 с.

8. *Фейерабенд П.* Против метода. Почерк анархистской теории познания / [пер. с англ. А.Л. Никифорова]. – М. : АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 413 с.
9. *Хаген Г.* Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / [Пер. с англ.] – М. : Мир, 1995. – 420 с.

Халамендык В. В. Методология социологического исследования: современные научные подходы.

В статье рассмотрены основные научные подходы, которые используются в социологических исследованиях. Проанализирована сущность системного подхода, его основные понятия. Дана характеристика методологии синергетики и постмодернизма как современных методов социального познания, раскрыты их особенности и возможности как универсальной методологии и методологических инструментов отхода от классического рационализма и модернизма.

Ключевые слова: подходы, социологические исследования, системный метод, синергетика, постмодерн.

Khalamendyk V. V. Methodology of sociological research: modern scientific approaches.

Major scientific approaches used in sociological research are studied. The essence of systematic approach and its basic concepts are analyzed. The methodology of synergetics and postmodernism as modern methods of social cognition is characterized. Their features and capabilities are disclosed as universal methodology and methodological tools distinctive from classical rationalism and modernism.

Keywords: approaches, sociological research, systematic approach, synergetics, post-modernism.

Ячна Н. І.

СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ВИЩОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянута система освіти як механізм підготовки кадрів для народного господарства, а також як невід'ємний інститут соціалізації молоді. В освітніх методиках необхідно збалансувати профільну, фундаментальну та соціальну складові. Створення інтелектуального та соціального капіталу є важливим завданням сфери освіти. Виховний процес і роль куратора сьогодні мають формальний характер, тому існує потреба у формуванні їхнього фактичного статусу.

Ключові слова: соціологія освіти, компетентнісний підхід, європейські стандарти освіти, компетентний педагог, свідомо молодь.

Соціальне становище молоді на ринку праці обумовлене певною нестачею кваліфікованих робітників та надлишком трудових ресурсів з вищою освітою. Сучасні соціально-політичні та економічні умови такі, що значний відсоток пропозиції робочої сили формують молоді фахівці без професійного досвіду. Наявність недоліків у системі підготовки кадрів потребує невідкладного державного регулювання освітньої діяльності.

У травні 2013 року у Франкфурті-на-Майні члени Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи прийняли «Педагогічну Конституцію Європи». Провідними із сформульованих в документі цінностей стали: людиноцентризм, толерантність, миролюбство, екологічна безпека, дотримання прав людини, солідарність. Підготовка педагогів за єдиною шкалою загальнолюдських цінностей з урахуванням національних особливостей визначена остовом здійснення модернізаційних та інноваційних процесів педагогічної освіти в сучасному європейському просторі.

Україна в рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності посідає 73 місце серед 144 країн світу. Конкурентна здатність держави цілковито залежить від її економічного рівня та забезпечення галузей економіки професійними кадрами, що є безумовною вимогою соціуму. Разом з тим, кожен кваліфікований робітник і фахівець повинні усвідомлювати як економічну так і соціологічну сутність своєї професійної діяльності.

Питанню підготовки майбутніх фахівців приділяють увагу здебільшого науковці та практики в галузі педагогіки (В. Андрущенко, В. Волкова, Р. Клопов, Н. Поліщук) та економіки (М. Кримова, Н. Ушакова). Також українські та зарубіжні вчені й практики висвітлюють в своїх працях суперечливості впровадження Болонського процесу (Г. Січкаренко), соціалізацію в освітньому середовищі (В. Луговий), формування інтелектуального капіталу (Є. Крихтін), особливості педагогічної світи в США (К. Грей), питання управління навчально-виробничим процесом ПТНЗ (С. Одайський), гуманістичне забезпечення професійної підготовки майбутнього фахівця в системі сільськогосподарської освіти в США (С. Тивончук, Е. Тивончук), акмеологічні особливості професійного становлення майбутніх фахівців пожежної безпеки (А. Майборода) особливості професійного становлення вчителя в США (Т. Чувакова), збереження інтелектуального потенціалу країни (А. Ручка, В. Піддубний),

обґрунтування особистісно орієнтованої освіти (В. Андрущенко, В. Луговий) та ін.

Мета статті полягає у розкритті суті соціологічної концепції вищої та професійно-технічної освіти в Україні.

Закон України «Про освіту» визначає освіту основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що «навчально-виховний процес забезпечує можливість: здобуття особою знань, умінь і навичок у гуманітарній, соціальній, науково-природничій і технічній сферах; інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи, що сприяє формуванню знаючої, вмілої та вихованої особистості». Організаційні засади створення умов для професійної самореалізації особистості та забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітниках обумовлює Закон України «Про професійно-технічну освіту». До того ж існує затверджена Кабінетом Міністрів України Державна цільова програма розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, котра передбачає створення сприятливих умов для якісної підготовки робітничих кадрів згідно з пріоритетами державної соціально-економічної політики, орієнтованої на задоволення потреб особистості, суспільства і держави. У статті 6.2 Педагогічної Конституції Європи основними компетентностями педагога ХХІ століття визначені наступні: комунікативна, самоідентифікаційна, лідерська, дослідницько-аналітична, емпатійна та ін.

Система освіти та виховання є відкритою соціальною системою, що сприяє формуванню певних соціокультурних цінностей, норм, правил та моделей поведінки, створює духовне та предметне середовище виховання. Поступова втрата інститутом освіти своєї виховної функції провокує «порушення функції соціального контролю» [8, 217-218]. Сферу соціально належного визначає множина «раціонально усвідомлених і логічно сформульованих імперативів (правил, заборон, приписів тощо), в яких засоби підпорядковують досягненню мети». В освітніх практиках поряд з нормами як регуляторами соціальної поведінки застосовують ряд досить вагомих у функціонуванні інституту освіти деіндивідуалізованих стандартів взаємодій, представлених правилами, звичаями, традиціями [18, 191]. Безперечною в навчально-виховному процесі є активна діяльність студентського самоврядування та компетентна робота кураторів з підшефними студентськими групами.

Соціальне становлення молоді в процесі післяшкільного навчання відбувається в рамках навчально-виховного процесу, де превалує навчально-методична складова. Натомість ефективне виховання молодих громадян варто здійснювати в руслі прищеплення соціально-економічних цінностей [12, 148]. Важливим критерієм розвитку соціальної та культурної зрілості сучасної молоді є осмислення власного майбутнього, постійне професійне самовдосконалення та особистісне зростання. Молодь необхідно привчати дбайливо ставитися до матеріально-технічних цінностей задля гідного рівня життя. Адже залучення людини до власності і відповідальності є невід'ємним цивілізаційним процесом і економічною концепцією соціальності [1, 273]. Виконання цього положення можливе при коректному управлінні навчально-виховним процесом, відповідному рівні компетентності викладачів та дотриманні умов матеріально-технічного забезпечення.

Молодь в соціокультурному середовищі може споживати культурну спадщину двома основними шляхами: по-перше – спонтанно, безсистемно, різноспрямовано, а по-друге – організовано, цілеспрямовано, односпрямовано. Обидва шляхи співіснують з деякою мірою балансування за принципом взаємодоповнюваності. Освіта формує цілеспрямований процес і проектує результат соціалізації. Вибухоподібна акумуляція соціокультурної спадщини стає на заваді генетичній фіксації суспільних змін. Ця обставина визначає пріоритет соціокультурної детермінації формування особистості [9, 18-19]. Саме в освітньому середовищі молодь може не тільки збагатитись знаннями з природничих та гуманітарних дисциплін, але й отримати соціально врівноважений культурно-історичний багаж.

Свідома, раціональна поведінка молоді виявляється спочатку в старанному вивченні шкільних предметів, далі – навчальних дисциплін при здобутті кваліфікації та спеціальності. Аналіз результатів анкетування учнів 10-11-х класів загальноосвітньої школи м. Києва у квітні 2013 року дозволяє зробити певні висновки щодо рівня наполегливості старшокласників (вік респондентів варіював у межах 15-17 років) у навчанні. Таким чином було з'ясовано, що старшокласники вивчають шкільні предмети, котрі тісно пов'язані із запланованою професією (спеціальністю): «залюбки» – 65,15 % (58,14 – дівчата) та «старанно» – 33,33 (54,55 – юнаки). Змушує задуматись той факт, що 2,04 % майбутніх студентів навчаються «так собі» (порівну обидві статі) (рис. 1).

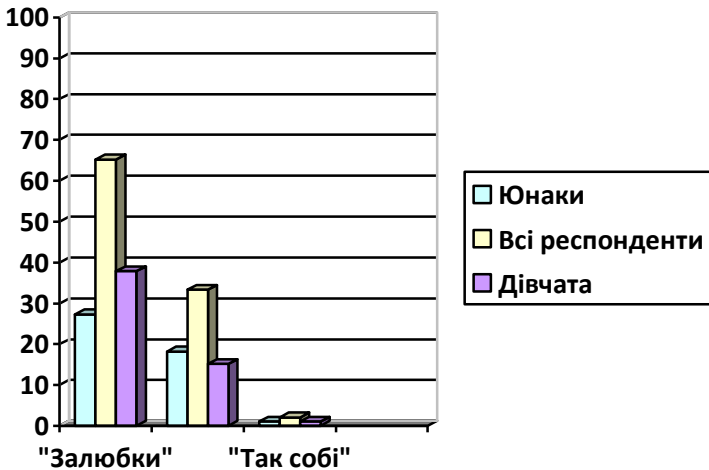

Рис. 1. Рівень наполегливості старшокласників у навчанні за 100 %-ю шкалою (результати опитування учнів 10-11-х класів у квітні 2013 року)

У ситуації соціально-економічних трансформацій існує необхідність в регулюванні поточної підготовки спеціалістів з метою попередження деформації в структурі освітнього потенціалу країни. Методи підготовки спеціалістів з вищою освітою варто змінити з точки зору більш вузької їхньої спеціалізації, орієнтованої тільки на формованні ринком нові види господарської діяльності, тобто готувати вузьких практиків, ніж теоретиків широкого профілю. Підготовці спеціалістів інших рівнів необхідно додати фундаментального характеру, тобто враховувати тривалість зберігання кваліфікації, можливість її мобільності й обміну між підрозділами і підприємствами [7, 72]. Врегулювання цієї проблеми можливе за умови збалансованої співпраці освітнього середовища та ринку праці.

На фоні фундаментальних змін соціально-економічного устрою визначальним критерієм економічних трансформацій в країні і важливою умовою її переходу до інноваційної моделі розвитку є формування конкурентоспроможного трудового потенціалу. У контексті формування сучасної структури підготовки робітничих кадрів важливої уваги заслуговує управління навчально-виробничим процесом професійно-технічних навчальних закладів відповідно до міжнародних стандартів підготовки кваліфікованих робітників та умов

ринку праці. На ринку праці заклади професійно-технічної освіти повинні не тільки формально, а й по факту стати повноправними партнерами серед суб'єктів господарювання. [10, 1]. Розробивши, теоретично обґрунтувавши та експериментально перевірили систему управління навчально-виробничим процесом професійно-технічного начального закладу при провадженні державних стандартів підготовки робітників С. Одайський впровадив результати дослідження в діяльність восьми вищих професійно-технічних училищ, одного професійного училища, трьох центрів професійно-технічної освіти та семи професійних ліцеїв на території Чернівецької, Хмельницької, Тернопільської та Івано-Франківської областей [10, 3-4]. Якісна підготовка кваліфікованих робітників на території всієї держави має важливе значення для ведення народного господарства.

Ефективним засобом забезпечення та вдосконалення підготовки конкурентоздатних фахівців є застосування інноваційних освітніх технологій. Реалізація довгострокової освітньої стратегії передбачає комплексне вирішення взаємопов'язаних завдань таких як: моніторинг ринку праці, оптимізація науково-методичних та навчально-дидактичних ресурсів, відповідне матеріально-технічне забезпечення, удосконалення та оновлення технологій навчального процесу [15, 3-6]. Звичайно, це потребує регулювання надходження видатків з державного бюджету в освіту та їх використання. Також існує потреба в належному рівні підготовки робітників та матеріально-технічного забезпечення в навчальних центрах служби зайнятості.

Як саме навчання так і його особистісне спрямування здійснюються відповідно до освітньої програми. Отже чітке усвідомлення та належне виконання базових організаційних вимог до програм є безумовним. Зазначені вимоги окрім опису профілю, визначення цілей і результатів навчання, визначення компетентностей передбачають визначення адекватної обраним результатам методики навчання, викладання і оцінювання. Зазначені вимоги актуальні для кожної складової трициклової (визначеної Берлінським комюніке) вищої освіти – одного з найважливіших напрямів особистісної орієнтації навчання у вищій школі [11, 8]. Перед професорсько-викладацьким складом постає завдання підвищити рівень підготовки студентів до творчої діяльності, через навчальну роботу, зацікавленість до науково-дослідницької діяльності, звичку до систематичної самостійної розумової праці. Сучасний випускник вищої школи повинен вміти самостійно і вчасно приймати рішення в умовах найвищого ризику і невизначеності [12, 148], а це в нормативних документах обумовлено розвитком компетентностей.

Принцип основоположності результатів навчання та компетентностей створює необхідні умови для забезпечення орієнтації освітніх програм та власне кредитів на особистість студента. Акцент у навчанні зміщується від знань, прагнень, можливостей викладача до потреб студента, тому освітня програма повинна бути сфокусована на студентові, результатах навчання та формуванні компетентностей. У рамках Болонського процесу в системі Дублінських дескрипторів розроблено розмежування циклів освіти за результатами навчання, що отримали схвалення посадових осіб, відповідальних за вищу освіту, згідно з доповіддю «Рамка кваліфікацій для європейського простору вищої освіти» [11, 10]. Дублінські дескриптори основних загальних компетенцій декларовані п'ятьма компонентами, а саме: знання і розуміння; застосування знань і розуміння; формулювання суджень; здатність до навчання (навчальні вміння і навички); комунікації [4]. Рівень виконання вказаних умов прямо пропорційний спільному впливу освітнього та родинного середовища учнів та студентів, де освітня складова має більші масштаби.

Прикладом забезпечення професійної підготовки майбутнього фахівця може бути система сільськогосподарської освіти в США. Міністерство сільського господарства максимально забезпечує аграрний сектор науково-інформаційними ресурсами і координує впровадження знань [14, 516]. Американській системі освіти притаманний постійний контроль впродовж всього процесу. Українська ж система акцентує увагу на фінальній перевірці [3, 13]. У західних університетах студенти мають 60-80 письмових робіт за рік, що, за наявності академічних цінностей, незалежного оцінювання, сприяє формуванню самостійного мислення через письмо. В українського студентства помітна практика дискусій, живих діалогів, вміння мислити й розмірковувати під час усних заліків та іспитів, особливо з гуманітарних дисциплін [13, 333].

Монолітна система навчальної діяльності студентів оснований на фронтальній, індивідуальній та груповій діяльності. Впродовж фронтального навчання викладач спрямовує академічну групу на роботу в єдиному темпі, але при цьому складно досягти високої активності навчальних дій. Індивідуальний формат, котрому не властива пряма взаємодія студентів між собою, а контакти з викладачем нетривалі й обмежені, передбачає одноосібне вирішення студентом навчальних задач. Групова навчальна діяльність дозволяє реалізувати природне прагнення до спілкування, взаємодопомоги і співпраці та мала студентська група викликає інтерес дослідників не тільки як учасник академічної діяльності [11, 148-150]. Така навчальна

діяльність забезпечує студентів знаннями та паралельно формує всі види компетентностей, при цьому підвищуючи рівень їх соціальної активності.

Слабке використання практики багатоваріантності вищої освіти по термінах навчання, набору дисциплін, академічної мобільності студентів веде до того що, отримавши диплом з присвоєнням фаху і вийшовши на ринок праці, багато хто з них змушений шукати можливості додаткової освіти, щоб забезпечити собі належний ступінь фахової мобільності [7, 74]. Таким чином, соціальне становище молоді на ринку праці загострене через певний брак вакансій робітничих професій для кваліфікованих робітників, та надлишок трудових ресурсів з вищою освітою. Переважно пропозиції робочої сили складають молоді фахівці без професійного досвіду, що свідчить про наявність недоліків у системі підготовки кадрів та є індикатором необхідності якнайшвидшого реагування з боку держави на регулювання змісту процесу навчання [6, 1].

Освітні та наукові комунікації забезпечує та здійснює технологічна підсистема інформаційного середовища (засоби, методи, форми). Інформаційно-освітнє середовище формують електронні ресурси кафедри, деканату, бібліотеки сумісно зі студентами і викладачами. При цьому теоретичне ядро інформаційно-освітнього середовища складає педагогічна підсистема [5, 96]. Рівень сформованості педагогічної культури майбутніх педагогів беззаперечно продемонстрували дані, отримані шляхом самооцінки. Якщо 50 % опитаних студентів визначили достатнім свій рівень сформованості педагогічної культури, то високим – тільки 10 %; майже 50 % студентів мають низький рівень сформованості національної свідомості; світогляд мають: науковий – 24 %, релігійний – 16 %, не визначились – 60 %; не змогли визначити мету навчання за своїм предметом – 27 % студентів [11, 167]. Світовий освітній простір застосовує різні моделі призначення молодого вчителя на посаду і, відповідно, виконання обов'язків педагога. В Україні практикується призначення випускників педагогічних навчальних закладів на посаду вчителя після отримання диплому. У багатьох, здебільшого західних, країнах випускники педагогічних закладів отримують диплом і ліцензію вчителя-професіонала виключно після відпрацювання в школі як кандидати в учителі [19, 2].

В організації пізнавальної діяльності студентів необхідно використовувати такі форми й методи навчання, на яких предметом вивчення й оволодіння є вміння вирішувати цільові завдання на базі міцного знання основ теорії. Організаційно таке навчання може бути

побудовано у формі самостійної аудиторної роботи студентів над матеріалом навчально-методичних посібників, керівництв до дії, при своєчасній консультативній допомозі викладача. Навчальний матеріал ґрунтується на змістовних модулях, що є основними структурними одиницями навчального курсу і містять певний обсяг інформації, якою можна оперувати в процесі розумової діяльності студентів. Завдяки самостійній роботі з підручниками та методичним матеріалом вони (студенти) активно залучаються до роботи, глибше усвідомлюють мету й зміст діяльності, здатні складати план і програму власної роботи тощо [12, 150-153].

Рівень готовності молоді стати активними членами навчально-виховного середовища можливо частково визначити за результатами анкетування учнів 10-11 класів загальноосвітньої школи м. Києва у 2011 році. З переліку восьми показників цінностей освіти, кар'єру і духовний розвиток (інші п'ять позицій це – здоров'я, сім'я, матеріальний добробут, кохання та друзі) визначили першочерговими відповідно 2,04 %, 3,06 % та 10,2 % школярів; на друге й третє місце за ступенем важливості вказані позиції віднесли – 10,2 %, 6,12 %, 7,14 % та 14,29 %, 9,18 %, 10,2 % респондентів. Якщо проаналізувати рейтинг важливості вказаних трьох життєвих цінностей старшокласників разом за першим, другим та третім місцями, то серед них на перший план виходить духовний розвиток (27,54 %), далі – освіта (26,53 %) та кар'єра (18,36 %) (рис. 2).

Людина як суб'єкт діючий і мислячий трансформує з навколишнього середовища свій унікальний світ – культуру. Іншими словами, людська діяльність виконує соціокультурну творчу функцію [16, 219]. Визначення горизонту самореалізації та оволодіння певним рівнем культури визначає рівень можливостей для втілення професійних та особистісних якостей. Універсальний рівень освіти здатен забезпечити високі показники культури в суспільстві. Разом з тим «ефективність самовираження залежить від можливості спеціалізації в певній сфері експлікації». Характерно, що надмірна профільність в освіті спричиняє зниження культурного рівня суспільства. При цьому пріоритет універсальності зумовлює зниження якісного рівня експлікації [2, 73].

Соціокультурне існування молоді детермінується шляхом споживання наявної культурної спадщини. Спроба від'єднати натуралістичну концепцію буття від соціокультурних надбань призводить до волонтаризму в формуванні особистості [9, 17].

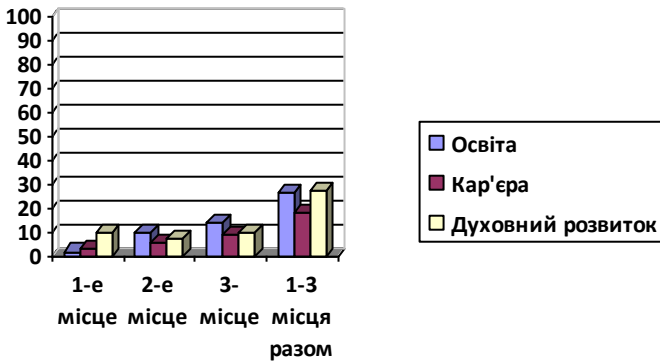

Рис. 2. Цінності старшокласників за 100 %-ю шкалою у 2011 році (в діаграмі відображені три показника з восьми)

Метакомунікації – це найефективніший спосіб і кращий інструмент для спілкування та взаєморозуміння викладача й студента. Вони як складова еволюції повинні стати звичкою в наступних поколіннях. Для досягнення цієї мети необхідно постійно вдосконалювати свої знання і професіоналізм в галузі освіти, працювати над подальшим підвищенням здатності до розуміння діалогу, партнерства, співробітництва, коаліції та інноваційних процесів навчання (з лекції В. Бльомерса, 2012 р.).

Інтелектуальний та людський капітал органічно пов'язані з його носієм – людиною, якісна властивість якого – спроможність до праці – визначає сутність і першого, і другого. Власник інтелектуального капіталу є професіоналом, що володіє унікальними і важко замінними спроможностями. Тому в умовах ринку він може одержувати заробітну платню, як носій робочої сили, і прибуток, як власник інтелектуального капіталу. Спроможність до праці окремо взятої людини одержує властивості інтелектуального капіталу під впливом множини особистісних та суспільних чинників [7, 67-69].

Інтелект – могутнє джерело пошуку контурів соціальної організації, яка б відповідала природі людини у всій повноті її ставлення до життя. Підтримка і захист інтелекту – найголовніший пріоритет державної гуманітарної політики [1, 274]. Недієвість економічних заходів, прогресуюча соціальна дезорганізація, що звузила простір для реалізації науковцями своїх функцій, а їх самих

поставила на межу виживання активізувала інтенсивний «відплив умів»: у 1991 році за межі України виїхало 39 докторів наук, у 1992 – 57, у 1993 – 68, а в 1994 році вже 90. У 1995-1997 роках Україну залишило близько 2000 докторів наук або 2 % від їхньої загальної кількості; при цьому, понад половини докторів наук, які виїхали з країни у 1997 році, працювали в установах та організаціях Міністерства охорони здоров'я; 11,8 % – в інститутах НАН України. Характерно і те, що з держави від'їздять, насамперед, спеціалісти, які працюють в галузі математичного аналізу, фізики твердого тіла, фізики напівпровідників, будівельної механіки, механіки твердого тіла, хірургії [1, 339].

Управління науково-технічним розвитком в Україні як і в усьому світі відбувається під впливом глобалізаційних процесів. Інтенсифікація взаємодії освітньої сфери з такими subsystemами, як: виробництво, наука, мистецтво, спорт, армія, релігія, засоби масової інформації тощо передбачає спільні, нейтральні та, навіть, супротивні дії [9, 21-22]. Обмін інформацією, висококваліфікованими фахівцями, перспективними науковими дослідженнями стають обов'язковою умовою економічного успіху багатьох країн світу [17, 128] і потребують державного регулювання на всіх етапах та рівнях науково-освітньої діяльності.

Підводячи підсумки зазначимо, що діяльність освітнього середовища зосереджена на забезпеченні народного господарства кваліфікованими та професійними кадрами. Не зважаючи на те, що в Законі України «Про освіту» першочерговою метою визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, в реальності соціальні цінності молодь набуває навчаючись здебільшого на гуманітарних спеціальностях.

З початком втілення Болонських реформ необхідно було врахувати специфіку досвіду та надбань національної системи освіти. Впровадженню західної системи освіти, сформованої за інших соціальних умов в інший період розвитку суспільства, потрібен тривалий період адаптації для збереження виховної й світоглядної складової національного навчально-виховного процесу, традицій його організації. Вплив Болонських вимог не повинен нівелювати здобутки і традиції вітчизняної вищої та професійно-технічної освіти. Ситуація накладання Болонської системи на вітчизняну вимагає чіткого державного регулювання. Оскільки освіта є одним із головних чинників соціального й економічного прогресу, необхідне постійне удосконалення її державної і регіональної концепції.

Важливим завданням сучасного суспільства і держави є гармонійне поєднання освітнього, культурного та професійного становлення майбутнього фахівця. Сучасний досвід впровадження освітніх реформ демонструє наявність суперечностей між якістю науково-технічного фундаменту, попитом на молодих фахівців без досвіду роботи, рівнем їх соціально-культурного та професійного розвитку, а також вимогами сучасного ринку праці.

Професійне становлення молоді повинно відбуватись паралельно особистісному. Успіх молодої людини – це позитивне вираження застосування власного Я, основою якого виступає збалансованість профільної та універсальної освіти. Підтвердження унікальності особистості визначає актуальність професійного самовираження.

Майбутня професійна діяльність кожного із сьогоднішніх студентів відбуватиметься в соціальному середовищі трудового колективу. Задача освітян – сформувати високоосвічену особистість з просоціальною поведінкою. Разом з тим, кожен випускник коледжу, професійно-технічного училища, вищого навчального закладу мусить стати грамотним кваліфікованим робітником та фахівцем, адекватним потребам і запитам сучасного суспільно-економічного життя. До того ж, всі без винятку сфери праці існують для забезпечення благоустрою соціуму, враховуючи інтереси та потреби окремих суспільних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В. П.* Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / Віктор Андрущенко. – 2-е вид. допов. – К. : Знання України, 2008. – 819 с.
2. *Волков О. Г.* Освіта як експлікація Я [О.Г. Волков, В.А. Волкова] // Ірпінські міжнародні наук.-пед. читання. Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему «Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти», 21-22 травня 2004 року. – Ч. 1, 2004. – Ірпінь, 2004. – С. 68-73.
3. *Грей К.* «Дивна концепція американської педагогіки // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства: Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. до 80-ї річниці НПУ ім. М.П. Драгоманова, 18-19 жовт. 2000 р. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; [Редкол.: М.І. Шкіль (голов. ред.) та ін.]. – Вип. 1. – К., 2000. – С. 10-13.
4. Дублінська модель універсальних характеристик компетенцій (Дублінські дескриптори): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.kneu.edu.ua/userfiles/dosl_univ_nauky/dublin_descr.pdf.

5. *Клопов Р. В.* Сучасні моделі використання інформаційних технологій у процесі професійної підготовки фахівців // Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. – Вип. 4. – К. : ЕКМО, 2008. – С. 94-102.
6. *Кримова М. О.* Забезпечення конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи. – К., 2012. – 20 с.
7. *Крихтин Є. І., Головінов О.М.]* Освіта як чинник формування інтелектуального капіталу // Економіка. Актуальні проблеми підготовки фахівців в умовах реструктуризації органів регіонального управління. Вісник. – Вип. 2 (15). – Рівне, 2002. – С. 67-74.
8. *Литовченко І. В.* Відхилення у соціалізації молоді як наслідок порушення функціональності інституту освіти // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голова ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 107. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 209-219.
9. *Луговий В.* Освіта і соціалізація людини // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості / Київ. міжрегіон. ін-т удоскон. вчителів ім. Б. Грінченка; [Редкол.: В. Слюсаренко (голова) та ін.]. – Суми : ВВП «Мрія» ЛТД, 1994. – С. 16-27.
10. *Одайський С. І.* Управління навчально-виробничим процесом професійно-технічного навчального закладу при впровадженні державних стандартів підготовки робітників : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Держ. вищ. навч. закл. «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України. – К., 2012. – 18 с.
11. Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах / [В.П. Андрущенко та ін.]; за заг. ред. В.П. Андрущенка, В.І. Лугового; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К. : Пед. думка, 2008. – 254 с.
12. *Поліщук Н.* Самостійна робота як важливий аспект професійної підготовки майбутнього фахівця з технологічної освіти // Збірник наукових праць. – Умань: ПП Жовтий, 2002- Ч. 3, 2010. – С. 147-155.
13. *Січкаренко Г. Г.* Суперечності впровадження Болонського процесу у вищу освіту України // Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Гілея: зб. наук. пр. – Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К. : 2010. – С. 331-337.
14. *Тивончук С. В.* Система сільськогосподарської освіти і дослідницької роботи в США як приклад гуманістичного забезпечення професійної підготовки майбутнього фахівця [С.В. Тивончук, Е.Я. Тивончук] // Ірпінські міжнародні наук.-

- пед. читання. Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему «Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти», 21-22 травня 2004 року. – Ч. 2. – Ірпінь, 2004. – С. 514-519.
15. *Ушакова. Н. М.* Інноваційні навчальні технології як засіб вдосконалення підготовки конкурентоздатних фахівців // Актуальні проблеми та перспективи вдосконалення підготовки конкурентоздатних фахівців: Матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 3-4 груд. 2001 р. / Київ. нац. торг.-екон. ун-т; [Редкол.: Н.М. Ушакова (відп. ред.) та ін.]. – К., 2001. – С. 3-6.
 16. *Філософія: Навч. посіб.* / [Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П.А. ндрущенко та ін.]; За ред. І.Ф. Надольного. – 6-е вид. випр. і допов. — К. : Вікар, 2006. – 455 с.
 17. *Хомерікі О. А.* Соціальний контекст економічного реформування сфери вищої освіти в ЄС // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голова ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 116. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 128-136.
 18. *Чепак В. В.* Освіта у соціологічному вимірі: проблема синтезу визначень // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голова ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 112. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 187-199.
 19. *Чувакова Т. Г.* Професійне становлення молодого вчителя у США: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук. 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2004. – 20 с.

Ячна Н. И. Социологическая концепция высшего и профессионально-технического образования в Украине.

В статье рассматривается система образования в качестве механизма подготовки квалифицированных рабочих и специалистов для народного хозяйства, а так же как неотъемлемого института социализации молодежи. В образовательных методиках необходимо сбалансировать профильную, фундаментальную и социальную составляющие. Создание интеллектуального и социального капитала является важным заданием сферы образования. Воспитательный процесс и роль куратора сегодня имеют формальный характер, поэтому существует потребность в формировании их фактического статуса.

Ключевые слова: социология образования, компетентностный подход, европейские стандарты образования, компетентный педагог, сознательная молодежь.

Yachna N. I. Sociological concept of higher education and vocational training in Ukraine.

The article deals with the system of education as a mechanism of training qualified workers and specialists for national economy, as well as an essential institution of socialization of young people. Educational methods should have balanced specialized, fundamental and social components. The development of intellectual and social capital is an important task of education. Educational process and the role of mentor are currently formal, which necessitates the development of their actual status.

Keywords: sociology of education, competency approach, European standards of education, qualified teacher, conscious young people.

Крячко В. І.

**ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ: ОПЦІОНАНТИ
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ**

У статті здійснено спробу експлікації деяких опціонант концептуалізації етносоціології релігії. Проаналізовано деякі базові підходи до розуміння соціології релігії та етносоціології у науковій літературі, а також у їх контексті запропоновано деякі теоретичні компоненти етносоціології релігії.

Ключові слова: соціологія, соціологія релігії, етносоціологія, етносоціологія релігії, опціонанти.

Актуальність дослідження цієї проблематики пов'язана із контекстом етноглобалізаційних тенденцій та опціональних реактивних самоактуалізованих етноантитенденцій до етнорелігійного самовизначення. Більшість сучасних держав є поліетнічними, полірелігійними та поліконфесійними етносоціальними організаціями. Тому проблема взаємодії різних релігійних просторів з різними етнічностями в епоху глобалізації є, на нашу думку, надзвичайно актуальною.

Глобалізаційні тенденції створюють запит на створення соціоєвалюаційної програми ідентифікації та прогнозування соціальних процесів, які відбуваються в етнорелігійному світовому просторі. Розробці окремих частин цієї соціоідентифікаційної програми можуть слугувати напрацювання у такій новій міждисциплінарній галузі соціологічних знань як етносоціологія

релігії. Цей термін новий для українського наукового простору, а тому у цій статті пропонується його деяке обґрунтування.

Етносоціологія релігії – соціологічна дисципліна, яка може набути особливої актуальності в епоху сучасності. Адже внаслідок стрімких суспільних трансформацій останніх десятиліть, зацікавлення науковців, які представляють різні сфери соціумного знання, все частіше спрямовується в бік соціологічної та етнорелігійної проблематики.

Проблема взаємодії етнічностей і релігій є предметом прискіпливої уваги дослідників різних галузей соціально-гуманітарного знання, а наслідки цієї взаємодії подекуди носять такий серйозний характер, що вимагають детального вивчення в рамках окремої дисципліни чи навіть науки. Саме цим спричинена необхідність розробки етносоціології релігії як міждисциплінарної галузі соціології.

Незважаючи на універсалізацію суспільних процесів, вплив етнічного та релігійного чинників у сучасній життєдіяльності соціосуб'єктів дедалі зростає. Діяльність окремих соціосистемних агентів стосовно досягнення більш глибокого співробітництва і взаєморозуміння між різними релігіями та етнічностями, конфесіями і віровченнями, етносоціальними суб'єктами, а також екуменізм нерідко супроводжуються міжрелігійними та міжетнічними (етнорелігійними) конфліктами, тому ефективне суб'єкти їх врегулювання не можуть не потребувати конструктивних моделей вирішення етнорелігійних суперечок та непорозумінь. Етносоціологія релігії як галузь соціологічного знання може допомогти, на наш погляд, створити конструктивний концептуальний базис для етнорелігійного соціодіалогу як інструменту вирішення етнорелігійних конфліктів.

Інтерсуб'єктна взаємодія індивідів з представниками етноконфесійних груп (старообрядців і молокан в руському етносі, менонітів серед німців; коптів в Єгипті) – сукупностей людей, які, маючи спільне етнічне походження, характеризуються не лише монокультурною, але й релігійною спільністю – теж не може не викликати інтересу у частини сучасних дослідників. Адже головною відмінністю етноконфесійної групи від інших різновидів етнічних спільнот є те, що їх етнічність співпадає з їх віросповіданням й є основним їх маркером, за яким їх можна вирізнити із низки схожих груп людей. Дослідження їх стійких внутрішніх зв'язків, традиціоналізму, консерватизму є актуальним в рамках дослідження етноантиглобалізаційних тенденцій.

Оцінка етнорелігійних процесів не завжди достатньо адекватна, тому є опціональний запит на конструювання теоретичної надбудови

знання про взаємодію соціальних суб'єктів у етнорелігійному просторі функціонування соціальних систем, що може бути репрезентоване у формі нових концептоутворень, навіть самостійної науки. Актуальність цього дослідження полягає у осмисленні необхідності конституювання етносоціології релігії як самостійної соціологічної дисципліни, в рамках якої відбувалися б соціоєвалуація та пошуки нових методологічних засад для дослідження етнорелігійних феноменів та процесів.

Отже, проблема цього наукового дослідження полягає у наявності теоретичного дефіциту розробок нових соціологічних теорій дослідження етнічності та релігії, їх взаємодії у соціальному просторі, а також недостатній представленості у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі відповідних сучасних теоретичних напрацювань, присвячених соціологічній концептуалізації етносоціології релігії як опціональної галузевої соціології, дослідження у галузі якої можливо зможуть допомогти процесу ліквідації зазначеного дефіциту.

Основою цього дослідження є концептуально-теоретичні напрацювання таких відомих дослідників, праці яких перебувають у наукових просторах соціології релігії, етносоціології та соціології, як: Ф. Барт (етнічні кордони), В. Вайс (етнорелігійні маркери), М. Вебер, Г. Гегель (релігія), Ф. Геккман, Д. Глейзер, Л. Гумільов, Л. Дробіжева (етносоціологія), А. Дугін (релігія, етносоціологія), Е. Дюркгейм, В. Євтух (етносоціологія, соціологія), Ф. Знанецький, О. Картунов (етнополітологія), А. Колодний (релігієзнавство), О. Конт, Н. Луман (соціологія систем), С. Малешевіч (соціологія етнічності), К. Маркс, М. Пірен (соціологія релігії), Ю. Романенко (соціологія візуального символізму), Е. Сміт (дослідження етнічності), Г. Спенсер (органіцизм), Л. Филипович (етнологія релігії), А. Хіслоп (етнорелігійні маркери), Р. Шермерхорн, С. Широкогородов (теорія етносу), К. Юнг (етносимволи) та інших.

Метою статті є спроба окреслення деяких опціонант концептуалізації етносоціології релігії.

Під опціонантами концептуалізації будемо розуміти конкретні структуровані та системні теоретичні пропозиції-можливості для концептуалізації наукових конструктів (понять та систем понять), наприклад, як у даному випадку це концептуальні пропозиції для наукової конструкту (наукової системи) «етносоціологія релігії» як опціональної наукової дисципліни та галузі соціології.

Для експлікації основних концептуалізаційних штрихів етносоціології релігії спочатку спробуємо охарактеризувати деякі базові підходи до розуміння соціології релігії, етнології релігії та

етносоціології з метою кращого розуміння наукових основ для подальшого концептовиведення опціонант можливої нової соціологічної дисципліни.

Сучасні дослідники зазначають, що соціологія релігії, функціуючи на межі теології та соціології, розглядає релігію як соціальний феномен, досліджує взаємодію релігії та соціуму, а також вплив релігії на соціальну поведінку індивідів, груп, спільнот [12, 10]. Соціологія релігії має два рівні осмислення проблем: загальносоціологічний та емпіричний. Загальносоціологічний рівень соціології релігії – теоретичне осмислення проблем витоків релігії, її соціальної сутності, детермінованості, генезису, структурних компонентів релігійної системи, інтеракції її елементів; експлікації релігії як суспільно-функціуючого феномена через рефлексію її функцій, ролі, місця у соціальній системі, зокрема взаємозв'язку релігії і структурних елементів соціуму; дослідження форм інституалізації, типів релігійних організацій та спільнот, їх функціональності й ролі, релігійних діяльності й відносин, у тому числі міжрелігійних, міжконфесійних та внутрішньо-церковних. Емпіричний рівень соціології релігії – це осмислення проблем релігії методом конкретно-соціологічних досліджень. Отже головною проблемою соціології релігії виступають взаємини і взаємодія релігії та суспільства. Тому для об'єктивного дослідження останніх вченим доцільно інкорпоровувати знання з релігієзнавства, духовних джерел і соціології [12, 9]. Таким чином соціологія релігії має теоретичний та емпіричний рівні. Теоретична соціологія релігії розкриває загальні характеристики взаємодії релігії із соціумом, або з його окремими соціополями: філософією, економікою, мораллю, культурою, наукою, політикою тощо. Емпірична соціологія релігії досліджує також норми і цінності різноманітних релігійних спільностей та конкретні стани релігійності: рівень релігійності соціальних і демографічних груп, окремих особистостей у конкретному локусі соціопростору, ставлення до релігії певних соціальних суб'єктів, думки різних соціальних груп населення про релігію, релігійні організації та спільноти [12, 17-18].

Соціологи застосовують для аналізу релігії методи збору даних, вироблені й застосовувані соціологією в дослідженні соціальних явищ взагалі: інтерв'ю, анкетування, опитування, спостереження (запозичений з етнографії), статистичний аналіз, метод експериментування, контент-аналіз, порівняльний аналіз, аналіз письмових джерел, аналіз історичних документів, даних статистики тощо [12, 19]. Ці вищенаведені соціологічні методи можна, на нашу думку, також застосовувати в етносоціології релігії як основні інструменти

соціоевалюації взаємодії різних релігій з різними етносами, націями та етнічностями.

Л. Филипович вважає, що всі релігії є етногенетичними, бо їх поява і розвиток відбувалися у межах смислів певного етносоціального організму, який був креатором своєї релігії, специфічної форми колективного або індивідуального усвідомлення, переживання трансцендентного, вшанування та поклоніння йому. Тобто поява релігій пов'язана із діяльністю етносів (а тому із різними етнічностями), яка направлена на спілкування із духовною трансреальністю. Внаслідок інтеракції релігій з етнічністю формується етнорелігійність, яка відрізняє не тільки одну релігію від іншої, а насамперед певний народ (етнос) від іншого у соціальному просторі. Отже діяльність соціальних суб'єктів (етнофорів, етносів, націй) відбувається у взаємодії із різними етнорелігійними просторами, які у свою чергу взаємодіють між собою. Тому приналежність індивіда до певної релігії часто постає як його етнічна (етносоціальна) приналежність [7, 121] і навпаки приналежність соціального суб'єкта до певної етнічності часто експлікує його релігійну ідентичність. Отже соціологічні дослідження релігій без врахування її етнічних особливостей та реалій її взаємодії з іншими етнорелігійними просторами, як стає очевидним із вищенаведеного матеріалу, можуть бути не до кінця репрезентативними. Тому методологічна та теоретична база соціології релігій, на нашу думку, потребує теоретичного та емпіричного доповнення через вивчення взаємодії та взаємозв'язку етносоціальних суб'єктів та етнічностей з релігіями за допомогою етносоціологічного інструментарію. Такі взаємодоповнювальні міждисциплінарні кроссдослідження можуть навіть спонукати до виокремлення окремої мультидисциплінароної дисципліни – етносоціології релігій – для дослідження інтеракції полів етнічності та релігій у соціальному просторі функціонування різних соціальних та етнорелігійних систем. І разом з тим соціологічні дослідження етнорелігійного простору соціуму можуть виступати опціонантами концептуалізації системи предмету етносоціології релігій.

На сьогодні практично жодний народ (макроетнос) у світі не зберіг своєї релігійної та етнічної однорідності. Людство перетворилося на поліетнічну та полірелігійну спільноту. Навіть українців, які етнічно і релігійно відносно гомогенні, не можна ототожнити з якоюсь однією релігією [7, 122], а християнство (як релігію) сповідують представники багатьох етносів (народів) та етнічностей світу і християнство при взаємодії з різними етносами та етнічностями нерідко видозмінюється

і набуває різних етнорелігійних форм у соціальному просторі (що проявляється у різних християнських (квазіхристиянських) обрядах та ритуалах). Тому надзвичайно актуальними в епоху сучасності, як ми вважаємо, є соціологічні дослідження як взаємодії різних етносів та релігій, так і міри та градації важливості етнічності та релігії (складових полів структури етнорелігійного простору) для різних соціальних суб'єктів (тобто яку роль у порівнянні одна з одною відіграють останні у життєдіяльності індивідів, груп, спільнот, соціальних підсистем та соціуму вцілому) з метою експлікації міри присутності в ідентичності конкретного соціосуб'єкта тієї або іншої релігійної чи етнічної ідентичностей. Такі дослідження опціонально можуть створити базис для подальшої вибудови профілю ідентичності (зокрема і етнорелігійної) конкретного соціального суб'єкта з метою розуміння значення етнічності та релігії як для окремої людини, так і для соціуму в цілому, соціоєвалюації етнорелігійної ситуації в окремому регіоні світу, а також попередження міжетнічних та міжрелігійних конфліктів. Тут стануть у нагоді, наприклад, інтерв'ювання та анкетування як соціологічні інструменти соціоєвалюації динаміки актуальності полів етнорелігійного простору, яка (тобто соціоєвалюація) може виступати опціантою-складовою предмета етносоціології релігії.

Отже, є певний науковий теоретико-методологічний дефіцит: у соціології релігії – перманентного врахування проблематики взаємодії релігії та етнічності, а в етнології релігії (яка часто асоціюється із дослідженнями етнорелігійності та етнорелігійного простору) – застосування соціологічного апарату у дослідженнях взаємодії етносу та релігії (що стає очевидним із опису етнології релігії, коротко поданого нижче). Тому опціонально може виникнути потреба формування такої галузі соціологічних досліджень як етносоціологія релігії, яка б могла інтегрувати та взаємопов'язати соціологічні, релігієзнавчі та етнологічні способи пізнання.

У даному контексті викладу матеріалу вважаємо за потрібне коротко проаналізувати проблемне поле етнології релігії для кращого розуміння опціональної потреби у концептовиведенні етносоціології релігії та окреслення дослідницьких її можливостей. Етнологія релігії як відносно нова дисциплінарна галузь релігієзнавства виникла на стику дослідження етносу і релігії різними науками. У рамках етнології релігії вирішуються наступні проблеми: як визначати і який зміст вкладати у концепти етносу і релігії, етнічної релігії, національної релігії, національної церкви тощо; в чому експлікується взаємозв'язок та інтеракція релігії і етносу; чи є релігія неодмінною,

органічною ознакою (маркером) етносу тощо. Етнологія релігії вивчає релігійні особливості життєдіяльності етносів та етнічні аспекти релігійного буття соціальних суб'єктів (як окремої особи-носія певної етнічності, так і етнічної спільноти). Отже етнологія релігії виявляє і вивчає взаємозумовлені, складні й суперечливі зв'язки етнічного та релігійного полів соціального простору, а також етнорелігійні феномени, що виникають внаслідок взаємопроникання етнічності і релігії [1].

На нашу думку більш важливим для опціональної концептуалізації етносоціології релігії є теоретико-методологічний базис етносоціології, тому розкриємо його дещо ширше. Етносоціологія теж є міждисциплінарною наукою, оскільки вона виникла на межі соціології та етнології (у західній науці – на межі соціології та культурної антропології). «Етносоціологія (від грецьк. *ethnos* – народ; латин. *socius* – суспільний; грецьк. *logos* – наука) – це наука, яка досліджує параметри соціальної структури народів як етносів, значимі явища культури різних етносів, взаємозв'язок змін у культурі та суспільстві, зокрема у мові, побуті, етнічних орієнтаціях, закономірності й особливості міжетнічних стосунків» [8, 136]. Об'єктом етносоціології (етносоціологічних досліджень) є поліетнічні суспільства (соціуми) або суспільства з поліетнічним складом населення, а у конкретному вияві – етнічні спільноти (племена, етноси, нації, етнічні (національні) меншини, етнічні групи (подеколи й субгрупи), іммігрантські та діаспорні спільноти). Особливістю і найважливішою ознакою етносоціології є те, що у ній об'єкт досліджуються через особистість, належну до тієї чи іншої етнічної спільноти, і через стосунки цієї особистості із собі подібними та відмінними від себе.

Тобто в етносоціологічних дослідженнях, у порівнянні з рештою соціологічних досліджень, існують певні особливості вибірки, обумовлені специфікою її об'єкту та предмету [9, 18]. У широкому розумінні терміну предмет етносоціології включає соціальні події, процеси, зв'язки, явища, які відбуваються в етнічно маркованому соціальному просторі. Тобто предметом етносоціології виступають соціальні аспекти розвитку та функціонування етнічних спільнот як систем, їх взаємодія, а також індивідів, які включені у ці спільноти, та соціального довкілля, як і етнічні аспекти розвитку соціумів та соціальних груп [8, 136].

Тут варто додати, що предметом етносоціології виступає також етнічність як система смислово-символьних етносоціальних конструктів та маркерів, які експлікуються у соціальному просторі та

життєдіяльності соціальних суб'єктів (як індивідів так і соціальних спільнот). Адже в ідентичності одного етносоціального суб'єкта можуть бути присутні іманенти (внутрішньо притаманні властивості і якості) різних етнічностей і поле однієї етнічності може поширюватись на простір кількох етнофорів та етносів та націй. А, як відомо, етнічність (від грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) – це концепт, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їх етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці, й в цілому, у ментальності, підтверджуючи це походження та вирізняючи їх з-поміж інших. Часто термін вживається також для означення етнічної спільноти, мовної й культурної самотності групи людей [8, 104].

Як ми вважаємо, етнічні чинники можуть стимулювати розвиток міжрелігійних конфліктів, і навпаки, релігійні фактори можуть спричиняти міжетнічні конфлікти. Тут одразу доцільно навести приклади окремих міжетнічних та міжрелігійних конфліктів, які важко розв'язуються у демократично-плебісцитарний спосіб і тому потребують ґрунтовної соціоєвалюації у етнорелігійному контексті: Косово у колишній Югославії; Палестинська проблема і близькосхідна криза; Північна Ірландія (Ольстер); Крим тощо. Вивчати їх потрібно із застосуванням специфічних методів, які за сучасних інтерпретацій пов'язуються з етносоціологією та соціологією релігії. Тому для попередження міжкультурних, міжрелігійних та міжетнічних конфліктів, які є взаємопов'язаними, як видно із вищенаведеного матеріалу, доцільно, на нашу думку, здійснювати соціодіагностику, соціоєвалюацію та етносоціоєвалюацію етнорелігійних соціальних явищ та процесів, а також контекстуальне навчання технологій врегулювання того чи іншого етнорелігійного конфлікту, що може опціонально бути можливим в рамках етносоціології релігії.

Отже взаємодія проблемних полів соціології релігії та етносоціології, на нашу думку, може стимулювати опціональне зародження нової галузі соціологічного знання – етносоціології релігії, у контексті якої також опціонально можна говорити про таке концептоутворення, як етнорелігійна соціоєвалюація – соціологічна система дослідження, інструментів оцінки та технологій науково-консультативного супроводу взаємодії релігійних просторів з етнічними просторами у соціальному просторі функціонування соціальних суб'єктів. Етнорелігійна соціоєвалюація може стосуватись дослідження змін та явищ, вироблення моделей оцінки стану та алгоритмів вирішення проблем, які реалізуються у сучасному етнорелігійному просторі. Етнорелігійна соціоєвалюація також може

бути пов'язаною із визначенням етнорелігійних тенденцій та прогнозуванням опціональних конфліктогенних ситуацій, які можуть виникнути при взаємодії різних етнічностей та релігій.

Отже, етнорелігійна соціоєвалюація як і етносоціологія релігії можуть сприяти налагодженню міжрелігійного, міжкультурного та міжетнічного діалогів (зокрема попередженню та врегулюванню опціональних міжрелігійних, міжетнічних та етнорелігійних конфліктів) та створенню конструктивних моделей функціонування полірелігійних та поліетнічних соціумів в умовах сучасного інформаційно-комунікаційного простору інтеракції різних релігійних та етнічних соціальних систем.

На думку автора, етносоціологія релігії – опціональна наука про соціальну взаємодію різних етнічностей з різними релігіями у соціальному просторі функціонування різних соціальних систем та соціальних суб'єктів. Етносоціологія релігії (соціологія етнорелігійного простору) – інтегративна дисципліна, яка б могла поєднати досвід досліджень у сфері релігії та етнічності, відносно неposedнаних та певним чином антитезних, адже етнічність більше тяжіє до земного, а сфера релігії – до духовного (позаземного). Своєрідним поєднантом-інтегратором цих сфер може виступити соціологія як наука про соціум як соціальну систему, де взаємодіють та взаємовпливають поля етнічності та релігії. Соціологія стоїть в центрі та між релігією та етнічністю як наука про методи соціологічного осмислення цих соціальних явищ. Тому статус соціології, на нашу думку, в етносоціології релігії близький до метайнтегративного. Разом з тим, як ми вважаємо, соціологічні інструменти опціональних досліджень в галузі етносоціології релігії потребуватимуть певного доконструювання (оновлення) та новоконструювання внаслідок специфічності її опціонального об'єкту та предмету. Об'єктом етносоціології релігії може виступати етнорелігійний простір сучасності, а предметом – вивчення у соціологічному ракурсі особливостей когерації (взаємозв'язку як процесу) та взаємодії різних етносів як соціальних суб'єктів, етнічностей та релігій в етнорелігійному соціопросторі.

Спробуємо також навести деякі опціональні конституюнти структури проблемного поля та можливих подальших досліджень пов'язаних із науковим простором етносоціології релігії: етнічність, етнос, соціальний суб'єкт, етнорелігійний простір, етнорелігійні процеси, інфографіка різних релігій та етнічностей – корелятивні соціопросторові (географічні) карти, релігійна статистика, метатериторіальні етнорелігійні спільноти, поліетнічність,

полірелігійність (полірелігійність), етнічні релігії (релігії народів Африки, індуїзм, іудаїзм) та метаєтнічні (трансетнічні, надетнічні) релігії, міжконфесійний простір, ментальний профіль (які його складові (толерантність, наприклад) сприяють утворенню та розвитку на території тої чи іншої держави різних релігій та конфесій), міжконфесійна напруга, національна самосвідомість, ідентичність, етнорелігійна самоідентифікація, взаємодія між автохтонними та алохтонними релігіями та етнічностями у певному соціопросторі, діаспора та її етнорелігійний простір, географічний детермінізм, урбанізація, етнорелігійна соціоєвалюація, виявлення квазірелігій, виявлення етнорелігійних конфліктів, оцінка діяльності релігійних організацій, метаєтнічні релігії (християнство), етнорелігійні символи та смисли тощо.

Отже, у висновку варто зазначити, що розвиток етнорелігійних систем і відносин є перманентним, внаслідок чого продукуються нові форми взаємозв'язку та взаємодії етнічності та релігії. Тому перспектива їх осмислення та прогнозування у соціологічному ракурсі може, на нашу думку, бути зреалізованою у рамках опціональної дисципліни – етносоціології релігії. Взаємодія соціальних суб'єктів в етнорелігійних просторах може спричинити міжкультурні, міжрелігійні та міжетнічні конфлікти. Тому ефективна етнорелігійна соціоєвалюація в рамках етносоціології релігії може сприяти попередженню цих конфліктів, а також формуванню конструктивних моделей співіснування у соціальному просторі різних релігій, народів (етносів) та етнічностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Филипович Л. О.* Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2000. – 36 с.
2. *Арбеніна В. Л.* Етносоціологія: Навчальний посібник. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
3. Біблія. Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату [Переклад Патріарха Філарета (Денисенка М.А)]. – Київ : Видавництво «Преса України», 2009. – 1416 с.
4. В Берліні забороняють святкувати Різдво [Електронний ресурс] // Інформаційний сайт порталу «Milites Christi Imperatoris» «Католицький Оглядач». – 05/09/2013. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/v-berlini-zaboronyayut-svyatkuvati-rizdvo>.
5. *Дробижєва Л. М.* Этничность в современном обществе: новые подходы, старые мифы, социальные практики // Вестник Института социологии. – 2010. – № 1. – С. 430-442.

6. *Дугин А. Г.* Этносоциология. – М. : Академический проект : Фонд «Мир», 2011. – 639 с.
7. Етнологія релігії як галузь релігієзнавства // Українське релігієзнавство. – 2009. – Спецвипуск 1. – С. 120-125.
8. *Євтух В. Б.* Етнічність: енциклопедичний довідник / Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – Київ : Фенікс, 2012. – 396 с.
9. *Євтух В. Б.* Етносоціологія: довідник. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011.
10. *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології: Науково-навчальний посібник. – Київ, 1999. – 300 с.
11. *Крячко В. І.* Соціодіагностичний ракурс української ментальності: монографія. – Київ : Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. – 248 с.
12. *Пірен М. І.* Соціологія релігії: Підручник. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. – 344 с.
13. *Aspinall Peter.* The Future of Ethnicity Classifications // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2009. – Vol. 35. – № 9. – P. 1417-1435.
14. *Barth Fredrik.* Ethnic Groups and Boundaries // Theories of Ethnicity: A Classical Reader [ed. Werner Sollors]. – New York : NYU Press, 1996. – P. 294-324.
15. *Biard Aurelie.* The Religious Factor in the Reification of «Neo-Ethnic» Identities in Kyrgyzstan // Nationalities Papers. – 2010. – Vol. 38. – № 3. – P. 323-335.
16. *Campbell William.* Religion, identity and ethnicity: the contribution of Paul the Apostle // Journal of Beliefs & Values. – 2008. – Vol. 29. – № 2. – P. 139-150.
17. *Chong Kelly.* What It Means To Be Christian: The Role Of Religion In The Construction Of Ethnic Identity And Boundary Among Second-Generation Korean Americans // Sociology of Religion. – 1998. – Vol. 59:3. – P. 259-286.
18. *Deal William.* Discourses of Religious Space [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cwru.edu/artsci/rlgn/deal/aar2003/discourse-space.htm>.
19. *Malešević Siniša.* The Sociology of Ethnicity. – London : SAGE Publications, 2004. – 208 p.
20. *Marti Gerardo.* Fluid Ethnicity and Ethnic Transcendence in Multiracial Churches // Journal for the Scientific Study of Religion. – 2008. – № 47 (1). – P. 11-16.
21. Religions // Central Intelligence Agency [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html#198>.

22. *Safran William*. Language, Ethnicity and Religion: a Complex and Persistent Linkage / William Safran // Nations and Nationalism. – 2008. – № 14 (1). – P. 171–190.
23. *Wan Enoch*. A Review of the Literature on Ethnicity, National Identity and Related Missiological Studies / Enoch Wan, Mark Vanderwerf. – GlobalMissiology.org "Featured Articles", 2009 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.globalmissiology.org/portugues/docs_pdf/featured/wan_li terature_ethnicity_april_2009.pdf.

Крячко В. И. Этносоциология религии: опционанты концептуализации.

В статье осуществляется попытка экспликации некоторых опционант концептуализации этносоциологии религии. Проанализированы некоторые базовые подходы к пониманию социологии религии и этносоциологии в научной литературе, а также в их контексте предложены некоторые теоретические компоненты этносоциологии религии.

Ключевые слова: социология, социология религии, этносоциология, этносоциология религии.

Kriachko V. I. Ethnosociology of religion: options for conceptualization.

The paper deals with an attempt to explicate some options for conceptualization of the ethnosociology of religion. Some basic approaches to the understanding of the sociology of religion and ethnosociology in the scientific literature are analyzed, in their context theoretical components of the ethnosociology of religion are proposed.

Keywords: sociology, sociology of religion, ethnosociology, ethnosociology of religion.

НАШІ АВТОРИ

БАК
МИРОСЛАВ

кандидат педагогічних наук, здобувач
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

БОЙКО
АНЖЕЛА
ІВАНІВНА

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії Черкаського
державного технологічного університету

ДАВИДЮК
ОЛЕНА
ОЛЕКСАНДРІВНА

кандидат соціологічних наук, завідувач
відділу проблем соціальної безпеки Центру
перспективних соціальних досліджень
Міністерства соціальної політики України
та Національної академії наук України

ДЕМУРА
ОКСАНА
ОЛЕКСАНДРІВНА

аспірант кафедри культурології
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

ЖИЖКО
ТЕТЯНА
АНАТОЛІВНА

доктор філософських наук, професор
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

ЗАЙЦЕВ
МИКОЛА
ОЛЕКСАНДРОВИЧ

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології та
філософії Національного університету
«Острозька академія»

КАЛУЖСЬКА
ВАЛЕРІЯ
ОЛЕГІВНА

аспірантка Київського національного
університету культури і мистецтв

КАЧАН КАТЕРИНА ЄВГЕНІВНА	аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
КОДЬЄВА ОЛЕНА ПЕТРІВНА	доктор культурології, професор кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Київського університету права Національної академії наук України
КРАВЦЕНЮК ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ	аспірант кафедри політології та державного управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
КРЯЧКО ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ	кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
МАЛОВІЧКО ОЛЕНА ВЛАДИСЛАВІВНА	кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету
МАМЕДОВ КАРАМ	аспірант кафедри дипломатії і сучасних інтеграційних процесів Бакинського державного університету
НЕСТЕРОВА МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат філософських наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
РОМАНЕНКО ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА	аспірантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
РЯБЕКА ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ	кандидат політичних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

СТАРОВОЙТ ОЛЕНА ВАСИЛІВНА	кандидат філософських наук, докторант Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
ХАЛАМЕНДИК ВІКТОРІЯ БОРИСІВНА	доктор філософських наук, професор кафедри соціології Національного технічного університету України «КПІ
ХОДУС ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат соціологічних наук, доцент, докторант кафедри філософії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
ШЕЛЮК ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент (м. Рівне)
ШИНКАРЕНКО ВЯЧЕСЛАВ ІВАНОВИЧ	помічник ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ЯЧНА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА	аспірантка кафедри соціології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ 3

Жижко Т. А.

Філософська рефлексія ідеї університету в сучасному суспільстві..... 3

Рябека О. Г.

Нові гравці планетарного соціального поля 12

Бойко А. І.

Соціально-політичний вимір інформаційного суспільства..... 24

Романенко О. Я.

Футурологія та прогностика як способи інституціоналізації наукового прогнозування соціального майбутнього..... 32

Бак М.

Зміст та основні детермінанти інформатизації освіти в умовах сучасної глобалізації..... 43

Шелюк Л. О.

Незворотність позитивних трансформацій у сфері освіти 57

Нестерова М. О.

Практичний інтелект та раціональність економічної поведінки..... 66

Маловічко О. В.

Критерії ефективності функціонування держави в системі саморегуляції соціального організму країни 74

Ходус О. В.

От общественного к приватному: актуальные модальности социокультурного бытия 84

Зайцев М. О.

Культурне різноманіття як проблема соціокультурного поступу людства 95

Кодьєва О. П.

Співвідношення категорій прекрасного і потворного у сучасній культурі 107

Калузьська В. О.

Сценічні образи естради початку ХХ століття 117

Старовойт О. В.

Природа людини як творця інноваційної культури 126

Качан К. Є.

Явище сучасного українського неоязичництва 134

Дубінін В. В.

Онтологічний вимір давньоіндійської релігійної філософії (за «Бхагавад-гітою» та «Шримад-бхагаватам») 144

ПОЛІТОЛОГІЯ 151

Кравценюк В. М.

Політичний міф: спроба осмислення й аналізу 151

Давидюк О. О.

Актуальні питання розробки показників соціальної безпеки .. 159

Шинкаренко В. І.

АСЕАН і США: від «доктрини Клінтона» до «підвищеного залучення»..... 168

Мамедов К.

Цели и механизмы участия вооруженных сил в миротворческих операциях 185

СОЦІОЛОГІЯ 193

Халамендик В. Б.

Методологія соціологічного дослідження: сучасні наукові підходи 193

Ячна Н. І.

Соціологічна концепція вищої та професійно-технічної освіти в Україні..... 201

Крячко В. І.

Етносоціологія релігії: опціонанти концептуалізації..... 215

НАШІ АВТОРИ 227

ЗМІСТ 230

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити такі елементи:
 - постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор;
 - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
 - формулювання мети та завдань статті;
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки із запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
4. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом із рукописом подають електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подають на диску, флешносії чи електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.
5. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

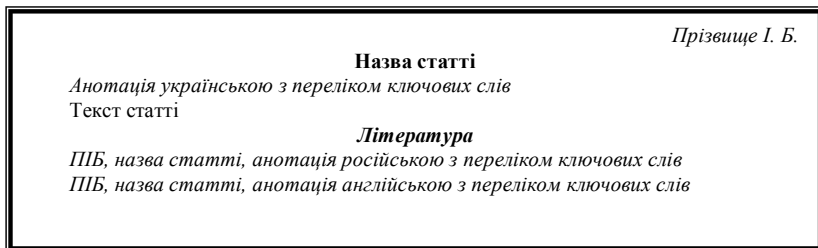

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

6. Окремим файлом автори обов'язково подають електронну версію **розширеної анотації статті (1-2 сторінки формату А4) англійською мовою**, яка буде розміщена на web-сторінці видання відповідно до наказу № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України» (кількість сторінок розширеної анотації не входить до загальної кількості сторінок статті). Розширена анотація повинна бути професійно та якісно перекладена англійською мовою.
7. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок і таблиці оформляються згідно з ДСТУ.
8. Перелік літературних джерел розташовують за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконують мовою оригіналу.
9. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумерують вручну без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*». Посилання на літературу в тексті подають за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подають так: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
10. Статтю обов'язково супроводжують **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового

ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

11. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам ВАК України.

До уваги авторів!

Електронні версії усіх статей, надрукованих у журналі «Нова парадигма», безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма» (згідно з наказом № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України»). Автор, подаючи статтю до редакції журналу, надає тим самим згоду на безоплатну публікацію електронної версії своєї статті на зазначених сайтах.

Наукове видання
Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»
Випуск 121

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у друкованому вигляді з обов'язковим електронним варіантом у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030
Телефон:.....(044) 230-92-85
E-mail:.....novaparadigma@ukr.net
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не рецензує і не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» **обов'язково**.
- Журнал регулярно розсилають у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України, а також безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма».

Головний редактор – В. П. Бех
Відповідальний секретар та наукове редагування – Ю. В. Бех
Літературне та технічне редагування – І. В. Григоренко

Підписано до друку 29 травня 2014 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 12,84. Облік. видав. арк. 13,27. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) тел. 230-92-85